ВАТАН СОВЕТИМУ

ВАТАН СОВЕТИМУ

ДАГЕСТАНСКОЕ КНИЖНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
МАХАЧКАЛА 1987

ББК 84 Тат
С 56

С 56 **Ватан Советиму:** Альманах тати.—Махачкала: Даг. кн. изд-во, 1987.—80 с.
Советская Родина: Альманах.

Имисал эдее томом бире 70 сал эзу вэхдевоз, кейки 7 ноябрь 1917 сал пролетаргьой Петроград э рэхьбери В. И. Лениневоз венгесдуьт огъоети капиталистгьо ве муьлкедоргьоре, норе омо власть Совети. Альманах иму вокурде оморени э статьеревоз э товун 70 сали Буьзуьрге Октябрь.

Имисал гьемчун бегьем бирени 110 сал эз деде хьэсуьл омореи еки эз бинеморегоргьой литературай совети Догъистуре, шогьир хэлгъи Догъисту Гамзат Цадаса. Э и альманах дешенде омори е ченд стихигьой эни келе мэгІлуьмлуье шогьир.

Э и альманах дофус зере оморетгьо стихигьо, ихдилотгьо, очеркгьой эн авторгьойму цуьвуьсде оморет э товун 70 сали эн Буьзуьрге Октябрь, дуьруьсде жофой эн пушолуье одомигьой хэлгъ иму, зиндегуни советиму, муьгьбет одомигьой вилет иму э кин Ватан советишу, гъовхо э гъэршуй эн кемсуьгигьо, илгьом диндогІоти ведиеш.

Э альманах дешенде омори гьемчун е ченд овосунегьой хэлгъиш.

ББК 84 Тат

С $\frac{4702520000—106}{М\ 123—87}$ 99—87

© Дагкнигоиздат, 1987 г.

70 САЛИ БУЬЗУЬРГЕ ОКТЯБРЬ

Имисал эдее томом бире 70 сал эн буьзуьрге революцией Октябри, гировунде оморигьо э вилеет иму э рэхьбери буьзуьрге сервор жофокешгьой эн гьемей гIуьломевоз Владимир Ильич Ленинєвоз э мегь Октябрь 1917 сал. Бесгъуни революцией Октябри бисдо келе мигIид неки эн хэлгъгьой вилеет иму, оммо гьемчун эн жофокешгьой гьемей дуньёгь. Э десдин революцией Октябриревоз суьфдеи гиле э торих инсонет э зир муьрс дебируьтгьо фэхьлегьо ве ранжбергьо дануьсдуьт венгесде огъоети эн капиталистгьо ве муьлкедоргьоре, норе власть шшуре, овурде хилоси, азади ве тенихдиёри эри хэлгъгьой эн вилеет иму, хилоси эз эксплуатация.

25-муьн Октябрь В. И. Ленин нуьвуьсдебу мэгIлуьмлуье Оголномей хуьшдере «Э кин гражданъгьой Урсиет», э комики нуьвуьсдебу э товун венгесде омореи Временное правительство ве гирошдеи власть э дес Советгьо. Э речь хуьшде э заседанией Петроградский Совет у гуфдиребу: «Революцией эн фэхьлегьо ве ранжбергьо, э товун ёгъинлуьи комики гьемшше гуфдиренбируьт большевикгьо, гировунде омори... Эн суьфде мэгIэной эни келе дегиши уни, ки э иму мибу хьуькуьмет Совети, орган эн хуьшдени власть иму, э комики эслогь бэхш нивегируь буржуазия».

Революцией Октябри бирмунди гьемчун нишон эри гьемей жофокешгьой гIуьлом, э зир муьрс дебире миллетгьо эри азади ве бендсуьзи миллетишу.

Венгесдеи власть падшогьетире, огъоети эн капиталистгьо ве муьлкедоргьоре э вилеет иму эз дуьли эн эксплуататоргьой вилеет небисдэ. Э гъэршуй тозе власть Совети вэхишдуьт гъувотгьой эн контрреволюция. Э кумеки энугьо оморут те бинебугъоз ерэгълемиш бире гъушунгьой эн империалистически государствогьой Германия, Англия, Франция, Япония, Америка, Турция ве угьониге.

Неденишире э келе четинигьо, гиснеигьо, тонголигьо жофокешгьой эн омбаремиллетлуье вилеет иму э зир рэхьбери партией большевикгьоревоз дануьсдуьт э гурунде салгьой граждански довгIо бесгъун доре, дербодогъун сохде гъушунгьо ве десдегьой эн контрреволюция ве интервентгьоре.

И келе бесгъунире эжиге овурде бисдо чуьнки келеи бирор э гъэд эн гьеме бирорие хэлгъгьой вилеет иму—буьзуьрге хэлгъ эн урус бирмунд неки келе нишон интернационалисти, революционни эшгъ э гъовхо э гъэршуй зулумкорие падшогьети, эн власть капиталистгьо ве

муьлкедоргьо э Урсиет. У гьемчун келе кумеки сохд э пушоте э зир муьрс дебируьтгьо хэлгъгьо эри азади ве ихдиёригьошу. Жофокешгьой вилеет иму дануьсдуьт гировунде революцияре, бесгъун доре контрреволюцияре ве интервентгьоре, чуьнки угьоре рэхьбери сохдебу буьзуьрге партией Коммунисти, хьохмолуье сервор жофокешгьо В. И. Ленин.

Иму э келе хосдеи ве хьуьрметевоз э ёр овурденим куьгьне большевикгьоре, доретгьоре гьеме данани, гъувот ве зиндегунишуре эри хилоси ве мозол эн жофокешгьой вилеет иму. Иму э келе хосдеи ве хьуьрметевоз гьемчун э ёр овурденим жобордлуье революционергьой Догъистуре, гьинормендe гъовхо бердетгьо эри азади эн хэлгъгьой омбаремиллетлуье улкей Догъисту: У. Буйнакскире, М. Дахадаеве, К. Агасиеве, Г. Саидове, С. Казбекове, С. Дударове ве уьзге жоборде революционергьойгеймуре.

Э большевикгьой Догъистуревоз эеки э гьинормендиревоз гъовхо бердет эри азади эн жофокешгьой Догъисту э вэхд граждански довгIо ижире игиде кукгьой эн хэлгъ урус ве де хэлгъгьойгей вилеет иму, чуьн Б. Шеболдаев, И. Котров, О. Лешинский, И. Кобяков, Н. Ермошкин, Г. Канделаки, А. Эрлих, Таги-Заде ве угьониге.

Омбаре гъувот, фегьм ве хьэрекетишуре дорет эри бесгъуни кор эн революция э Кавказ ижире ведилуье корсохгьой эн партией большевики С. М. Киров, Г. К. Орджоникидзе, С. Г. Шаумян, А. Джапаридзе, В. Нонейшвили.

Э гIэрей партизангьой Догъисту, эн Кавказ э гьинормендиревоз гъовхо бердет омбаре одомигьой эн хэлгъ иму. Э эрклуьиревоз э ёр овурденим иму гьемватанимуре Ехьиил Мататве, член партией коммунистире эз 1918 сал, бэхшвегир эн срэгълемише гъолхмишире э Петроград э 25-муьн Октябрь 1917 сал, венгесдгьо власть Временное правительстворе. Ехьиил Мататов бу эз партийни организацией Догъисту делегат эн X съезд РКП(б), комиреки рэхьбери сохдебу В. И. Ленин. У бу гемчун еки эз суьфдеи шогьиргьойму, яратмиш сохдегор литературай татире. Эри игидие коргьой хуьшде э фронтгьой граждански довгIо э гъэршуй белогвардейски гъушунгьо Исай Бенъяминове доре оморебу Орден Гъирмизине гIэлем.

Э гъэд эни 70 сал вилеет иму гирошди келе ве гIуьзетлуье рэхь. Эз пушоте лап экономически пес бугьо вилеет иму чаруьсди имбуруз э лап гужлуье мемлекет, комиреки гьисди фиреgь парамендлуье экономика ве культура. Э гъэд эни салгьо хэлгъгьой вилеет иму дуь э кумеки екиревоз вокурдет гужлуье индустрия, яратмиш сохдет пушолуье хозяйствой дигьи э эжиге овурдеиревоз политикай партиере э товун коллективизация. Зурбо парамend бирет э вэхдгьой салгьой эн власть Совети культурай эн миллети хэлгъгьой СССР, муьхькем бири дусди энугьо. Энжэгъ э республикайму э 10 зугьунгьо, гьемчун э зугьун татиш, ведироморени литература, э 11 зугьунгьо доре оморенуьт радиопередачагьо. Э республика кор сохдени 7 государственни театргьо, омбаре театргьой хэлгъи, гьемчун театр татиш.

Келе синемиши эри муьхькеми общественни строй иму, дусди эн хэлгъгьой СССР бисдо Келе довгIой Ватани. Вэхьшие Германией фашисти кура сохде пенж миллион зиёдте талавурчце гъушунгьой хуьш-

дсре, ченд гьозор танкгьо, самолетгьо, тупгьо ве де ерэгъгьойгере, эз некуми шишире оморебу э сер вилеет иму эри нисд сохде барасигьой Октябрире, власть Советире, венгесде азаде хэлгъгьой вилеет имуре э съульети эн капиталистгьо ве юнкергьой эн Германия, гъирмиш сохде одомигьой советире.

Одомигьой эн гьеме миллетгьой эн вилеет иму чуьн суьгъде бироргьо, душ э душ поисде, ерэгъэ э дес вегирде, э гъувот, жун ишу гъимиш, инсоф несохде, э гьинормендиревоз женг бердуьт э гъушунгьой фашистиревоз. Омбар гурунд ве секонелуь бу и довгIо. 20 миллион одомигьой хэлгъ иму пуч бисдоруьт э келе довгIой Ватани. Оммо гъурбунигьой эн хэлгъ иму негьогъ небисдо. Лешгер совети неки гъирмиш сохде дуьшмене, пиш сохд уре эз хориму. У гьемчун мундебируьтгьо гъушунгьой Германией фашистире дербедогъун сохд э хоришу, вено гIэлем бесгъунире э келлей эн Рейхстаг. Гьинормендe Лешгер совети гьемчун овурд азади эри хэлгъгьой эн Европа эз муьрс ве секонеи фашисти.

Э гьеме одомигьой советиревоз эеки э Келе довгIой Ватани бэхш вегирдет ве келе игидигьо бирмундет одомигьой эн жуьрбежуьре хэлгъгьой эн республикайму: урусгьо, аваргьо, даргингьо, гъумугъгьо, лезгигьо, лакецгьо, табасаранигьо, татгьо, азербайджанигьо, ногайгьо ведиеш. Эри сохде игидигьошу э довгIо э гъэршуй фашистгьо гъобул сохдет гIуьзетлуье нум эн Игид Союз Совети Магомед Гаджиев, Валентин Эмиров, Михаил Осипов, Ханпаша Нурадилов, Ахмед Абдулмежидов, Шамсулла Алиев, Шетиель Абрамов ве угьониге. Дуь гиле гуьзетлуье нум Игид Союз Совети гъобул сохди Амет-Хан Султан.

Чуьл сал зиёди хэлгъ иму эдее зигьисде э овхьолет шолуми. Э гъэд эни салгьо жофокешгьой вилеет иму расирет э келе барасигьо э гьеме тарафгьой экономически ве культурни зиндегуни вилеет. Салбе-сал эдее зевер бире материальни ве культурни хушхьоли эн одомигьой совети. Э барасиревоз эжиге овурде торихлуье гъэроргьой XXVII съезд КПСС-е хэлгъ иму диеш эдее гужлуь сохде экономически гъувот ве девлет эн вилеете.

Чуьтам мэгIлуьмиге, еки эз суьфдеи декретгьой эн власть совети бу «Декрет э товун шолуми». Власть Совети норе оморенге э·октябрь 1917 сал э фронтгьо эдембируьт гирошде суьфдеи довгIой гIуьломи, э комики э тараф эн Антанте бэхш вегирденбу гьемчун Урсиет падшогьети. МэгIэной эни ленински декрет бу эри поюнде довгIоре, хун тигьи сохдеире, гирошде э рэхь шолуми ве саламати зигьисдеи государствогьой гIуьлом дуь экиревоз. ГьейсэгIэт вилеет иму поисди э авангард эн шолумихогьие хэлгъгьо, эн гьемей прогрессивни инсонет эри муьхькем сохде шолуми ве секонесуьзире, нисд сохде ядерни ерэгъгьоре ве гьер жире ерэгъгьой довгIоире, тойиш сохде гьемишелуьг довгIоре эз зиндегуни инсонет.

Империализмей гIуьломи э серберэхьи монополистгьой США-ревоз гьержире хьэрекети сохденуьт эри диеш гужлуь сохде ве омбар ведешенде ядерни ве уьзге ерэгъгьойгере. Эри эни метлеб угьо хэржи сохденуьт э сад миллиардгьоревоз долларгьо. Метлеб эну гьисди эри зиёд сохде гъувотгьой довгIоишуре, дешенде э зир секонеи гьемей гIуьломе, муьди сохде э хуьшде хэлгъгьой эн уьзге вилеетгьойгере, хьозур бире

эри ядерни довгIо э гъэршуй шолумихогье вилеет иму не бирорие вилеетгьой социалисти.

Хэлгъгьой эн гьеме вилеетгьо э келе разимендиревоз ве войгеревоз гъобул сохдет текелифигьой эн хьукуьмет советире, эн Генеральни секретарь ЦК КПСС хьовир Горбачеве э товун негировундеи синемиши сохдеи тозе ядерни ерэгъгьоре, кем сохдеи ве оморе-оморе селт нисд сохдеи угьоре э хори, э сер гIов ве э зир хори. Ерэгълемиш несохдеи космосе, эри муьхькем сохде шолуми ве секонесуьзире э гIуьлом.

Иму э боворинировоз дениширеним э биёвгьой эн вилеет советиму, гIэмел оморигьо э арт эн буьзуьрге революцией Октябри, 70 сали комиреки иму гировунденим имисал чуьн лап келе мигIиде э зиндегуни хэлгъгьой вилеет иму, чуьн товушлуье мигIид эн гьемей прогрессивни инсонет.

ПОЭЗИЯ

Имисал 110 сали эз деде хьэсуьл омореи ведилуье шогьир хэлгъи Догъисту, еки эз биненорегоргьой литературай совети Догъистуре, имогьоине литературни зугьун аварире, корсох жэгIмиетире Гамзат Цадаса. ТэгIрифлуье нум ве талантлуье творчествой эну фирегь мэгIлуьмуьт э хундегоргьой совети.

Гамзат Цадаса, комики хьэсуьл омори э 1877 сал э косибе кифлет догълуь э дигь Цада Хунзахский район келе четине ве гIуьзетлуье рэхь гирошди. У сер гирди эри нуьвуьсде шогьиригьой хуьшдере эз 1891 салевоз.

Гьетте власть Совети норе оморе Гамзат Цадаса э келе войге ве эшгъэвоз гъуллугъ сохдени уре. Э талантлуье произведениегьой хуьшде у тэгIрифлуь сохдени тозе зиндегуни советире, идеегьой ленинире, э сегьмсуьзиревоз гъовхо бердени э гъэршуй куьгьне гIэдотгьо, илгьом диндогIоти, эн гьеме жире кемсуьгигьо, хьиллеигьо, шефдигьо, мешет биренуьтгьо э зиндегуниму.

Гамзат Цадаса гьисди гьемчун биненорегор сатирай совети Догъистуре. Суьфдеи сборник стихигьой эну «Жаруй гIэдотгьо» ведироморебу э 1934 сал. Фирегь мэгIлуьми поэмагьой эну «Зиндегуниме», «Ихдилот э товун чупон». У нуьвуьсди суьфдеи баснигьо э зугьун авари, овосунегьо эри гIэилгьо. Творчествой эну сэхд ологъолуьни э фольклор авариревоз. У тержуьме сохди э зугьун авари произведениегьой Пушкине, Крылове. У гьисди гьемчун суьфдеи драматург авари.

Хэйли стихигьо ве мэгIнигьой эну нуьвуьсде оморет э гъэршуй довгIо, эри муьхькем дошдеи шолумире. Дуь келеи кукгьой эн шогьир жун ишуре дорет э Келе довгIой Ватани э гъэршуй фашизме.

Талантлуье творчествой эн Гамзат Цадаса гьисди келе бэхш э хэзиней литература ве культурай хэлгъгьой республика ве вилеет иму.

Гамзат Цадаса

ЛЕНИН

Ки гуфдири Ленин муьрди?
Дуз нигуюм у хэбере.
Хьохмой эну эйму мунди,
Э гьер жиге уьшуьгъ доре.

Ленин зинде э кимуни,
Коргьоймуре хьэвес доре,
Чуьн суьмуьргъ у пар зерени,
Товуш сохде рэхь имуре.

У хьохмолуье сер эну,
Эгъуьлменде тиже чумгьо,
Эловлуье гофгьой эну
Зэхм зеренуьт э дуьшмегьо.

~~Чуьн~~ туьнде нуькерей догъи,
Лап бежиди, у эшгълуьни,
Дес кешире эри гьэгъи,
Э иму рэхь бирмундени.

Э лэгIэй гьеме тэгIифи
Э зугьунгьой гьеме хэлгъгьо,
Дузе рэхь ю хуби, софи
Эри гьеме жофокешгьо.

ШОЛУМИ ЭЗ ДОВГIО ГУЖЛУЬНИ

Хьофдод сале ме зиёдуьм,
Дуь гиле эз деде бирем,
Куьгьне вэхдеш дануьсденуьм,
Тозе дуьньёгье ме дирем.

Зиндегунире дануьсденуьм,
Серме негьогъ нисди сипи,
Зобу эз хуб сеч сохденуьм,
Герек нисди гьич кумеки.

Омбар шинирем ме гофгьо,
Оммо зиёд лап эзугьо
Гьисди гоф «эй Шолуми!»
Эй бэхд ве мозол гIуьломи.

Шолуми, азади, бирори,
Еклуье дусди хьовири,
Эймуни девлет, сокити,
Эзи хубте де гоф нисди.

Лап беде гоф гьисди «довгIо»,
Беди овурде у эй хэлгъгьо,
Етим, бие зиёд сохде,
Хэлгъ довгIоре нэгIлет сохде.

ДовгIо кукгьо нисе зенде,
Энжэгъ кукгьоре суьперде,
У сирои гьич нис бире,
Хэлгъ гьеме гьечи гуфдире.

Гьисди гIэдот догъистони,
У наргов ки суьрг зереии,
Бурра гереки суьрггьоюре,
Гьисди суьрггьо дуьшмеймуре.

Бигьил параменд бу э иму,
ГIилм ве жофо э хунейму.
Рач дуь хуне гIэлемевоз,
Э нишон чин, кечуькевоз.

Эгер гуфдиге дуьшме:
«Эз кор ники поит гьеме!»
Чуь биё сохим увэхд иму?
Чуь биё сохут кифлетгьойму?

Э гоф дуьшме гуш нивеним,
Э у кор иму рази нисдим.
Муьди бире? Гьич е вэхдиш!
Э у коргьо нисдим вердиш.

Дусдгьо, чуьн бору мипоим,
Ватане гъэлхэнд мидорим.
Одомигьойму—советини,
Шолуми эз довгIо гужлуьни.

ДУЬЗД—БОРИШМИШ СОХДЕГОР

Хэбер лов бири эз зуревоз:
Се мегьи изму эзу вэхд
Гоф нис сохде э гIэлиревоз,
ГIосие зен ю Шахрузет.

Е шев гIэли хисиренки,
Шэхрузет эзу гьеле гъэгьри,
Кемере чарунде енбоки,
Э товуш менг денишири.

Бирден зен эну шинире:
Эз буру еки асде-асде
Сэхде пенжерей хунере
Эдее киниге вокурде.

«Дуьзд!»—Зен терсире, лерзире,
Шенд хуьшдере э кин шуьвер,
Сэхд гъэл гирде мерд хуьшдере,
«Жунме, шинов! Зу бош хэбер!»

«Вой Шахру, жон муьгьбетме!
Ховш небуге эвреини?
Туь эн мени гене, дусдме»—
Мерд шор бире, гуфдирени.

«Омон ГІэли, туь сес месох,
Дуьзд эдее дироморе,
Вэхиз э пой туь, хьэрой сох,
Хэлгъ гьеме эй оморе!»

«Ме лап муьрдуьмгеш гьейсэгІэт,
Нисохум бегьем буйругътуьре
Моч сох мере, жон Шахрузет,
Ги ебойгеш гъэл туь мере!

Эй! Дени, гІэззи, э туморе
Чуь дуьлтуьре воисде.
Энжэгъ туь дануьсди зенмере
Э меревоз дусд сохде!»

БЭХШ

Ебо гуьрг, туьлки не аслан
Угьо гьерсе э ов рафдуьт.
Хэрегуш, хэр не жейрон
Э ов энугьо офдорут.

Гуьрг э буйругъ асланевоз
Сер гирд чире эй бэхш сохде.
Ижире коре эз зуревоз
Гуьрг эз худо эдей хосде.

Аслан эз гьеме гьисд келе,
Хэре эй эну но суьфде,
Хэрегуше до туьлкире,
Жейроне гьишд эри хуьшде.

Аслан бисдо хьуьршлуь-делуь,
У эз сер гуьрг бирден додо.
Тупе хуно гулу-гулу
Э хори сер эн гуьрг офдо.

Аслан мугу: «И гуьрг, фэгъир
Недануьсд дуз бэхш сохде,
Туь туьлки изму сох фикир
Е фегьмиге эй бирмунде!»

«О, туь падшоть эн хьэйвугьо,
ГІэйбежери гуьрг гьелбетте,
У бу эзу небеледгьо,
Инжо чуьни эй бэхш сохде!

Хуш-хьэлол, э нашдовишму
Хэрегуше хурит гьони,
Хэр бугу эй пишнеишму,
Эй шохьонгум—гушд жейрони.

Дуз бэхш сохдем, эдей дире,
Сохдей э ме ихьибори...»
«Эде! Гу, ки туьре ижире
Лап келе эгъуьл дори?»

Э пенжей аслан денишире,
Гуфди гІэмелдан-туьлки:
«Ужире эгъуьл дори мере,
Туь сер гуьрге бурранки».

Тержуьме сохди
Хьизгъил Авшалумов

Яков Ильягуев

ШЭГІМЕЛЕЙ АЗАДИ

(Э гІуьзет 70 сали Октябрь)

Аврора! Туь сес дори эй тозе девр,
Планетаре сохди туь хэбер.
Залпгьойтуь венгесдуьт келе шивиш
Э жун капитал, у бисдо пойшиш.

ШэгІмелейтуь, Октябрь, дегеси
Э куьнжгьой шар хори пар зе раси,
Хэлгъгьо гуфдиренуьт: «Туь хош омори!
Чуьшмей азади эйму бисдори!»

Сервор революция Ленин гуфди:
Урсиет эз изму азади!
Тик гирит сере фэхьле не ранжбер,
Э планета гешдени шоре хэбер.

О! Октябрь, туь товуше чуьшме,
Эз хори те асму желд эдей гешде.
Эз нумтуь гъэймгьо офдет расдире.
«Зигьош Октябрь!»—Угьо гуфдире.

Эритуь имбуруз хьофдод сали,
Гьемише жовон, раче жогьили,
ГІуьмуьртуь э гІуьлом гъэдерсуьзи,
Эри жофокеш у дусд-гІэзизи.

Э Конго, э Лаос, Афганистан...
Жофокеш бири сэхьиб эй Ватан,
Тозе дор бесгъуни у кошде,
Туьре, Октябрь, сэхд гІэзиз дошде.

Ченд бесгъунигьо дуьшмере дори,
Союз Советгьо деш муьхькем бири!
Эз Восток те Запад и хьофдод сали
Нумтуь э лэгІэй эн хэлгъгьо дери.

ГІэлем Ленини э дестуь дери.
Октябрь гешдени э руй хори.
Боворин бире, гьеми тэгІрифлуь
Э гІэрей хэлгъгьо гъоими нумтуь.

Хэлгъгьой Ватанме гоф дори туьре
Гьер сал пушово эдете рафде.
Э гьемей гІуьлом мэгІлуьми шовгІо:
«Хилос мисохим эле эз довгІо!..»

Ватанме хосде вокурде куьрпи
Восток не Запад дес дуьт эеки,
Гердуь шолуми эз асму те хори
Хэлгъгьо эеки сохут рафдори.

СОЛДАТ ЭН РЕВОЛЮЦИЯ

Э гIуьзет бэхшвегир революцией Октябри, жоборде кук хэлгъ иму Ехьиил Мататов.

ГIэил бири, гIэилире недири,
Лугъэй нуниш те суьрои небири.
Бебесуьзи чор салеле дануьсди,
Эз яздегьи э гъэтрой нун дебири.

Эри падшогь солдат бири дуь гиле,
Окоп довгIо, гурундигьо эз сер сохди,
Э Петроград тараф Ленине гирде,
Ерэгъ юре э сер контра чарунди.

ГIуьмуьр инсон дураз нисди, ширини,
Гъурбу сохди жогьилире эз дуьли
Эри вихде келе имид—Бесгъуни,
Туьфенге дес эй Октябрь женг берди.

Э Ростов-Дон, э Дербендиш ченд гиле
Бэхш вегирди э гъовхогьой Ватани,
Телеф сохди ерэгълуье дуьшмене
Эри гъоим бире коргьой Совети.

Бэхш вегирди э лап келе Гуьрдлеме *
Коммунистгьой эн жогьиле вилеет.
Ленин унжо рэхьбер бири эй гьеме
Гоф ю, сес ю э дуьл гьеме домундет.

Эзу мэхьэл те гIуьмуьрлугъ Ехьиил,
Хуьрметлуье кук эн Рувин Мататов,
Келе коргьо дузов сохди те эхир,
Дуьшменгьойму эз гъэгьр бирет сиетов.

Ведилуье, желде корсох партия,
Буьлуьнд сохди э гъэриш хэлгъ нум юре.
Шогьир, тержуьмесох, сигъде дусд фэхьле,
Бине нори десхэтигьой татире.

Бисдхьэшд чигьрет жуьр-бежуьре миллетгьо
Э сер сенгъгьо—едигоргьо вединуьт.
Бисдхьэшд бирор—гьинорменде жобордгьо
Эй Советгьо э Догъисту женг бердет.

---

* *Е. Р. Мататов* бу делегат эн X съезд РКП(б).

Куьгьне богъчей шегьер Дербенд рач бири,
Товуш дуьлгьой едигоргьо тов доре.
ГІуьзетлуьни э гІэрешу кук тати,
Унжо гІэтош шевиш-рузиш су доре.

Тозе гІэдот гъоим бири Дербенде:
Гирошдегор э сер сенгъгьо гуьл норе,
Пионергьо э гъэреул поисде,
ГІэруьс-домор эй сер зере оморе.

ТЕШНЕЮМ ЭЙТУЬ

Ширин-ширин гоф сохдейтуь
Гьемишелуьг э ёрме де.
Раче-раче возигьойтуь
Гье поисдет э пушойме.

Сервори:

Биё, биё гІэселме туь,
Деше гъэле э герденме,
Ме тешнеюм эри сестуь
Чумерэхьуьм, дуьлхошиме.

Мере гъэнет гъуш вебуге,
Пар мизенуьм миём унжо.
Е пертовуш винуьм туьре,
Хьэсрот бирем эйтуь инжо.

Сервори:

Эз дор бегьер ширин бире...
Эз шив тегьенг богъи—онгур.
Невелегьо келе бире
Зиёд сохо хуьрмет, обур.

Гьери, летчик! Хьэрекет сох
Зуте дарам э гъэл неве.
Зиёд гердо дешенде тох
Эри мозол вилеетме.

Сервори:

Расд биёво ниетгьой дуьл:
Чуьклелегьой жемигІэтгьо.
Э рач еки мибошут гуьл,
Мундуьт тозе бесгъунигьо!

Сервори:

Э гъэриш хов, э эвреи
Фикиргьо нисди мере:
Инсон Хори! Вир сох беди,
Эй ферзендгьо артмиш бире.

Сервори:

Биё, биё, гІэселме туь,
Деше гъэле э герденме,
Ме тешнеюм эри сестуь,
Чумерэхьуьм дуьлхошиме!

Беньямин Сафанов

ПОЙСУЬЗЕ СЭГІЭТЧИ

(Ба . ада)

Е дес сэгІэт эн гъулиме
Хэреб бире поисдебу,
Ченд бо уре жумундум ме,
Ухгьо нисе жуьмуьсденбу.

Небу мере де чорейге
Экин усдо ме рафденуьм,
Ченд будкегьо жерге-жерге
Э унжиге ме дирируьм.

Еки будкей чекмечини,
Эн доллокчи екигеи,
Унигс эн сэгІэтчини,
Е пенжере э у дери.
Вокурде бу пенжереле
Денишируьм сер гъуз гирде,
Дируьм унжо ме усдоре
Э сер куьрси дуьруьсд нуьшде,
Мерд жонлуь бу, фирегье душ,
Муйгьой сер ю сип-сипини,
Обурлуь бу сифет энуш,
Э е чум ю булул вери.
«Руз эхэйрбу»,—дорум мерде,
Дорум э ю сэгІэт мере,
Мугум: «У кор нисе сохде,
Белки офди чорей юре».
Мерд сэгІэте э дес вегирд,
Э ёп гуш ю жумунд аста,
Карасдире э кор овурд,
Гъоб сэгІэте зу векенде.
Гъунгъ, дерзе ве келбети
Жигъригъгьоре мивекендуьт,
Дананменди, усдоети,
Десгьой эн мерд заргеринуьт.
Зу лов сохде у сэгІэте,
Жейле норе гьер бэхш юре,
Тигъэтлуь темиз сохде,
Песде сер гирд руьгъэ зере.
Песде вечи жигъригъгьоре,
СэгІэте гуьрд сохд у гене,
Э кор овурд ухлегьоре.
Вэхдеш но э сэгІэт ме,
Э сэгІэт ю денишире.
Боворинлуь гуфди эз ме,
СэгІэте у э ме доре:
«Дузе коре сохдейт ишму,
Экин усдо омореи,
СэгІэт эз кор ние пою,
У пеймуней вэхд имуни,
У бирмунде гешдей вэхде,
Нис овурде у гІуьзете,
Оммо э ёр у овурде
Гьер одоми эй дануьсде,
Э товун ю сохде коргьо
Вэхд гІуьмуьре эй винире,
Чуь сохдиге эй овлодгьо,
Нум ю эри нисд небире...»
Пуьрсируьм ме гъимет коре.
Гьэгъ энуре бегьем дорум,
Э сифет ю денишире,
«Согъбошireш», гуфдируьм.
«Бэхшлемиш сох,—мугу эз ме,
— Келбетиме чемуьсд офдо,
Уре э ме ди туь, дусд ме».
Дуьлме инжо эрклуь бисдо.
Мугум э дуьл: «Эйчуь эхи
Ме гъуллугъчи биё бошум,
Гьэгъ эн коре ме доренки,
Келбетиреш эйчуь ме дуьм?
У ю эйчуь нис вегирде?
Талаб эйчуь сохде эз ме?»
«Веровун туь метлеб мерде,
— Гуфди генеш эз ме дуьлме,
— У кор нисди е гурунди,
Келеитуь чуькле нибу,
Келбетире э усдо ди,
Белки уре муьгьлет небу...»
Дер будкере ме вокурдум,
Жендекме сэхд туьтем лерзи,
О, дусдгьо, ме чуь дирируьм?!
Нуьшди гъундогъ э сер куьрси,
Чуьн симовор, десгьо вери,
Э куьрси у вогосири
Жонлуье мерд, пой невери.
Инжо мере номус омо
Эй сохдемгьо ме фикиргьо,
Гъип-гъирмизи сифет бисдо,
Лой-лум хурдуьт эн ме чумгьо.
Денишируьм э лой эну,
Э синей ю ве лентлегьо,
У шогьоди игиди бу,
Бирмундигьо у э довгІо.
ДовгІо берди пойгьой юре,
Гьеммишелуьг шуькест сохде,
Генеш офди фенд жофоре
Нишоне эз ю эй гьишде
Пойсуьз гьисдиш у гьегене,
Э вэхд гуьре эдей гешде
Э кор доре эшгъ эн дуьле,
Эз эл песо нисе мунде.
Гъуз бисдоруьм, ме вегирде,
Дорум э у келбетире,
Расди дес энуре гирде,
Гуфдируьм согъбошире.
Эдем рафде ме фикирлуь,
Гофгьой усдо де э дуьлме,
Генеш дуьлме гьисди шорлуь
Веровундем метлебе ме,

Доре э мерд карасдире,
Карасдисуьз бугьо усдо,
Нидануь бегьем сохде коре,
Хэйр овурде эй инсонгьо.

МЕНГ НЕ ЧУЬШМЕ

(Легендай хэлгъи тати)

Белки и кор гьич небири,
Гье белкине биреш-бири,
Шинрем уре эз келегьо,
Дананмендгьой хэлгъи бугьо,
Белки ишмуш шинирейтге
Ве фурмуш зу сохдейтге.
Лап зу, э у куьгьне деургьо,
Кейки бируьт ковре вэхдгьо,
Кей мибисдо муьгІуьжуьзгьо,
Менг ве чуьшме дуь хэгьергьо,
Дудунегьо бируьт угьо:
Гьердуьшу рач, чуьн гуьзелгьо,
Духдергьо зу вероморуьт,
Инчебеллуь биребируьт,
Дуь-екире хосденбируьт,
Эри еки дусдгьо бируьт.
Оммо е руз гьечи бисдо,
Угьо бисдоруьт дуьшмегьо.
Чуьшме увэхд хосдехундбу,
Одохлуре сэхд хосденбу.
Одохлуй ю э хуне де,
Ю эдее хэми сохде,
Э лой гузги денишире,
Вини унжо хэгьер юре,
Бовор несохд жумунд сере,
Менг одохлуй эн чуьшмере,
Сэхд ширинлуь гъэл гирдебу,
Э уревоз сине-сов бу,
Гене тижлуь миденишуь,
Э чумгьой ю у мивинуь
Куке эдей гье моч сохде,
Эй э хуьшде вогосунде.
Чуьшме вэхишд зури-зури,
Десгьой эну бу хэмин,
Э сифет менг хэми совусд,
Песде зури у видовусд,
Гирошде у эз булутгьо,
Парзе варафд зу э гьово,
Гъэгьр эн дуьл ю бире гужлуь,
Товуши до диеш эшгълуь.
Эз увэхди непоисде,
Чуьшме эдей унжо гешде
Герми юре эй инсонгьо
Фуьрсорени э гьер логьо.
Менгиш варафд зу э асму,
Воисдени э у расуь,
Ведешенуь гъэгьр дуьл юре,
Тор сохдеи рачиюре.
Уш гье эдей видовусде,
Непоисде рэхьэ рафде,
Кими вэхд уре гІэйб оморе,
Бирени у лап чуьклеле.
Кими вэхдиге лап торлуьни,
Эз номус у селт пэхьнини.

Зоя Семендуева

ЭРИ ХОЛИБОФГЬО

Назуьшменде духдер догъи
Э ловгьой ю хэнде вери,
Э жофо ю лап эшгълуьни,
Эдей бофде рече холи.

Э товуше цех фабрики
Кор сохденуьт э бэхьс еки,
Риз эн русму у гешдени
Э рече гуьл чаруьсдени.

Жофогьошу гІуьзетлуьни,
Эрклуьигьой эн Ватани,
Энтигъэгьой эн Догъисту
Э согъ гІуьлом гьисд вегирлуь.

ТэгIрифменде духдер догъи
Чуьн хоненде холи бофди,
Ленин-бебе унжо вери,
Э иловле гуьлгьо пури.

Десде-десде у гуьлгьоре,
Гуйге эдей гье фирсоре,
Э гьер куьнж келе хори,
Бу гуфдире гуьлишони.

Тегьер богъгьой эн васали
Гьечу рачи вэхд жовони.
У гьисд васал зиндегуни
Ве биёвгьой эн инсони.

ВЭХД ЖОВОНИ

Бош туь жовон хосдей эн дуьл,
Рачи ди туь тегьер эн гуьл.
Ватан эз туь шори соху,
Имид э туь ёгъин бесдуь.

Рэхьгьой гIуьмуьр лап омбари,
Угьо эйтуь очмиш бири.
Хубе рэхьэ дан туь вихде,
Э дузе рэхь ёгъин рафде.

Увэхд мофи мозол ве бэхд,
Рузгьош мибу эйтуь хушбэхд.
Мидани туь офде софо
Ве тэгIрифи э гъэд жофо.

Борис Гаврилов

ГЪОЗИЕЙ ГЕВГIИД ГЪУНШИМЕ

Сер ебо оморе мигIид нисону
Э бологь демунде эз сербот эну
У дингьо-догIотгьоре гирдегоргьо,
Э дургунигьой дини боворсохгьо
Дуь мегь мунде сер гирде оморе
Хьозури мигIиде эй зуте дире.
Сер суьфде бирени фикир гIорд гъогъоли,
Песдегьош фикиргьо гъэдерсуьз омбари:
Гъэлей гъоб муьси, хьэк не гьогъоле,
Сери-тенире гереки восдоре.
Гушди, дуней, ченгъэде хоеи,
Шоробе нисд гъэдер, чуьнки чор пейле
Томом небире «едихьоворе»
Вегирде, гьелбетте, «нисе бире».

* * *

Дуь мегь пушоте гьер сал эй мигIид,
Хуьшдере куьшде гъуншиме ГевгIид.
Хьэкчиш сохдени офдоре вэгIдо,
Полхолиш шушдени эй хэлгъ э дерьёгь.
Гене гъуншире чоре небире,
Эй хэржи «мигIид» вегирд мэгIмеле,
Эз гъунши-мэхьэле гIэйби гуфдире.

Гьечи фикир сохде ГевгIид эй хуьшде:
— Ебо мигIиде э рэхь декинуьм,
Худо келеи мэгIмелере мидуьм.
Гьер чи хьозури эри мигIиди,
Гъобгьош «гьогъоле» сохде омори.
Пире мерд гъунши шову оморе,
Тикегьой хьэмисе вечи эз хуне.

*

Шев нисону дечире омо
Гьер жире чи э сер сифро:
Гэхьле хрен не жуьрмуьсдек,
Чендиге хое, бушгъоб кобоб,
Пур те лэгIэ, чорекей шороб.
Нуьшдет гьеме э гъирогъ сифро,
«Офигъумош» «дуьздире» омо.
Песде мердгьо дес веноре,
Хундуьт гьеме: «писэхь, моцо, морур...»
Э нуботевоз сер гирде омо
Эри хунде: «гьо-лэхь-мо...»

Э елойге зену нуьшде,
Рази бируьт эз бэхш хуьшде.
Чуьики зене у «келе худо»
Бэхш недори эй хунде туро.
Дуь шев мигIиде гировунд гьечи
Гъуншиме ГевгIид э хуней гъунши.
Хэйли эз мигIид гирошде бэгъдо,
Песде сер ГевгIид уёгъ бисдо.
Сэхд офдо у э дерд-дуьлесди,
Пул мэгIмеле гьониш не раси.
Гьоми, поиз, зимисдуш омо,
Шэхдее мегьгьо ве хиники.
Е руз шохьонгум дере вокурде,
Серье-мэгIмелечи омо э хуне.

Десе зере э кемер мугу:
— Элле, э духдер!..
Шохьонгум э хэйр!..
Туь эжеи? Гьич веди нисди,
И хьэшд мегьи мигIид варасди.
Эхи эз туь гьич е хэбер нисди.

—Эгъубеттуь э хэйр,
Жон духдергIэмле,
Гье чуьн мени хэгьер
Миро туьре!..

—Гьечу мегуо, э етим мунде...
Туьлкире хуно бире бедгIэмел.
Эз зир чум хунере гешдени
Э у хунейге Серьё дирени
Э зевер кровать холинче вери,
Э хубе гъимет верзирени.

— Бегем, жон ГевгIид, гьечи кор бире?..
Эй зури гене эдей мигIид бире.
Туь берде пуле нисе овурде
Екиш э меревоз некешири жофо,
Те у пулгьоре кура сохде ебо,
Чуьк-чуьки сохде, бирем оворе
Те бердегор овурде пулмере...

— Весси духдер, весси дие!
Хижолети эйчуь доре?
Пултуьре ме бердере хуно
Мирасунум э игъролево.
Е дуь мегьигеш мунди гьони
Тейте отчет колхоз бирени...

— Бошгу, энжэгъ эй дуьл герми
Вэхиз эзу хуне е чи ди!

— Туьре гьич гIэйб ниёв беге
Эз хунейме чи эй берде?

Серьё десе зере э кемер,
Тим-тик поисд э лэгIэй дер.
— Гьеле мере гIэйб миё биёв?
Сенгъ биёво э сер дуьшме.
И хьэшд мегьи пуле берде,

Не пули, не мэгIмеле...
Гуйге Серьё вози гьоволенг,
Вешенд хуьшдере э тегьер пеленг.
Кеши холинчере эз бел гирде,
Пучунде доно э гъултугъ хуьшде.

— Гьоргой туьре пул-чи бире
Биёр пуле—бер молтуьре!
Рафд! Дуьл ГевгIид бисдо гурунд,
Гуйге э ю корде вогъунд,
Тик гирде сере хуб дениши
Гуйге хунере торики шиши.

Веромо сэхде хиники-шэхде,
Песде сер гирд эй гирисде.
Э ёр ю омо рузгьой гIэили,

Песде чуьтам бирор ю Хьиз,
Холинче доребуге э сер жигьиз.
ШовгIо овурд у эз лэгIэй хуьшде
Ижире гъэлетире эй несохде.

* * *

Хэйли вэхд гирошде бэгъдо
Э колхозиш отчет бисдо,
ГевгIид гьетте пуле вегирде
Э лой Серьё видовусде
Доре пуле, мэгIмелере,
Вегирдени холинчере.

— Эле, э духдер, чуь тэгIди бу?
Невирихдейки, гьеле мунденгу,—
Сохде Серьё мигьровуни,—
Гьеме туьре хуно мибисдо токи.
Бер мигIид туьре э рэхь деки!..

ГевгIид эз гъэгьр деш хьуршлуь бире
Гуфди э дуьл ю деригьоре:
— Не мунди дие гьич у мигIид,
Ужире гъэлетире соху ГевгIид...

Яшар Машияхов

ДУХДЕР УРСИЕТИ

Эри космонавтка Светлана Савицкая

Ме духдер Урсиети,
Дуьлме чешмей муьгьбети,
Муйгьойме э ранг суьмбуьл,
Ловгьойме—ранг гъуьзуьргуьл.
Чумгьойме кипковуни,
Сифетме тов-товини.
Дуьлме гьисд дуьл пеленги.
Э асмугьо пой норем,
Э кишму вероморем,
Хинике хоригьо!
Одомисуьз тэхьноит,
Гуйге э гъэмгьо дерит.
Э дуьлме е войге де:
Эз дуьли духдериме
Хинике хокгьошмуре
Воисде герми доре.

Борис Ханукаев

ЭРИ ХЭЛГЪМЕ

Гъэлем шогьирире гуьрдем ме э дес.
—О, хэлгъме, туь гуш дор э эшгълуье сес.

Хэлгlэт эн гофгьойме селт нисдгеш гlошир,
Темизи э гьенг эн деде доре шир.

Эз дуьлме, чешмейме оморе гофгьо
Хосденуьт эритуь, гlэзизме, софо.

Фикиртуь шев-руз гье э дуьлме дери,
Эзу гуьнжунде оморе шогьири.

Рафденге у гьер дес хьозур э китуь,
Сохденуьм фикир: хьэз биёв эз туь.

Бисдо ми е бенд ю, е риз семе тек
Эри овлодгьойтуь шори ве кумек.

КАЛАМБУРГЬО

Назу

Гушд хурдеи эй назу изму нэгъде кор,
Сес мушгьо э у дие нисе сохде кор.

Хэр

Ченд нолегьош кеширенуьм,—шуькеет сохд
хэр,—
Гене ме гье нэхьисобум э тегьер эн хэр.

Хэрегуш не Гуш

—Нум хьэйвуре лап негьогъ нори Хэрегуш.
—Мереш у нум дорд доре,—шуькеет сохд Гуш

Хуре

Чуьтам хунчей холинчере хурдеге хуре,
Берекет кифлетеш гьечу хурдени хуре.

Зимингез

«Номус, дузи, дусди»,—мугуфди омбар,
Ю оммо мигези э тегьер эн мар.

«Бирор»

Десе мизе э бирори—
Эй ю чем-чи биёри.

Гэжгъу

Хьол гъэжгъу лап хуши, дери у э кеф,
Ненге э ловгьою нивебисдо кеф.

Биразие кинле

Инсоне эй герм сохде сохденуьм чуьш ме,
Оммо гене зиёди хьуьрмет эн чуьшме.

СУЬФДЕИ РУЗ АПРЕЛЬ

Е муьгІуьжуьз имбуруз бегьем бири:
ГІошир бире, текебур сергъуз бири,
Зимнигезки гьич марьети несохди,
Зугьун ширин, гІэмел ю бед небири.

Гье имбуруз жуьгь эн хэр зиёд бири,
Хэр гириге дин-дина невешенди,
Екиш уре э сер куьрпи незери,
Чуьнки дерму э гоф эн хэр дебири.

Е игидиш эз дес гІожиз немуьрди.
Эз гъэд хое женгесур муй негешди
Не хэбербер, не хунки женг несохди,
Дуьзд вэхуьшде хонохоре негуьрди.

Тозе гофи, хьовиргьойме гуш венит:
Э и руз апрель недан-овом мебошит!

Шимшуьн Сафанов

Э КИН МЕТЛЕБ

Ме, гемире хуно, эдем симов зере,
Э сер шаргьой зиндегуни э метлеб,
Вэхдиш э меревоз эдее пар зере,
Вомухде-вомухде э ме тозе эдеб.

Ме гьеммере хуб сохденуьм сечмиш,
Чуьтам гІуьмуьр бирсниге охмиш,
Ме сур юре офдем, дерафдем э дуьл вэхд,
Бигьил э хуьшдеревоз беруь у э бэхд.

Мере вонсдени бэхд эз ме пушо недарав,
Бигьил э руьхьме, э беден ме дарав.
Бигьил буьлбуьлиш э меревоз хунугу,
Гъуьзуьлгуьлгьош хуьшдере десде гируьгуь.

Эз вэхд зу пар зе, пар зе туь, фикирме.
Пар зе э эвир, пушово э Чуьшме,
Э метлеб! Э биёвгьо гуьзели!
Э биёвгьо деврон—Коммунизм севгили!

ЭРИ ИШМУ

Бире мидануь туь хундей омбаре книггьо,
Эгъуьл туь пури, чуьн дерьегь эз гІилмгьо,

Гуюмки э гьеме туь хьохмо вомухде,
Ширин-ширин гешде, мэгІнигьо хунде.
Ве э гьинор шогьиритуь екиш нибу боребор
Вегирлуьни туь келе, тэгІрифлуьни омбар.
Ве гуюмки омбаре жофогьош кеширей,
Э гъэмгьоревоз торихгьош нуьвуьсдей,
Дан, эгенер нисе хундеге туь
Эй мозол хэлгъ советиму,
Охмури мишенуьм ме э хьохмойтуь,
Э у жофогьойтуь, мэгІнигьойтуь!

Михаил **Гаврилов**

Э РАЧИ ИМИД БИРЕ

Сур дуьле вокурдуьм,
Ме э туь бовор сохде.
Туьки, э ме хэндуьсде
Гуфдири: «Эн туьнуьм».

Ме туьре дусд дануьсде,
Сохдуьм э туь бовор.
Туьки, зарифет сохде,
Дусдире дори вор.

Ме, э туь имид бесде,
Эшгъ дуьле вокурдуьм.
Туь, эйгьомлуь наз сохде,
Гъувот дори сухум.

Э пушойтуь гиристуьм
Муьгъбете бирмунде.
Оммо, туьки,—«Дуьруьсдуьм»,—
Гуфдири, фурмунде.

Огол зеруьм ме туьре
Эри эни дерд чоре.
Туьки деш нешдер зере,
Венгесди э чоле.

Имид бирей э рачи,
Уки е деврони.
Уьткем мегерд лап гьечи,
Пуч небу жовони.

ИМИД

«Дуьньёгь э имидевоз хурде оморе»
(Метелей хэлгъи).

Инсон имидсуьз мибисдоге
Гьич низигьисд э руй хори.
Имид инсон нибисдоге,
У нивини бэхдевери.

Инсон имидсуьз мибисдоге,
У гьич вэхд никеши жофо.
Имид инсон нибисдоге,
У нивегирд эзу софо.

Инсон имидсуьз мибисдоге,
«Авроре» у тупе низе.
Имид инсон нибисдоге
Власть Совете бине мизе?

Инсон имидсуьз мибисдоге,
Гъовхо ниберд эй шолуми.
Имид инсон нибисдоге,
Фашизм нибисдо бесгъуни.

Инсон имидсуьз мибисдоге,
Нивокурд бургъгьой нефти.
Имид инсон нибисдоге,
ГІов ничаруьсд э электри.

Инсон имидсуьз мибисдоге,
Бегьер нидо гъуромитгьо.
Имид инсон нибисдоге
Пар низеруьт космонавтгьо.

* * *

Гьер гоф эри зугьун нисд ярашуьгъ,
Гьисди гоф зугьуне тежундени.
Вихде гофгьоре гуьнжунде ошугъ,
Песде сазе э кор овурдени.

Лазарь Амиров

ИНСОН ГЪЭНЕТЛУЬНИ...

Инсон гъэнетлуьни, у нисдигеш гъуш,
У шэгІм нисдигеш, дорени товуш.
Хьэрекет инсони эй гьишде нишон,
Эзу товун у гьемин э деврон
Дерафдени э сур догъгьо, дерьёгьо.
Э жофо, гъувот гъимиш несохде,
Земоней хуьшдере тэгІрифлуь сохде,
Гьемчун охмурн шохьонгумире,
Ушуьгъ рузи ве тори шевире,
Чуьнки и дэгъдэгъэ э руй хори
ГІэилле эй бэхд зенде омори.

МЭГІНИ ЭН ДОГЪГЬО

Эри Расул Гамзатов

Э зевер догъгьо жесдени
МэгІни эн догъгьо,
Верфе хуно хьэл бирени
МэгІни эн догъгьо.

Э гьер гофлей эн гІэилле—
МэгІни эн догъгьо,
Э ён чой хунде духделе—
МэгІни эн догъгьо.

Э сесгьой эн шэхшэхэгьо—
МэгІни эн догъгьо,

Э зерде хушей онгургьо—
МэгІни эн догъгьо.

Э сес суьмуьргъ эн гьово—
МэгІни эн догъгьо,
Э жуьмуьсдей эн суьмбуьлгьо—
МэгІни эн догъгьо.

Хунд жуьржуьре э савзеге—
МэгІни эн догъгьо,
Рафдениm иму э е жерге—
МэгІни эн догъгьо.

ДУЬ КАСКАГЬОЙ СОЛДАТИ

Дуь каскагьо бу э хори
И ченд салгьо э ён эн рэхь,
Еки дие лап тор бири,
Унигe гьисд чуьн бур себэхь.

Еки э зир куле дери,
Парс гирдени э зир гьово,
Гъэрстикон э сер вери,
Чуьн едигор беде коргьо.

Асдара ве э унигe,
Э гъирогъ эн рэхь гьисдигьо,
Гъуш луле гирди инжиге,
Э ёнлеюш —раче гуьлгьо.

Гьечи унжо у дегешди,
Хэлгъгьо дануьт гьемише,
Ки эй энугьо овурди
И хуьроме товуше.

ПАР ЗЕРЕНУЬМ МЕ Э КИТУЬ

Пар зеренуьм ме э китуь,
Мозол,
Чуьн э ки эн чуьшме Икар.
Видовусденуьм э китуь,
Мозол,
Чуьн хэлгъ э хьэрой эн пожар.
Оморенуьм ме э китуь,
Мозол,
МэгIниревоз рузгьо, шевгьо.
Оморенуьм суьртме э китуь,
Мозол,
Чуьн солдат э зир гIэтошгьо.

Хьэрой сохденуьм э лойтуь,
Мозол:
— Огол зе бер э дуригьо!
Омбар хосденуьм эз туь,
Мозол:
— Ди эй муьгьбет зу гъэнетгьо!
Асда гуфдиренуьм эз туь,
Мозол:
— Кумек бош туь э и рэхьме,
Минет сохденуьм ме эз туь,
Мозол,
— Зу биё рас туь э киме!

Тержуьме сохди эз уруси
Хьизгъил Авшалумов

Писэхь Мишиев

КЕЙКИ ТУЬРЕ ДИРЕНУЬМ

Эшгъ муьгьбети э дуьл дери гешденуьм,
Шор биренуьм, кейки туьре диренуьм,
Шевиш, гуйге, эйме э руз чаруьсде,
Гьетте эз дур э чумме туь вохурде.
Мебош эйме тегьер кулок зимисду,
Мегыл мере эй туь бошум хьэсротлуь,
Тегьер эн гъуш пардушлуь ме биренуьм,
Кейки чигьрет туьре э чум диренуьм.
Нидануьм ме туьсуьз ебош зигьисде,
Эшгъ эн дуьле чуьтам мибу поюнде?
Шевиш-рузиш ме э рэхь гузетуьм,
Мозоллуьнуьм, кейки туьре диренуьм.

ДЕРБЕНДМЕ

Тегьер богъгьой васали
Вараюсдей, Дербендме,
Куьгьне дердгьо нисд бири,
Жовон бирей, Дербендме.
Тегьер хунчей гъуьзуьлгуьл
Гьер кучей туь геймиши,
Овлодгьой туь шюре дуьл
Ве гьемиге жоборди.

Угьо гъовхо берденуьт,
Боши диеш гIуьзетлуь,
Хьэрекети сохденуьт
Гьер кифлет бу мозоллуь.
Меш, Дербендме, гуьл туьнуьм,
Веровундей туь мере
Гьеммишегьо михунум
Эй туь мэгIни, Дербендме.

ИХДИЛОТГ: О, ОЧЕРКГЬО, СТАТЬЕГЬО

Феликс Бахшиев

РЭХЬ СОХДЕИ

У рузгьо э гьемме гуд-мегуд дебу. Э кими хьэётгьо оморембу гуьм-гуьми сохдеи евош гиpисдеи. Кими вэхдгьо эз хьэётгьо ве пенжерегьой хунегьо миведиромо келе сесгьой гиpисдеи, комигьоки э дердимендлуьиревоз кори сохдембируьт э дуьлгьой одомигьо. Эз мейдугьо ве кучегьой шегьер ве эн суьфде эз центральни кучей шегьер ве э пушой вокзол бугьо мейду гьер руз оморембу сес музик зереи духовой оркестр, комики зерембу походни маршгьоре.

Дуьлгьой гьемме одомигьой шегьер могъбул бу, чуьнки бируьт эз еки жейле биреигьо, дерд кеширеигьо эз чумерэхьи. Келе довгIой Ватани, комиреки эз некуми сер гирдебируьт талавурчигьой фашисти, неки бурpабу шолумие динже жофо кеширеи гъэдимие шегьере, эн гьеммей вилеете хуно, овурдебу гьемчуьн могъбулигьо ве дердимендигьоре эри гьемме одомигьо гье эз суьфдеи рузгьой довгIо сер гирдеи.

Гъизгъин герми гьеминони товундебу неки сенгъгьой кучегьоре, гьемчуьн жендекгьой одомигьореш. Эз еки кучегьой шегьер, комики товусдебу эз гъизгъин гьеминони, Юсупов, э иловлей комики бируьт хэгьер-бирoргьо, тухумгьо ве дусд-хьэрмэхь, эдембу фураморе зофруво э лой вокзол. Э уревоз, эз ю гьич песо немунде, гье эз ён ю, эдембу фураморе бебей энугьо. Жовонгьо, гье гоф сохде-сохде, ишуре хэберсуьз, дарафдуьт э гIэрей бебе-писер ве евош-евош жейле сохдуьт Юсуф-Джамале эз кук. Ве келе мерд, десдечуре гирде, сергъуз, ве, гуйге фурмуш сохдере хуно, десдечуре нисе норембу э хори, эдембу кешумоле кешире, у эдембу рафде э песой эни келе десде.

Сип-сипи бугьо сифет Юсуф-Джамал, э кутэхь чире оморебируьтгьо рушгьоревоз, бу олхоинлуь ве савзе чумгьой эну, комигьоки гьеле вир несохдебируьт шевгъ метлеблуьире экин зиндегуни, эдембируьт э тигъэтевоз томоше сохде гьер одомире, денишире эз сер те пойгьой энугьо.

Эз ён эну гирошд е десде мердгьо, комигьоки эдембируьт э довгIо рафде. Э песой десде эдембируьт рафде гиpисде-гиpисде ве гуьм-гуьми сохде-сохде зенгьо ве гIэилгьо. Десде э лой расд рафде, эз центральни кучей шегьер зофруво фураморенге, дие у уре невини. Юсуф-Джамал денишире э эз ён ю гирошденбугьо одомигьо ве сес пой норей энугьоре шинире, мугу э дуьл хуьшде: «Дуразе гIуьмуьре гирошдем, ченд жире девргьоре дирем, гьем бедигьо, гьем хубигьореш. Одоми чуьреш ветовусдени...»

Екем песо поисде эз юре рэхь сохденбируьтгьо одомигьо, Юсупов э дуьлдоренигьо сесевоз мугу:

— Дуьлпесо мебош, бебе, гьемме хуб мибу. Нисд мисохим дуьшмегьоре, э бесгъунировоз мивогошдим э хуне.

— Ме дуьлпесо нисе биренуьм, хэлефме, — мугу Юсуф-Джамал.

— Э невегьо дениш. Туь е тэхьно мерд демундей э хуне. Э гIэруьс туь кумеки сох, гIэилгьоре дору.

— Эз ме чуь кумеки биренини, хэлефме, ме келе мердуьм, эн ме бирени—бири, е пой ме инжои, хэлеф ме, е поиге э гъур,—мугу Юсуф-Джамал, эз кон дуьл лугъонде ох вокошире.—Оммо туь дуьлпесо мебош, эз гIэилгьо олхоин бош...

У е дэгъдэгъэ томоше сохд куке эз сер те пойгьо, песде ён чарунд сифете, уре эз назушмендигьо хьэз нисе оморембу. Парталгьой солдати, э тен кук вебируьтгьо, э у гуьнжуьсдембируьт, э дуьл хуьшде у шори сохд эз кук, эрклуь бисдо, десдечуре дено э гъултугъ эз хори эри некешире, сер тик гирде рафд э е жерге э кукевоз.

— Терс меёвгу э дуьл туь, уре пиш сох эз хуьшде, уре гьич э ёр меёр, —мугу евошлей Юсуф-Джамал.—Туь мивогошди согъ-саламет, мере имиди.

— Терс гьич э фикирмеш нисе оморе,—гIэжоиб бире эз гофгьой бебе, жугьоб до Юсупов.

— Инжо нисе оморе, оммо унжо у мидануь дироморе э дуьл гьер одоми, небу э товун эну гьич фикириш сохи.

— НэгI, бебе, олхоин бош. Эзуш бэгъэй иму эри муьрде нисе рафденим, иму зиндегунире эри эз вэхьшигьо дошде эдее рафденим. Иму муьрдимге, ки мидору зиндегунире?

— Дузи! Туь мивогорди согъ-саламет ме дануьсденуьм. Унегуьре дуьлме герми, эз туь олхоини.

Угьо поисдуьт э ён гIов гирде оморембугьо э гьуьндуьри вебугьо чен гIови, комики бу э эхир станци. Одоми пур бу э вокзол, эри пой норе жигеш небу. Э дуьимуьн рэхь гьовуни поисдебу лап дураз бугьо эшелон. Э у рэхьгьойге эдембуьруьт гешде поездгьоре гуьрд сохденуьтгьо паровозгьо, пуф зере-зере ведешенденбируьтгьо думонлуье бугъгьоре ве гIэре недоре гудок зеренбируьтгьо.

Юсуф-Джамал нуьшд э сер кибуге сэхьибсуьз гьишдебугьо ящик тэхдеи, вено килэхьэ э сер зани хуьшде, ведешенд эз куьф тесбихьгьоре ве сер гирд эри э угьоревоз ебонжэгъ бире.

— Э солдати эри рафде хьозур бире?—дарафд э гуш эну зарифете ве шинохэ сес.

У сере тик гирденге, вини чуьтам э пушой эну поисдебуге кемер дуьгъэди бире Зохраббек. Юсуф-Джамал кеши расди десе э лой эну лов сохд энгуьшдгьоре, песде э муьшд гирде, пуьрси:

— Лерзирени?

— НэгI,—э гIэжоибиревоз жугьоб до Зохраббек.

— Оммо туь... эдее гуфдире «э солдати эй рафде хьозур бире»... Э ижире десевоз гьеле туфенг шенде мибу, олхоин бош.

— Э хьофдодсесали гIуьмуьревоз? — мугу Зохраббек, хэндуьсдехэндуьсде, песде э ю суьгьре вепичире, гоф сохде недануьсд.

— Кориш э у вери дие,—ох кешире, гуфди Юсуф-Джамал. —Ме

не туьни дие гIэмели нисдим. Э жигейму гIэилгьойму мидуьт тембихьи вэхьшигьоре.

— Ме гьердуь куке эдее рэхь сохденуьм, мугу Зохраббек.

— Келеи кукме эз суьфдеи рузевоз эдее женг берде,—гуфди Юсуф-Джамал,—э коминжоигеш нисе дануьсденуьм.

— Эзже ведиромо и гуьрзое мар?—мугу Зохраббек.

— Гене коми мари?—пуьрси Юсуф-Джамал.

— Вэхьшие Гитлер дие.

Юсуф-Джамал тиж дениши э Зохраббек ве сер гирд эри хэндуьсде. Хэндей эну поисденге, э ейлугъэвоз покурде э чумгьой ю кура биребирутьгьо гIэрсгьоре, гуфди:

— Эгъуьл туь энжэгъ е коре лап хуб варасире...

— Коми коре, гу меш дануьм гьери.

— Шоробе. Гьелэгъи, туь гьеле фурмуш несохдей, Зохраббек, лезет хубе шоробе?

Изму хэндуьсд Зохраббек.

Гьердуь келе мердгьо э сер ящик нуьшде сер гирдуьт эри э ёр овурде жовоне вэхдгьошуре. Оммо ивэхд э солдати рафденбируьтгьо жовонгьо сер гирдуьт эри венуьшде э вагонгьой эшелон. Юсупов евошлей куьнд оморе, нуьшд э гъирогълей ящик э ён бебешу ве сер гирд эри гуш дошде ихдилот энугьоре, комиреки келе мердгьо гуфдиренбируьт э зарифетгьо ве метелегьой хэлгъиревоз. Дуьл эну герм бире эз ижире ихдилотгьо, лов эну омо э хэнде.

— Зохраббек, э ёр ту мунди иму э песой духдергьо гешденбиримгьо?—пуьрси гьеебо э хэндеревоз Юсуф-Джамал,— чуьтам иму пиён бире, э зир тутдор хисиребиримгьо? Оммо духдергьо эри э иму руьхшенд сохде, парталгьоймуре э гъугъ дор вешендебируьтгьо? Песде туь, меймуре хуно тенбирэхьне э дор варафде, жендек туь гъэрмэгъ-гъэрмэгъ биребугьо?..

— Эгь, гьеммере э ёр овурдимге, омбар нуьшде гереки, бирор...

— Пой ебо, эз расдекиш эйчуь ние нуьшим имбуруз ме не туь. ГIэилгьоре рэхь мисохим мирайм э лойму.

— Э ёр мени, чуьтам кук туь, э ён туь нуьшдигьо, э ме руьхшенд сохде, э серме лэгъэм веноребугьош,—мугу Зохраббек.

— Чуьтам? У кор нидануь бире.

— Э ёр туь нисди гуфдиребугьо: «У мерд, шуьгъэм ю гъобон гьисдигьо, пушдун гове хунои?»

Келе мердгьо гене хэндуьсдуьт.

Юсупов эдембу гуш дошде ихдилот энугьоре, денишире э лой э вокзол кура биребугьо могьлугъ ве, гьелбет уре гьеле хэбер небу. ки ю чор дураэе салгьо мигешдуь гуфдире э рэхьгьой довгIо, э зир воруш гунилегьо ве гIэтошгьой тупгьо, ки ю согъ-саламет мивогошдуь гуфдире э хуне. Оммо э хуне вогошденге, довгIо варасденгеш, э ховгьош норет эри хилос сохде хори Ватане эз дес нэгIлетлуье талавурчигьой фашисти.

Юсуф-Джамал, вомунде, эдембу вогошде э хуне, сере гъуз гирде э фикирлуьиревоз, евош-евош пой норе. У, лове э хэнде веберде, мидениши э лой одомигьо тек-тук э куче гешдембируьтгьо, ве сере жумунде, жугьоб мидо юре «шохьонгум эхэйрбу» дорегоргьо.

ГЬЕММЕЙМУРЕ Е ДЕРДИ

Неденишире э лап огьили хуьшде, Юсуф-Джамал, комики хьофдодсале зиёдте бу, эденбу зиёд сохде жофо кеширеире. Жовоне мердгьо гьемме рафдебируьт э довгIо, гIэилгьой школеи ве зенгьо кор сохденбируьт э жигей энугьо э колхозгьо ве де корхонегьойге. Эзини мэхьэл эри Юсуф-Джамал номус оморенбу э хуне нуьшдеи.

Е руз шохьонгум вомунде эз кор э хуне рафдеки, э ён кинотеатр «Ватан» расиренге, эз пилокон эну тузе пуф додоре, нуьшд э сер пилокон, ведешенд эз куьф тесбихьгьоре ве сер гирд эри ебонжэгъ бире э угьоревоз. Инжо шохьонгумгьо кура биренбируьт одомигьо. Оммо гьеле екиш эз шинохгьой Юсуф-Джамал не оморебу. ТэгIди несохде энжэгъ эденбуьруьт гешде тек-туке яралуьгьо, э тенгьой комигьоки вебируьт халатгьой госпитали.

— Дасдаргьой эни довгIо гьелемиш эдете черх хурденуьт, —мугу Юсуф-Джамал евошлей эри хуьшде. — Вэхдиш эдее гирошде, имуш эдее пир биреним. Кей мибу эхир эни довгIо...

Гьеебо омо сес пойгьо. Эз куьнж куче ведиромо колонней солдатгьо. Угьо эдембируьт фураморе зофруво, гоф несохде, эз миглей куче. Эз жуьргIэтлуье пой нореи солдатгьо веди бу гужлуьи ве боворинлуьишу.

— Лелей Юсуф, согъ бошит,—мугу комини буге эз солдатгьо.

Юсуф-Джамал тиж дениши э лой солдатгьо, оммо екиреш нешинохд.

— Туь кук кини, хэлефме?—пуьрси у.

— Кук Симон зерегорчи.

— Рэхь ник, шор вогордошит!

— Мивогошдим, ёгъин мивогошдим,—жугьоб до уре е ченд сесгьо.

Эз екемиге куче гене сессуьз бисдо, энжэгъ миомо сес зенгьо гIэилгьоре дэгIно зереи ве э дури равуьсденбируьтгьо тек-туке сеггьо.

Э ён кинотеатр омо гьуьндуьре лэгъэре Дадаш, комики хьисоб биребу лап хубе дерзи шегьер. Э ён Юсуф-Джамал нуьшде мугу:

— Шохьонгум эхэйрбу.

— Эгъуьбеттуь эхэйрбу, — жугьоб до у ёново денишире э сифет эну.—Мере эз гьовойтуь хьэз неомо, туь ежиреи...

— Небуге гIэжеле дирей э сифетме? Вэхд имуш бири эри рафде...

— Суке гофгьо мегу. Туь гьеле эри гIэилгьойму биё парталгьо духи.

— НэгI, суке гофгьо нисди. Гьечи жогьилгьойму муьрдеинжон, иму мимуьрдимгьо хубте бу.

— Ки муьрди гене?—пуьрси Юсуф-Джамал.

— Эз кук Гуьршуьм хэбер омори куьшде омори гуфдире.

— Кук Гуьршуьм?!—мугу, ох кешире, э гурундиревоз Юсуф-Джамал ве вэхишд эз жигей хуьшде, десгьоре э кемер зере варафд зеверо.

Э хьэёт Гуьршуьмигьо одоми пур бу. Юсуф-Джамал нуьшде э сер скамейке ве гешд э чумево Гуьршуьме. Оммо у омо ю нуьшд э ён Юсуьф-Джамал ве э гьиркелуье сесевоз гуфди:

— Тэхьноле мундем, де гъовре сохдегориш нисди мере... —у дие

гоф сохде недануьсд, эз чумгьой эну эдембируьт тигъле-тигъле гІэрсгьо рихде.

— Чуьтам дуьл дуьм туьре?!—мугу Юсуьф-Джамал, —эй гуфдире гофиш нисди. Келе беде кори э сертуь оморигьо, уре те согъ гьисдигьо туь фурмуш сохде нидани. Тоб доре ве зигьисде воисде. Ижиреи гъисмет одоми.

— Гурунди, дуьл эдее лов бире, эйме жиге нисе офденуьм, —мугу Гуьршуьм гирисде-гирисде.

— Хуьшдере дуьл доре воисде. Фурмуш месох, энжэгъ мердьети кумеки сохди э иму эри бедигьоре ветовусде ве борж берде.

— Туь дуз гуфдире, Юсуьф-Джамал, оммо дердгьойме унгъэдер омбар ве гурунд гьисдуьт «ГІовгьой дерьёгь—э мерекем, доргьой више э гъэлемиш чаруьсдуьтге» гене вес нисоху эри нуьвуьсде...

— Генеш дуьл ди хуьшдере, бирор, зигьисде воисде, туьре невегьои, угьоре туь биё келе сохи веровуни...

Хэсде, дердлуь-фикирлуь вогошд Юсуьф-Джамал э хуне. Гьетте у дере вокурде, мэхьтел бире поисд э ён дер. Эз доруни утогъ эденбу оморе сес гирисдей гІэилгьо. ГІэруьс э хуне недерире у дануьсденбу. Оммо гІэилгьо эйчуь гирисденбируьтге гІэжоиб бисдо. У дениши э иловлей буруни утогъ ве мивинуь э сер кровать ю киниге дегешди. У куьнд омо эз кровать мивинуь нешинохэ зени.

— Гьей, вэхи, киниге туь...

Зен сере тик гирд, тиж дениши э Юсуьф-Джамал, ноле кеширере хуно, уьгь зере гене сере вено э сер ламболуш руй зофруво.

Юсуьф-Джамале э зен езугъ омо. У дие гоф несохде дарафд э доруни утогъ э ён гІэилгьо эри угьоре хоши гирде. У гІэилгьоре хоши гирде, эз хьэёт дировунд е ченд луьге беш гІэтош вено. чой душунд, вегирд эз шкоф ловошлегьой суьмергъэндилире, пенире кесег-кесег бурра угьоре, бэхш сохд эри невегьо. Кукле не духдерле, гьирке сохдесохде, терсе-терс денишире э лой э сер кровать дегешдебугьо нешинохэ зен, оморуьт нуьшдуьт э ён стол. Юсуьф-Джамал чой норе эри гІэилгьо, гьеркишуре е кесегле шекериш доре, мугу:

— Метерсит эзу, хэлефме. У езугъэ жиге нисди, мескенсуьзи, винири дер хьэрзои, чоресуьз диромори. Вегирит хурит. У гисне-тешне бireи, хэлефме, э руй эну вери. Эз гиснеи суьсд-гьолоки. Эй зен, вэхи биё э имуревоз чой ху.

Зен жуьмуьсд, оммо невэхишд.

— Биё, метерс, пиш нисохим, имуреш дуьл одомии дери.

Зен вэхишд, дениши э иловлей утогъ, э Юсуьф-Джамал, э гІэилгьо ве, гІэйб оморе юре, евошлей нуьшд э ён стол э сер Юсуьф-Джамал бирмундгьо куьрси. Юсуф-Джамал но э пушой эну е келе кесег ловоше, пени не пейлей чое.

— Веги ху, гІэйб меёвгу.

Зен вегирд ловоше ве сер гирд эри хурде, гиснемуьрде хуно, гІэре-гІэре пениш гІэнж зере ве чоиш хуьп зере. Ловош эну зу варасд, Юсуьф-Джамал но э пушой эну мундебугьо кесег ловошеш. Зен туьтем фуберд у кесегеш. Чое хурде варасденге, зен сере гъуз гирде э тэхьлиревоз зар доно гирисд.

— Ини, чуьтам гуж сохде довгІо э одомигьо,—мугу Юсуьф-Джа-

мал, э лой зен денишире. У деберд гIэилгьоре, дегердунд э доруни хуне, ведиромо нуьшд э жигей хуьшде.

— Мереш бӳ гIэилгьо,—мугу зен, гирисде-гирисде,—хунеш, шуьвериш бу. Изму ме тэхьноле мундем. Кире герекуьм ме, эйчуьни и гIуьмуьрме...

— Эз чуьжои туь, хэгьерме,—пуьрси евошлей Юсуф-Джамал.

— Эз Крым, гуьле хуно, раче гIэилгьо бируьт мере, шуьвермеш жонлуье, жофокеше мерд бу. Дие гьичиш нисди. Эйчуьни мере и гIуьмуьр?!

— Гирис, гирис, хэгьерме, тигьи сох дерд дуьл туьре.

Юсуьф-Джамал эденбу гуш дошде дердлуье гофгьой зене, оммо эз елойге эз фикир нисе вадарафденбу думит э товун дуь кукгьой ю, комигьоки бируьт э довгIо. Хэйли мэхьэли эзугьо когъоз нисе оморе, эжеют угьо? Чуь бири угьоре? Э песини когъоз чуьклеи кук нуьвуьсди, ки довгIоре э екиш езугъ нисе оморе. Десдей разведчикгьошу э разведка рафдеки, е солдат э гъэд више вадарафд э мейдузи ве нуьшд э офтои. Гьеебо э ужиге раси мина. Э жигей солдат унжо энжэгъ мунд чухуреки...

Юсуьф-Джамал сере жумунд, эз лугъонди дуьл ох кешире, мугу;

— Гирис, хэгьерме, гирис дуьл сук мибу. Гьеммеймуре е дерди. Одомигьо нигьилуьт туьре езугъ боши, эй зигьисде жигеш мидуьт, кориш мидуьт, унжо веди мибу чуьтам зигьиге. Оммо гьеймогьой гирис те дуьл туь хомуш бире...

Юсуьф-Джамал сер столе вечи, пейле-бишгъобе шушд. Песде э гьейву десгьоре шушде диромо.

— Дегешд хис э кровать, себэхь мирайм гьердуьйму э исполком, —мугу у э зен, десгьоре э десмолевоз э покурдеки.

Юсуьф-Джамал дарафд э доруни хуне, э ён кровать невегьо, нимдере дешенде, дегешд э сер эну, э кул хуьшде дегирд куьгьне шинеле. У гене сер гирд эри фикир сохде чуь бедигьоре овурдиге довгIо эри одомигьо. Ижире фикиргьо э дуьл ю дери, чумгьой эну э хов варафд. Суьфделе чумгьой эну э хов варафдебу, э пушой эну оморут поисдуьт солдатгьо. Угьо эз више ведироморе, дегешдуьт э мейдузи сифетгьоре э лой чуьшме чарунде. Еки эз солдатгьо эри эну шинохэ хуно омо.

— Гьей, солдат, туь кини?—пуьрси у.

— Ме кук туьнуьм, бебе.

— Руе чаруненге дирируьм. Дие инжо эйчуь дегешдей. Гьемме эдете женг берденуьт э дуьшмеревоз, оммо туь инжо дегешдей эхи?!

— Иму эдее форигъэти вегирденим ве хьозур бирениим эри э довгIо дарафде.

— Эриме оморенигьо туь фурмуш сохдей гофгьой мере. Ме э туь гуфдиребуьруьм, ки э довгIо гьеммише уёгъ биё бу гуфдире. Дануьсденуьм ишму хьэсротит эри чуьшме, эри васал, эри савзе-гиёвгьо ве раче гуьлгьо. Оммо дануьсде бошит эз песой доргьо э ишму денишират вэхьшие чумгьой дуьшмегьо...

— Бебе, угьо солдатгьоймунуьт, — мугу солдат, хэндуьсде-хэндуьсде.

— Гьелеш гIэил мундей,—мугу Юсуьф-Джамал.—Дануьсде бош,

дуьшме гьеле куьнди, у э хумней гъилогъ нен гунилеи. Вэхизит мугум дарайт э више...

Солдатгьо вэхишдуьт, гьерки е гиёвле чире, куьнд бердуьт эз ловгьошу, ве тэгIди не сохде, дарафдуьт э више. Э мейдузи мунд энжэгъ е солдат, комики сифет хуьшдере руе чуьшме гирде, эденбу шори сохде. Гьеебо веромо келе суй гIэтош ве солдат луьп зере, сер гирд эри сухде.

Юсуьф-Джамал хуьшдере вешенде, хэбер бисдо эз хов. У шенд шинеле эз кул хуьшде, дениши э иловле. Утогъ торик ве сокит, сессуьз бу. «НэгIлетлуье довгIо,—мугу Юсуьф-Джамал э дуьл хуьшде,—пире мердгьореш динжи нисе доре.

Вэхьшие, нэгIлетлуье довгIо...»

У шинеле дегирде, э чепи пэхьли чаруьсде, воисд юре хисуь, оммо уре дие хов неомо. Ю дире хов ве де бедигьойгей довгIои эденбируьт черх зере, гирошде э пушой эну. Энжэгъ пушой себэхь чумгьой эну э хов варафдуьт.

ДУЬЗДИРЕ ГIЭРУЬС

Биребу ужире гъозие, ки э ю ухшеши э гъэдимие Дербенд эз гуревоз екиш нешиновусде, не диреш—не диребу. Суьфде гьемме э и кор гIэжоиб бисдоруьт. Оммо песде э лэгIэй гьемме хэйли вэхд дебисдо и гъозие. Гьерки ежире гоф мигуфди: екигьо михэндуьсд, руьхшенд сохде, екигьойге мигуфди биномусе кори гуфдире. Екем вэхд гирошде, и кор э ёр миомоге, гьеммме хэндуьсденбируьт.

Пушой шохьонгум бу, офдои эденбу дарафде э песой догъгьо, жуьр-бежуьре ранглуье ригазгьой хуьшдере лов сохде э сер шегьер не пире дерьёгь Каспий. Эз тенге мэхьэле, комики бу э ён богъчей форигъэти шегьер, эденбу оморе сесгьой раче гьовогьой гъовол-зурнов, тар не комонче. Э сес гьовогьо кура биребируьт гьеммей гIэилгьой мэхьэле. Екигьо поисдебируьт э ён гъопу, екигьойге варафде нуьшдебируьт э сер луьгегьой тутдоргьо, э хьэёт вебируьтгьо, кими нуьшдебируьт э сер бору.

Раче сесгьой музыкеи эденбу кура сохде евош-евош э гIэруьси оморенбируьтгьо одомигьоре, комигьоки рач геймиш бире, омборекбу сохде сэхьиб хунере, мигуфдируьт: «Омборекбу, мозоллуь гердо» ве мишиновусдуьт жугьобе: «Согъбошит, худо шор сохо ишмуреш, эри гIэилгьошмуш гердо». Песде угьо мирафдуьт минуьшдуьт э ён дуразе столгьо, э хьэёт норе оморебируьтгьо.

Илюша э ён гъопуй хьэёт оморенге, мивинуь бирордоморгьо ве де хэгьер-бироригей домор, тэбэгъгьо э сер ишу вебируьтгьо гIэруьс-духдере эдете вежегьунденуьт. Песде зерегоргьо э пушо дарафде, зерезере вадарафдуьт эз хьэёт, э песой энугьо вадарафдуьт бирордоморгьо, э доморевоз гъуле-гъул доноре ве гьемме одомигьой домор, рафдуьт э лой хуней гIэруьс.

Илюша нуьшд э ён жовонгьо ве бэхш вегирд э суьгьбет энугьо. Сер шев биребу, товушгьо дегесунде оморебируьт, сес зерегоргьо эз куче омогьо. Зерегоргьо э пушо, э песошу домор э бирордоморгьоревоз, песде гIэруьс ве э уревоз гъуле-гъул доноребируьтгьо хэгьергилигьоревоз,

э песошу бергулугьо ве шэгIмгиргьо диреморуьт э хьэёт. Э сифет гIэруьс дегирде бу сипре дуьгуьр эвруьшуьми. Песде зерегорчигьо сер гирдуьт эри зере гIэруьс вежегьисденигьо гьово. Дуь э песой-еки сер гирдуьт эри вежегьисде э гIэруьсевоз бирордоморгьо ве хэгьер-бироргьой гIэруьс нен домор. Эз екемиге Илюшаш дарафд эри вежегьисде э гIэруьсевоз. У, гъулгьоре лов сохде, вежегьисде-вежегьисде куьнд бисдо эз гIэруьс. Угьо эз еки лап куьнд биренге, Илюша пуьрси эз гIэруьс:

— Туь уре омбар хосде?

— Э туь чуь кори?—жугьоб до гIэруьс.

— Мере дануьсде воисде, туь уре хосденигe енебуге нэгI?!

— Весси, дес веги эз ме, хэлгъ мишинову.

— Эхи ме туьре хосденуьм.

— Туь лап дир хэбер бирей,—мугу гIэруьс ве угьо дур бисдоруьт эз еки.

— Ме туьре хосденуьм,—мугу Илюша, гене угьо вежегьисде-вежегьисде куьнд биренге.

— Эзуш омбарте?

— Ме муьгьбет энуре не пеймундем, оммо муьгьбетме гъэдерсуьзи.

— Дири, лап дир хэбер бирей.

— Муьгьбетме нэхисиребу, у хушей онгуре хуно евош-евош расири ве изму лап ширини, шелбете хуно.

— Дири, гуфдируьм...

— Дирте э сарай диро, ме миденишуьм э туь.

— Эйчуь эхи?

— Мере э туь гофи гуфдирени.

— Туьре э гьерчуь-бисдош гьеле имиди?!

Ивэхд диромо эри вежегьисде э гIэруьсевоз бирор домор ве Илюша межбур бисдо эри вадарафде э гъирогъ.

Хэйли вэхд гирошде бэгъдо зерегоргьо норут э гъирогъ карасдигьошуре, угьоре воисдебу екем форигъэти вегируь ве э гIэруьси нуьшдегоргьо сер гируьт эри хурек хурде.

Э сер столгьо пур бируьт савзигьо, дуруп-зерде, емуьшгьо, тозе буржунде нунгьой тонуи ве де хурекгьойге. ГIэре недоре серпоигьо эдембируьт норе э пушой гъуногъгьо дуь э песой еки жуьр-бежуьре герме хурекгьореш. Илюша гьенжи е пейле сипре шорб, хурд е дулме. Дие хурде недануьсд. У эз зир чум дениширебу э гIэруьс ве эдембу э дуьл хуьшде гоф сохде.

Чуьтам бисдо эхи и кор? Е ченд салгьо дусди гировундейм эеки, оммо и э екиге э шуьвер эдее рафде. Ченд шевгьо те сэбэхьгьо эеки гешдейм э гъэд богъгьо, э зир доргьо нуьшдейм, эз богъгьо э пеede оморейм шевгьо, энжэгъ э шегьер расиренге жейле бирейм эз еки, екиш невинуь гуфдире. Беге гьечиш бирени? Э екиревоз гешде, э дуьл эну элов муьгьбете венгесде, оммо э екиге э шуьвер рафде?! Меш тэхсирлуьнуьм белки, э вэхд ю сер негирдем коре?! Белки, у э меревозиш, э уревозиш... НэгI, нэгI. У кор бире нидануь, кей мидануь у э уревоз гешде, кейки эз себэхь те шохьонгум, эз сер шев те себэхь иму гье эеки биренбирим. Оммо, песини мегьгьо ежире бу, могъбул бу, гье во-

исденбу чуьиге гую э ме, генеш гьичиш негуфди. Белки уре воисди э товун одохлуй ю гую...

У тиж дениши э лой гIэруьс, чумгьой энугьо вохурдуьт эеки, у э чумгьоревоз пуьрси эз гIэруьс: чуьтам бисдо эхи и кор? ГIэруьс сере гъуз гирд е дэгъдэгъэ, песде сере тик гирде тиж дениши э Илюша, гуйге гуфдирере хуно: «Туь хуьшденитуь тэхсиркори...» Илюша тиж денишире э гIэруьс бирмунд э чумгьоревоз: «Ведиро» гуфдире. Песде у дениши э лой домор, комики бу куьнде хьэрмэхь эну. Уре гъэгьр не омо эз домор, энжэгъ бэхили сохд э у. Илюша вэхишд дарафд э хуне. У инжо омбар бири, дануьсдени гьер утогъэ, гьер дере, дарафд э хурек сохденигьо утогъ, э комики дуь дер дебу, эз у дериге дарафд э лой сарай. Хэйли мэхьэл дениши у, песде евошлей э сарай диромо гIэруьс.

— Туьре чуь бири? Туь делуь бирей?—мугу гIэруьс э гIэжоибиревоз, евошлей.

— Биё инжо,—у эз гъул гIэруьс гирде деберд э дору, — туь эйчуь гуж сохде э хуьшде. Туь уре нэхосдеки чуьтам э шуьвер рафде э у. Гьем гIуьмуьр эну пучи, гьемиге гIуьмуьр эн туь. —Илюша вегирд гьердуь десгьой энуре э десгьой хуьшде. Угьо хиник бируьт ве эденбируьт лерзире гъэребечдоре хуно.

— Дие туь эки дениширебирп, эгъуьлсук... Ме э руй бебейму поисде недануьсдуьм. Бебегьойму, гьеле иму гIэилле гьисдики гоф доребируьт екире мере эри эну хосдени. Ве ини доре гоф хуьшдере бегьем сохдет. Оммо туь... —дие духдер гоф сохде недануьсд, бугъоз ю гирде эз гъэгьр дуьл ю.

— Туь э гоф бебешму денишырей дие, веровундей и вечэхэре гIэдоте, муьди бирей э пес мунде вэхьшие гIэдотгьо. Туь е эгъуьлменде духдерики, оммо...—Илюша екем мэхьэл поисд гоф несохде, хомуш бисдо, песде э олхоиниревоз пуьрси:

— Дузире гу, ме эз туь дие гьичиш нипуьрсуьм, токи дузире гу, туьре хьэз оморени эзу, туь уре хосдени?

— НэгI,—мугу духдер, хэйли фикир сохде бэгъдо.

— Лап хуб, согъбиши. Гьечу биренге гушдор гоф мере. Эз е сэгIэтиге ме э ён гъопу денишире, туь.

— Чуь? Чуьтам денишире, гIэруьсини эхи?

— Туьре эзу хьэз нисе оморе, э негьогъ пуч месох не гIуьмуьр туьреш, не энуреш. Эз е сэгIэтиге ме э туь гузетуьм, гьерчуь-бисдо суке партал воку э тен туь ведиро.

— Хэлгъ чуь мигую? Туь делуь бирей? Хуней хэлгъэ эзир номус дегьишде?

— Гуфдируьм э туь! Сох гуфдирей мере. Гьеймогьой бугьо хуби, песде диеш зобуте бирепнжон. —И гофгьоре гуфдире Илюша евошлей гьуьл додо уре вадарав гуфдире.

Эз екемиге юш ведиромо эзунжо ве екиш юре недиреки вадарафд эз хьэёт.

Эз е сэгIэтиге угьо вохурдуьт эеки. Илюша поисдебу э гузет ведоре хуьшдере э серин бугьо гъэдимие дивор сэнгъи. Гьетте духдере дире, у гирд эз гъул эну ве э теретэгIди ведеберд эз шегьер. Угьо суьфделе эз шегьер вадарафдебируьт, эз песой кемер энугьо омо сес гIэребе э рачей энугьо расиренге, гIэребечи пуьрси:

— Эже рафденит гьечи нимешев?

— Э Белиджи,—мугу Илюша.

— Лап хуб, эймеш ебонжэгъи мибу, венуьшит э гIэребе.

Угьо вснуьшдуьт э сер лембе э гIэребе вебугьо ве гIэребечи гIэсбе гьей сохде, пуьрси:

— Эй гешде оморебирит э Дербенд.

— Эри,—мугу Илюша,—согъ руз гешдейм, вомундейм.

— Жовоне вэхд ишмуни, гешдит,—мугу гIэребечи, —поизи, вэхд гIэруьсигьои, гIэруьсигьо омбар дери э шегьер. Коргьоре варасдет, имогьой эдете гIэруьсигьо сохденуьт. Э хунеймуш оринейге гIэруьсини, биёйт э гIэруьси. Эри, ишму эз Белиджинит дие. Ме белиджиигьоре омбар шинохденуьм...

— Гьери гуит, леле,—пуьрси Илюша,— ишму гIэилгьошмуре э вой-гешуревоз эвленмиш сохдейт, э ишуре воисде одомиревоз?

— Гьелбетте! Беге э девр иму гIэмел миёв э гIэрей жогьилгьо разименди ве дуьекирехогьи недери эвленмиш сохде?!

Илюша дениши э тараф рач товуш дорембугьо менг ве, эз базуй духдер гирде, куьнд овурд эз хуьшде...

Эз е сэгIэтиге поезд «Баку-Москва» берд гьердуьй энугьоре э тараф Масков.

Угьо э Дербенд оморуьт е ченд салгьо гирошде бэгъдо. Поиз бу, вэхд гIэруьсигьо бу. Суьфделе сер гирдебу шев эри э руз гъэриш бире. Эз кучегьой шегьер эденбу оморе раче сесгьой вежегьисденигьо гьовогьо.

Угьо эденбируьт рафде сере гъуз гирде, оммо чуьн гIэйбкеше гIэилгьо нэгI, чуьн мозоллуье боворинлуье одомигьо, э ловгьошу мозоллуье хэнде вери. Э пушой энугьо дебируьт дуь куклегьо, комигьоки видов-видов сохде, эдембируьт шори-шори вози сохде. Угьо бируьт ниширегьой Юсуф-Джамал.

Эз зугьун уруси тержуьме сохди
Ася Изгияева.

Нисон Гилядов

ВЕТЕРАН ЗАВОД

Э шлифовальни станокгьо сохденигьо завод Дербенд келе ве омбаремиллетлуье коллективи, комики эдее кор сохде эз суьфдеи рузгьо и корхонере бине норе эйлоревоз. Диеш дуз гуфдиримге, у гьисди бэхш вегирдегор э вокурдеи эни суьфдеи шегьер бине норе оморигьо келе мошингьо ведешенденигьо корхоней эн промышленность.

Гьеле мугуиге и пушогьо бу, кейки инжо, эже гьейсэгIэт завод поисдиге, бируьт жиге бисдугьо, савзибогъгьо, эзугьо э улоте—онгурбогъгьой эн Ленински совхоз ве колхоз э нум Жданов.

Те увэхдигьо э гIэрей эн дуь гьуьндуьре ве фиреГьунс диворгьой гъэле сигъмиш бугьо шегьер, мугуиге э вэхд поиз хуьршлуь бирснуьтгьо шаргьой Каспияре хуно лепуьр зере ведироморе дур эз гъирогъ эн

дерьёгь, гьечи тозе завод э корпусгьой хуьшдеревоз, бине гирде э песой эни боругьо, фиреть сохд серхьэдгьой шегьере. Э заводевоз эеки сер гирде омо эри вокурде е ченд тозе омбаре тебэгъэи хунегьо, изму чаруьсдигьо э келе куче Советская. Э у жиге бисдугьо, буше муьлкгьо имогьой вокурде оморет: зданией эн шегьерие комитет партиеи, тозе стадион, дуь тозе чендтэбэгъэи хунегьо ве оводунее зал спорти эри зимисдуи. Гье инжо дешенде омори ве веромори келе раче парк, эжеки гІэилгьоре омбар хьэз оморе эри вози сохде ве форигъэти вегирдеи. Инжо суьфдеибо э шегьер вокурде оморет дуь тозе гьеймогьоине аттракционгьо—э гъувот электриревоз гешденуьтгьо мошингьой гІэили.

Вес мибу энжэгъ гуфдиримге, ки эз се бэхш дуь бэхш зигьисдегоргьой эн шегьер имогьой зигьисденуьт э дуь тозе келе микрорайонгьо, вокурдеи комигьоки бируьт ологъолуь э вокурдеи суьфдеи лап келе корхоней шегьеревоз э сер эн 60-муьн салгьо.

Ижире бири мэгІэнолуьи завод, томом дегиш сохдигьо чигьрет эи гъэдимие шегьере.

Эз вокурдеи и келе ве эри зиндегуни эн согъ шегьер лап вожиблуь бугьо корхонере (станокгьой комики фирсоре оморенуьт э жуьрбежуьре улкегьо ве келе промышленни центргьой вилеет иму, гьемчун эз серхьэдгьой эну эулош), сер гирди рэхь жофои хуьшдере Борис Мишиев. Суьфдеи сенигІэт эну бу—хьуьрметлуье ве тэгІрифлуье сенигІэт —вокурдегор. Песде гье инжо э вэхд вокурдеи заводе уре норенуьт рэхьбер эн бригадай бетонсохгьо. Завод э кор венгесде оморе бэгъдо, жовоне пушолуье бригадире фирсоренуьт э Масков э се мегьине курсгьо эри хуте бире тозе заводе герек бугьо сенигІэт токарь-росточник. Е ченд сал Борис сохдени сенигІэт токарире ве дарафдени эри хунде э шевине техникум.

Хундеире варасде бэгъдо, у кор сохдени мастер эн екимуьн цех механикаи, песде келеи мастер эн корпусни мескен. Дегь салгьо у кор сохде э и мескен ве омбаре салгьо Сири келеи мастер эн дуьимуьн цех те песини салгьо...

И гьуьндуьре, назуке ве обурлуье пенжогъ сале мерде, рафденигьо рэхьэ гогь бежид, гогь евош, э фикир хуьшде деригьо одомире хуно, омбаре вэхдгьо дире бирени чуьтам э завод, оммо гьемчун э шегьериш, чуьнки Борис Янкилович гьемише активлуье бэхш вегирде э гьеме келе коргьой жэгІмиети. Эз лэгъэре сифет ве тухе чумгьой эну кими вэхдгьо гирошдени соей думит кеширеи ве фикирлуьи...

Мескен корпуси гьисди еки эз келе мескенгьой кори эн завод. Оммо у омбаре салгьо бегьем нисе сохденбу э пушо норе оморе везифегьоре. Имогьой у гьисди еки эз пушолуье мескенгьой эну. Э куьнди гьер мегь коллектив эну вегирдени премиягьой пулире э артгьой бэхьс социалисти гуьре. Э гІэрей корсохгьой эну деруьт омбаре зарбчигьой жофо, пушолуье фэхьлегьо, гьер мерд э зиёдиревоз бегьем сохденуьтгьо гъэрдхундигьошуре. И одомигьо келе кумеки сохденуьт э рэхьбер ишу. Э эрклуьиревоз гирде Борис Янкилович нумгьой эн слесаре-гуьрдсохдегоре Данииле Абакумове, эн токаргьо-расточникгьо Петр Матвейченкоре, бироргьо Ахмед ве Иса Исаевгьоре, сади чуьл-сади пенжогъ процентгьо бегьем сохденуьтгьо гьеррузине гъэрдхундигьошуре. Мескен, рэхьбери комиреки эдее сохде Мишиев, омбаремиллетлуьни, э гІэрей

корсохгьой эну дери келе ве муьхькеме дусди. Белкиш гьисд еки эз нишонендегьой рэхьбер эну.

Борис Янкилович гьечи гуьнжунди коре, ки корсохгьой мескен э кин эхир мегь дануьсденуьт э товун гъэрдхундигьошу, норе оморе везифегьой биёвгьо мегь ве жэгІм сохденуьт артгьой гирошдигьо мегье. Э гьер корсохэвоз гировунде оморени меслэхьэти, бинелуье мэгІэной комики гьисд очмиш сохдеи барасигьо ве кемсуьгигьой кор энугьоре, гешде ве офде тозе минкинигьой эн доруние овгъотигьой корире. Жейлее гъэйгъукешире э кор хуьшде Борис Янкилович эри дуз сохдеи пуьрсуьш кадрагьоре. Фегьм сохдени жигей фэхьлеи корсохгьоре, э вэхд ю дорени угьоре герекие карасдигьо ве детальгьоре — гъиметлуье вэхд фэхьлеи энугьо э негьогъ пуч небу гуфдире, эзу товуне у гьеле эз эхир смена винире хьозурлугъи биёвгьо рузе эри кор.

Ебо э гІэрейму гирошд ижире меслэхьэт:

— Чуьжиреи бинелуье везифей несигІэтчи ве рэхьбирму э варасиреишмуревоз?—пуьрсируьм ме эз Борис Янкилович.

— Рэхьбирмугьо омбаре кумеки доренуьт э кор вомухдеи жовонгьоре, данани дореи угьоре. Угьо, чуьтам гуфдиренуьтге, доренуьт эстафетай эн бугьолуье синогъи коришуре эз гьеймогьоине вэхд э биёвгьо,— гуфди у.

— Чуь хосиетлуьни эри чигьрет гьэгъигъэте рэхьбирму?

— Эвелиминжи, хуьшдени рэхьбирму биё бу хубе, дананменде сенигІэткор ве э гьер кор биё бирмину хубе нишонере. Дуьимуьнжи, рэхьбирму биё гируь хуьрмет жовоне фэхьлере, неденишире э у кор, ки вероморениге эз дес эну э у тапшуьрмиш сохде оморигьо везифе, енебуге гьеле нисе вероморе. Инжо эн суьфде э назар биё вегирде биёв хьэрекети, войгей эну эри и коре бегьем сохде. Ижире вэхд рэхьбирму гъэрдхунди неки эри андурмиш сохде ве варасунде тегьер, гуим, фендгьой эн е детале сохдеире, оммо гьемчун бирмунде, чуьтам уре сохде герекиге. Инжо гереки келе сабур ве тоблуьи. Герек бисдоге усдо биё бирмуну дегьбош фендгьой эн у коре сохдеире. Жовоне корсохэ гъэйгъусуьз, кумексуьз гьишде гІэмел ниёв те у мэхьэл, те кейки очугъ веди небу, ки кор эз дес эну миворов гуфдире. Те ебо жовоне фэхьле э корхоне оморе эри кор сохде, сенигІэт хуте бире, у э школа гирошде хундеире, тербие вегирдеире. Учительгьо э школа гъэрдхундуьт эри тербие доре жовонгьоре э руьхь хьуьрмет гирдеи жофой фэхьлере, хьозур бирен эри кор сохде э ишуре воисденигьо сенигІэт фэхьлеи, ориентировать сохде угьоре э еки эз сенигІэтгьой фэхьлеи, эз комики угьоре хьэз оморени.

Имуре лап хубе синогълуье десдей рэхьбирмугьо ве несигІэтдоре-горгьои. Меселен, вегирим виним нишон ижире келе квалифицированни фэхьлере, чуьн Ахмед Исаев. Омбар гъэйгъукеши ве фикир доре у э пуьрсуьшгьой вомухдеи ве хуте сохдеи жовонгьоре. Виниге, ки эз дес жовоне фэхьле е кор нисе вероморе, у хьозури гьер вэхд кор хуьшдере гьишде э жовоне фэхьле кумеки сохде, чуьнки у хуб варасире чуьжире хижолетире кешириениге жовон э кин эну руй биренигьо вэгІдо эз товун небеледи хуьшде. Борис Мишиев гьемчун хуб варасире, ки жовоне одомире зиёдтеш гІэйб оморе эри дуьимуьн-сеимуьн гиле э кин келете хьовир эри руй бире ве эз кор ю поюнде уре. Исаев хьозури эри кумеки

доре гьер фэхьлере, недснишире э у кор: и жовоне шегуьрд юни, енебуге кесиген. Э и кор эри эну бешгъэи нисди.

— Ини гьечи варасиренуьм ме чигьрет гъэгъигъэте рэхьберире. У бие кешуь неки гъэйгъуй эну коре, ки жигей фэхьлеию гьемише темиз бу гуфдире, плангьо в вэхд ю бегьем бу гуфдире, гьемчун ижире гъэйгъукеширеи у биё бирмуну э товун жовоне хьовир кори хуьшде.

Гьеминон э ён богъче э нум Киров гирошденге, нефес одоми э хьэвесевоз кешире раче, серине, хушбуйлуье эвире. Рэхь Борис Янкилович э завод гирошдени эз богъче, песде эз гIэрелугъ сохде оморигьо э гъэдимие дивор, завод вокурде оморебугьо вэгIдо. И рэхь дуразиш нисдиге, оммо лап рачи: дуь тараф эну ведабурра оморет э доргьоревоз, комигьореки кошдет корсохгьой завод. Эзуш бэгъэй, эз е тараф эдей хушбуй доре тозе парк, эз елойге, э песой дивор келе богъ емишдоргьои, кошде оморигьо э келе хьэёт, э мемзуьл, э комики эз куьгьне вэхдевоз поисди мэгIлуьмлуье миноре, э куьнди сад салгьо товуш сохденигьо гъирогъ дерьёгье. Инжо лап рачи ве серини. Негьогъ нисди, ки эз зуревоз, богъче э нум Киров биригьо лап могьлугъ шегьере хьэз оморенигьо жигей форигъэти вегирдеи.

Хьэз оморе эзи жиге Борис Янкиловичеш. Инжо оморе у э рузгьой форигъэти вегирдеи, эзинжо гирошде у гьер руз э кор, е кем зуте ведироморе эз хуне эри е-дуь минут э богъче поисде, енебуге евош, тэгIди несохде эй гирошде. Э богъче ведироморенге ве е сад метргьо эз серине рэхь гирошденге э пушой чум ю вокурде оморе фиретьуне мемзуьлгьой завод, э вокурдеи комики бисд пенж салгьо пушоте у бэхш вегирди ве э комики эдее жофо кешире согъ кифлет эну, омбаре куьнде одомигьо, дусдгьо, хьовиргьой эну, завод, комики бири эри эну дуьимуьи суьгъде хуне.

Эз дуьли эдее эрк сохде Борис Мишиев эз гIэзизе корхоней хуьшде. Суьфде, кейки жовоне фэхьле, енебуге сенигIэткор дироморени эри кор сохде э корхоне, Борис Янкилович хьэрекет сохдени эри шинохунде уре э заводевоз, гировундени э гьемме цехгьо ве мескенгьою. У ихдилот сохдени эри эну кей бине норе ормориге и енебуге уьзге цехиге, чуьжире жиге гирдениге гьер цех э зиндегуни эн завод, чуь жире мэгIэноиге гьер цэхэ э практикей кор эн гьемей завод. У гьемчун хьэрекет сохдени эри варасунде э тозе корсох чуьжире станокгьо ведешенденииге завод, э чуьжире вилеетгьо и станокгьо фирсоре оморенуьтге. У гьемчун андуьрмиш сохдени э жовоне корсох, ки э у эдее ихьдибор сохде оморе гъиметлуье станокгьо ве оборудование, ки гьер деталь, ведешенде оморенигьо э завод, биё э селигъэи ве фегьмлуьиревоз гуьрд сохде биёв. Эзижире кор бенди, чуьтам и станокгьо кура сохде э кор дешенде миёвге э у вилеетгьо, эжеки иму угьоре фирсореним. Эзи кор бенди гьемчун хэйр эн хуькуьмет, хьурмет, боворинлуьи эн завод ишу э пушой заказчикгьо.

Борис Янкилович бовор сохдени, ки эгенер э жовоне корсох гьемей эни коргьоре хуб андурмиш сохдиге, герек гьисдигьо жире э у кумеки сохдиге, фегьм, синогъитуьре э сабуьр ве тоблуьиревоз уре дориге, у эз дуьли эжиге миёру э у тапшуьрмиш сохде коре.

Гуфдире гофгьой эн Борис Янкилович, гьелбет, лап дузи. У лугъонд варасире вожиблуьи кор усдоре, келе жугьобдорлуьи энуре. Ом-

бариш кор усдо бенди э у овхьолетевоз, ченгъэдер у муьгьбетлуьи ве жофохогьи бирмундге э юревоз кор сохденигьо одомигьо.

— Ини, ме себэхьмунде э кор зуте оморумге,—гуфдирени у,—винируьмге герекие хьозурлугъигьоре эри э гуьнжо овурде кор фэхьлегьоре, ижире гъэнежогъимере э товун кор угьо варасиренуьт чуьн хьэрекетч ве гъэйгъуи дореи эз тарафме эришу, эри кор ишу э барасиревоз эжиге овурде омореи ве гьелбет э хубе кор ишу гуьре хубе муьзд гъобул сохдеи. Кими вэгIдо бирени гьечи: гьовой корсох чуь кориге хуб нисди, кор юш э гуьнжо нисе оморе. Кими усдо э герексуьзе гофсеркуширевоз, хьэроевоз енебуге охмури шендеиревоз диеш гурунд сохде дуьл корсохэ. Оммо, э гуфдиреймеревоз, гьер усдо эри хуьшде бие фикир соху, дануь эйчуьниге усол гьовой эн корсох, чуь дерд, чуь гъэйгъуниге уре, чуь кумеки сохде герекиге э у. Иллогьки омбариш биё гъэйгъу доре биев э жовоне корсох. Э эхир руз фэхьлеи пуьрсире-дануьсде гереки эзу: чуьтам гирошдге руз фэхьлеи эну, ченгъэдер ве чуь кор у сохдиге, чуь эз дес эну имбуруз невореморие, э чуь кумеки у михьтожиге ведиеш.

Эзи е пенж сал пушоте, ме гьеле э суьфделе э Борис Янкиловичевоз шинох биренге, хьэвеслуье суьгьбет гирошд э гIэрейму нен гьевел секретарь комитет партиеи эн завод бугьо Анатолий Григорьевич Бородиневоз. Гуюм очугъ: э келе дуьлхоширевоз шиновусдуьм ме гофгьой парторге э товун еки эз коммунистгьой корхонешу.

— Борис Янкиловиче э завод иму шинохденуьт гьеме: эз келе те чуькле. Инжо гуфдире воисде, ки сур эн гьечи фиреть э гьемме мэгIлуьм бireи эну унгъэде э ветеран завод бireи невери, ченгъэдер вериге э одомихогьи эну. Омбаре пушолуье корсохгьойму, изму биретгьо орденлуье одомигьо ве мэгIлуьм гьисдуьтгьо э согъ республика, жофо кеширет э у мескен кори, комиреки рэхьбери сохди хуьшдени Мишиев. Омбаргьой энугьо суьфде бируьт шегуьрдгьой эну. Изму угьо эдете кор сохденуьт э ченд жире цехгьо ве мескенгьой завод. Угьо э хубе тэгIрифлуье гофевоз э ёр овурденуьт келете хьовир ве рэхьбирмушуре ве, гьелбет, вомухденуьт хьуьрметлуьире э кин эну э шегуьрдгьо ве уьзге хьовиргьойгей коришу. Ини бинелуье себеб гьечу хуб шинохден ве хьуьрмет гирдеи Борис Янкиловиче...

Омбаре хубе, герме гофгьо гуфди парторг э товун ветеран завод. Ме гьейсэгIэт э товун эн гьемей эну гофгьо нигуюм, угьоре вогорун нисохум. Оммо нидануьм э ёр неовурде ижире гофгьой энуре: «Гъисмет Борис Янкиловиче эз гъисмет завод жейле сохде нибу».—Э и гофгьой эн Анатолий Григорьевичевоз нибу рази небире.

И гофгьоре гьемчун мибу гуфдире э товун эн согъ кифлет энуш, чуьнки инжо, э завод эдете жофо кеширенуьт зен эну, духдер ю, кук ю ве дуь бироргьою.

— Э хунеш иму гофгьой корире сохденим,—мугу ебо э ме Борис Янкилович.—Унегуьре мэхьтеле кор нисд, ки гIэилгьоймеш э завод оморет гуфдире эри жофо кешире. Духдерме—чертежницаи, кук—инженери. Гьердуьй энугьо хунде верасдет шевине техникум механикаире.

Гъисмет иму гьечу бири, ки зиндегуни гьеммей иму э заводевоз ологъолуьни...

Гьер себэхь муй сипре, лэгъэре, э миёнее салгьой гIуьмуьр гьисдигьо одоми эдее гирошде эз кучегьой гъэдимие шегьер рэхь хуьшдере э кор ве гьербо э пушой чумгьо келе цехгьой завод веди биренге эз дуьл эну гирошдени эрклуьи ве шори, комигьоки мугуиге зиёдтеш гъувот ве хьэвес доренуьт уре, чуьнки завод гъисмет юни ве у лап разини э гъисмет хуьшде.

Хьэнуьх Анисимов

ГЬЕМИШЕ Э ЖЕРГЕЙ ГЪОВХОЧИГЬО

Сер шеви. Зимисдуни. Хэлгъ эз кор вогошде вэгIдои. Келе товушлуье зал эн клуб «Рыбников» э Махачкала одоми пури. Инжо оморетгьо одомигьо гьисдуьт одомигьой эн жуьрбежуьре миллетгьой эн шегьер иму. Оммо омбардеки энугьо—татгьоют.

Эдее гирошде гуьрдлемей эн жофокешгьой шегьер эри дивунлуь сохде провакациегьой эн сионистгьой израилире э гъэршуй республикай иму, эн вилеет советиму.

Э сегьне, э трибуна эдее гоф сохде е сэхде, денуьшдее одоми, эз гIуьмуьр гьечи е шасд-шасдпенжсале. Эз сифет эну мэгIлуьми, жуьргIэтлуьи эну. Э зал нуьшдегоргьо эдее э келе тигъэтевоз гуш дошде гофгьой энуре.

— Иму э и зал кура бирейм имбуруз,—эдее гуфдире у,—кейки одомигьой совети, гьеме хэлгъгьо ве миллетгьой эн буьзуьрге Ватан иму эдес э хьэрекетиревоз жофо кеширенуьт эри эжиге овурде плангьой партиере эри зиёдтеш зевер сохдеи хушхьоли эн одомигьой советире. Э гьеме хэлгъгьой советиревоз эеки, хэлгъгьой Догъисту: аваргьо, даргингьо, гъумугъгьо, лезгигьо, лакцгьо, табасаранигьо, татгьо, ногайгьо, гьеме жофокешгьой республикайму гуфдиренуьт келе разимендишуре э товун плангьой партией Коммунисти ве хьуькуьмет Совети, хьозуришуре эри э келе войге ве хьэрекетиревоз угьоре томоми жире эжиге овурдеи.

Оратор эз трибуна гьемчун эдембу гуфдире э товун пропагандай империалисти, комики гьер жире хьэрекет сохдени эри дургуне хьэшегьо вешенде э сер вилеет иму, вэхизунде ихьдиборсуьзи ве нэхогьи э кин вилеет социалистиму. Иллогьки омбариш ижире хьэшогьо, нэхогьигьоре э кин вилеет иму, хэлгъ советиму вэгIз доренуьт, лов сохденуьт зирдесигьой империалисти —сионистгьо. Угьо гуфдиренуьт, ки гуйге э вилеет иму жугьургьоре ве татгьоре сигъмиш сохденуьт, кор нисе доренуьт, э хунден нисе вегирденуьт, диндогIот гуьрде нисе гьишденуьт.

Оратор фактгьо, шуморигьо э дес дери э данани ве фегьмлуьиревоз эдембу гуфдире, ки жугьургьой Союз Совети энжэгъ ним процент эн гьемей могьлугъ совети биреки, эзугьо лап омбаре гъэдер хундегоргьоют, зеверие образование бирегоргьоют, кандидатгьо ве докторгьой гIилминуьт, академикгьоют, Игидгьой Жофой Социалисти ве Игидгьой Союз Советини. Энжэгъ Игидгьой Союз Совети эз жугьургьо 132 одомини.

— Гьич бире миданuь,—эдембу гуфдире оратор,—э вилеет, эжеки гуйге эдее «сигъмиш» сохде жугьургьоре, ингъэде игидгьо, гIилмчигьо, хундегоргьо бошут?

Э келе эрклуьиревоз эдембу гуфдире у э товун хэлгъ тати, гьисдигьо еки эз бинелуье хэлгъгьой Догъисту. И чуькле хэлгъ дори 2 Игид Союз Советире е ченд Игидгьой Жофой социалистире. Эз гъэд эни чуькле хэлгъ иму ведироморет гIилмчигьо, докторгьо ве кандидатгьой гIилми, пушолуье корсохгьой куьтури ве искусство. Нум энижире келе гIилмчи, кук эн тати Гавриил Илизаров мэгIлуьми э гьемей гIуьлом.

У эдембу дивунлуь сохде хьэшочигьой сионистире, комигьоки хьэрекети сохденуьт эри дуьшмени венгесде э гIэрей миллетгьо, мешет биренуьт э кор муьхькем сохдеи шолуми ве секонесуьзире э гIуьлом, э дургуне пропагандашуревоз воисдени гэхьэр зере э гъэнежогъи одомигьойму.

И ме гуфдиренуьмгьо гуьрдлемей шегьер гирошдебу эзи ченд сал пушо. Хуьшдени эн оратор, э товун комики ме гьейсэгIэт гуфдиренуьм, гьисди еки эз ведилуье корсохгьой республикайму, куьгьне коммунист Ханун Азарьевич Абрамов.

Одомигьо э и зал нуьшдебируьтгьо хуб шинохденбируьт уре, чуьнки омбардеки зиндегуни эну гирошди э и шегьер, эжеки у кор сохди э ченд жире жугьобдорлуье комсомольски, партийни ве хозяйственни гъуллугъгьо.

Ханун Азарьевич эз деде бири э 1913-муьн сал э хуней косиб. У гьеле чуькле гIэил гьисди мундебу бебесуьз. Оммо хьуькуьмет Совети до уре гьеме минкинигьо хри хунде, сенигIэт вегирде, офде жигей хуьшдере э жергей эн активлуье вокурдегоргьой тозе зиндегунире. Э 1935 сал у верасдени Технологически институте э шегьер Одесса. Эзунбэгъдо кор сохдени инжинер э завод консерви эн Махачкала. вегирдени активлуье бэхш э зиндегуни комсомоли эн шегьер. Чуьн активлуье комсомол, хундегор уре э 1939 сал вихденуьт суьфдеи секретарь эн Горком комсомоли шегьер Махачкала. Э и салгьо у дарафдени э жергегьой партией коммунисти.

Хэйли салгьо коммунист Ханун Азарьевич Абрамов кор сохдени э партийни гъуллугъгьо э аппарат эн горком партией шегьер Махачкала, песде суьфдеи секретарь эн Каспийски горком партия. Ченд сал Ханун Азарьевич Абрамов рэхьбери сохдени промышленно-транспортни отдел Дагобком партиере. Э куьнди 14 сал у бири министр эн жигеие промышленность ДАССР.

У э и жугьобдорлуье гъуллугъ дебиреки омбаре фикир ве хьэрекети дори эри параменд ве жуьрбежуьр сохде корхонегьой эн министерство ведешенденуьтгьо молгьоре. Э гъэд эни салгьо у министр гьисдики вокурде оморебу ве э барасиревоз сер гирдуьт эри кор сохде художественни молгьо ведешенденуьтгьо комбинатгьо, холи-хлинче бофденуьтгьо фабрикагьо э ченд шегьергьо ве дигьгьой республикайму.

Художественни молгьо ве холинчегьой Догъисту э рачи, верзуьши ве яравуьшигьошу гуьре хубе нум ве тэгIрифлуье жиге гъобул сохдет э гIэрей эни жире молгьо неки э вилеет иму, гьемчун э выставкагьой эн ченд вилеетгьой Европа.

Ханун Азарьевич эз хосиетгьо, вердуьшигьой эн жогьиле вэхдгьой

хуьшдс мунди гIэсуьллуье партийни пропагандист, тербие дорегор. Омбаре салгьо у бири депутат эн Верховни Совет ДАССР ве эн шегьер. Эри хубе нишонендегьой эну э партийни ве рэхьберие коргьо, гировундеи активлуье кор тербие дореире э гъэд жофокешгьо уре доре омори дуь орденгьой эн Гъирмизине гIэлем жофон, орден «Знак Почета», ченд Грамотагьой гIуьзети эн Президиум Верховни Совет ДАССР. Уре гьемчун доре омори нум «ГIуьзетлуье экономист Догъисту».

Ханун Азарьевич хунди веровунди гIэилгьой хуьшдере чуьн хубе гражданггьо ве патриотгьой совети, хубе специалистгьо. Духдер эну—Галина Хануновна—духдири, гьейсэгIэт эдее хунде э аспирантура, кук ю, Аркади, инженери.

Ханун Абрамов гьейсэгIэт персональни пенсионер эн союзни мэгIэнои. Неденишире э салгьой хуьшде, у гьейсэгIэтиш эдее кор сохде, доре гьеме данани, синогъи хуьшдере чуьн куьгьне коммунист, рэхьберчие корсох эри гировунде э гIэрей хэлгъ, могьлугъ партийни пропагандаре, кор тербие дореи одомигьоймуре э руьхь патриотизм совети, интернационалисти, шолуми ве дусди бирори эн хэлгъгьой вилеет иму, жуьргIэтлуье гъовхо бердеи э гъэршуй дуьшмение пропагандай империалисти, сионисти.

Дабарьё Шаулов,
кандидат гIилмгьой философи, доцент.

ХЬЭСУЬЛ ОМОРЕИ ВЕ КЛАССОВИ МЭГIЭНОЙ ИУДАИЗМ

(Дуьимуьн бэхш. Суьфдеи бэхш дефус зере омори э альманах 1986 сал.)

Де диндогIотгьойгере хуно, иудаизм гьеммише бири дуьшмен революционни гъовхой жофокешгьо. ДиндогIот иудаизм гьемме вэхдгьой торих хуьшде бири гъуллугъсох эн эксплуататорски классгьо. Э гьеррузине практикей диндогIоти хуьшде серворгьой иудаизм хьэрекет сохдет ве сохденуьт эри дур сохде эксплуатировать сохде омореиуьтгьо одомигьоре эз герекине гъэрхундигьой гъовхо бердеи эри товушлуье биёвгьошу.

«Гьеме ве гьержире муьрсдореиуьтгьо классгьо,—гуфдири В. И. Ленин,—михьтожуьт эри дошде огъоети хуьшдере э дуь социални функциягьо: э функцией жоллоди ве функцией кешуьши. Жоллод биё тасуну протесте ве биразии муьрскешгьоре. Кешуш биё хомуш соху муьрскешгьоре, кешу эришу шекуьл перспективгьо..., сук сохдеи бедигьоре ве заралигьоре э дошдеиревоз огъоети классире, ве э у тегьеревоз боришмиш сохде угьоре э у огъогьоревоз, дур сохде угьоре эз революционни коргьо, дуьлхуьрд сохде угьоре экин революцие, вачарунде революционни жуьргIэтире».[1]

---

[1] *В. И. Ленин,* Соч. т. 21, вер. 206.

Лап дуьруьжде капиталистгьой жугьури рэхьбери сохденбируьт ве сохденуьт иудаизмаре. Э Урусиет падшогьети рэхьбергьой иудаизма бирет капиталистгьой жугьури—Гинцбург, Поляков, Бродский ве чендигьойгеш.

Э иму э Догъисту рэхьбергьой иудаизма бируьт гIоширгьо Ханукаев, Дадашев ве чендигьойгеш. Рабигьо инжо гьеммише дебирет э зир муьди бирси э гIошире татгьо. Э Дербенд, Порт-Петровск, Темир-Хан-Шуре лап гIошире членгьой эн общинагьо гъэрор норенбируьт ки бнё буге раби.

Э вэхд гъовхо эри норе власть Советире э Догъисту рабигьо эеки э гIоширгьой татгьо ве жугьургьоревоз активлуье бэхш вегирдебируьт э куфдеигьо тараф революциере гирденбуьруьтгьо татгьо ве жугьургьоре ве доренбуьруьт угьоре э ихдиёри контрреволюционни гъэчэгъгьо.

«ГIошире жугьургьо,—нуьвуьсди Ленин, — гIошире урусгьоре хуно, ве гIоширгьой гьемме вилетгьоре хуно э дуь-екиревоз союз бесде, сигъмиш сохденуьт, муьрс доренуьт, талаш сохденуьт, жейле сохденуьт фэхьлегьоре эз еки».[1]

Увэхд, кейки хьуькуьмет падшогьети гировундебу погромгьой жугьурире, рабигьо гировунденбируьт пропагандай монархизмаре. Угьо гуфдиренбируьт эз могьлугъгьой хэлгъ жугьури гереки муьди бире гуфдире э хьуькуьмет падшогьети ве дореш доренбируьт, ки «падшогь худо вихде ве нореи гуфдире». Рузгьой шоботгьо э нумазгьо «борухо сохденбуьруьт падшогье». Пенжимуьн весиет туроре: «Хьуьрмет ги бебере» рабигьо чарундебируьт э: «хьуьрмет ги падшогье», «нимаз хун эри хьуькуьмет» ве субут сохденбуьруьт, ки «падшогье хьуьрмет гирдеи гьисди гуфдире биней иудаизма ве бинелуье раггьой гьеммей системай диндогIоти».

Рабигьо, бирмунде э талмуд, мигуфдируьт, ки у одоми, ки вэхишдениге э гъэршуй хьуькуьмет падшогьети, биё куьшде биёв, ве ки беди сохдениге э падшогь, у беди сохдени э хуьшдени худо.

Э Варшава э съезд рабигьо э 1903-муьн сал гъобул сохде оморебу гъэрорноме: «Рабигьо биё хьэрекет сохут эри нисд сохде идеягьой социализмаре эз гIэрей жугьургьо. Гьич э е хунеш бигьил недебу книггьо, гозитгьо, сиротгьо, элогъолуь гьисдуьтгьо э и хэтолуье жэгIмиетевоз, чуьнки у куьшденигьо огъуни. Гереки гъэдэгъэ зере, ки эз ки офд омоге ужиргьо, у хьисоб сохде миёв член эну жэгIмиет ве ёгъин тембихь доре миёв».

Падшогьети, венгесде жугьурнэхогьире, имид сохденбу мидешенуь гуфдире чэхире э гIэрей косибе урусгьо ве жугьургьо, гъувотсуьз мисоху гуфдире еклуьги жофокешгьоре. Хьуькуьмет падшогьети, гировунде погромгьой жугьурире, хьэрекет сохденбу эри дур сохде гъэгьр фэхьлегьо ве ранжбергьоре, гIэзиет кеширенбируьтгьоре эз дес муьлкедоргьо ве девлетмендгьо, эз гьэгъигъэте тэхсиркоргьой гIэзиетгьой энугьо.

Кейки э 1904-муьн сал депутацией буржуазией жугьури оморенге экин министр дорунее коргьо Плеве э Кишинёв келе хунризие погром бире бэгъдо, у жугьоб доребу: «Эгенер ишму гоф доритге мере, ки

---

[1] *В. И. Ленин,* Соч. т. 29, вер. 227—228.

фэхьлегьошму бэхш нивегируьт гуфдире э революционни движение, меш гоф мидуьм ишмуре, ки гьич е погромиш нибу гуфдире».

Э Урусиет революционни движение гужлуь биренге, полиция э тозе бирэхьмлуьиревоз гировунд погромгьой жугьурире. Э мегь октябрь 1905-муьн сал черносотенцигьо гировундет шешсад погромгьой жугьурире, э вэхд комигьоки куьшде оморет косибе жугьургьо.

Гъэножэгълуье фэхьлегьой гьемме миллетгьо вэхишденбируьт э гъэршуй черносотенни погромщикгьо. Оммо и кор мешет нисе биренбу э буржуазией жугьуру ве рабигьо, омбаре дорошгьо доренбируьт э товун хосдеи хэлгъ хуьшдере, эри сотрудничать сохде э погромщикгьоревоз.

Э вэхд революцией 1905-муьн сал рабигьо эеки э православнигьоревоз ве де кешушгьойгеревоз бэхш вегирдебуьруьт э гъэршуй гъолхмишчигьо. Угьо гуьнжуьденбуьруьт десдегьо эри куфде тараф революциере гирденбируьтгьо жугьургьоре, мэгІлуьм сохденбируьт э товун э пэхьники гировунде оморенбуьруьтгьо гуьрдлемегьой фэхьлегьо, доренбуьруьт э дес жоллодгьо революционергьоре. Э 1908-муьн сал э Варшава гирошдебугьо съезд рабигьо руй биребу экин Николай-II э согъбоши верие адресевоз, э комики у тэгІриф доре оморенбу эри тасундеи революциере. Э съезд ишу, комики гирошдебу э Вильно э 1910-муьн сал, рабигьо огол зеребируьт э кин селт нисд сохдеи революционни движениере.

Рэхьбергьой иудаизм вэхишдебуьруьт чуьн лап беде дуьшменгьой Революцией Социалисти Буьзуьрге Октябрь. Э 1918-муьн сал гъуллугъсохгьой диндогІот иудаизм эеки э сионистгьоревоз гировундебуьруьт ЖэгІмиурусиетие съезд общингьой диндогІотире. Э съезд гъобул сохдебуьруьт резолюциере э гъэршуй Октябрьски революцие. Гье у сал Гьеммеукраинние съезд рабигьо, коми гирошдебу э Одесса, хьисоб сохдебу жовоне хьукуьмет Советире хьэруьм, егІни, э дин недери.

Э суьфдеи салгьой хьуькуьмет Совети омбардекие бэхш серворгьой диндогІоти иуданзм, христиани ве мусульманире хуно, поисдебируьт э гъэршуй Советгьо.

Раби Киев Аронсон э 1919-муьн сал гуьнжуьндебу антисоветие «Союз зинде биренре». У дефус зеребу э гозит оголномере э товун кумеки сохдеи э белогвардейски лешгер Деникин. Совет диндогІотие общинай жугьури Украина э 1919-муьн сал мэгІлуьм гуфдиребу согъбоши эз министр Колчак Выгодский эри гъовхо берден э гъэршуй хьуькуьмет Совети.

Революцией Социалисти Буьзуьрге Октябрь эжиге овурди программи талаби партией Коммунистире э товун жейле сохдеи диндогІоте эз хьуькуьмет ве школе. Нисд сохде оморебируьт гьемме вегирлуьигьо ве гъэдэгъэигьо, элогъолуь бируьтгьо э диндогІоте гирдеи граждангьоревоз.

Хьуькуьмет Совети минкинлуь сохди азади эн гъирьете. Э декрет эз 23-муьн январь 1918-муьн сал, комиреки гъул кеширебу В. И. Ленин, бирмунде оморебу: «Гьер гражданин мидануь гирде юре воюгьо диндогІоте енебуге негирде гьич е диндогІотеш. Гьемме гъэдэгъэсохигьо ихдиёригьо, элогъолуь гьисдуьт э гирдеиревоз гьеркоми-бисдош диндогІоте енебуге негирдеиревоз гьич е диндогІотеш селт вегирде оморенуьт ве кори нисе сохденуьт». Эз гьемме официальни актгьо пузмиш

сохде оморебу бирмундегьо э товун бирен граждангьо гирдегор диндогIоти. Нуьвуьсдеигьо актгьой граждански овхьолете доре оморебу энжэгъ э ихдиёри эн граждански власть.

Э нисд сохденревоз эксплуатацией е одоми екигере э Союз Совети селт нисд бирет материальни овхьолетгьо, зенденбуьруьтгьо диндогIоте. Э вэхд социализм нисд бирет экономически э гъуьльети венгесдеи жофокешгьоре, гъувотсуьзи энугьо э пушой стихийни гъувотгьой парамендн жэгIмиети. Бенд бирен одоми эз гъувотгьой природа, э пушопне девргьо гуьре, чендвойне кем бири. Одоми эдее чаруьсде э гьэгъигъэте сэхьиб ю деригьо овхьолет. Зурие тегьер парамендбиреи экономикей социалисти дорени минкини эри гIэре недоре буьлуьнд сохде материальни разилуьи жофокешгьоре, хубте сохде овхьолет зиндегуни ве жофой энугьоре, кумеки сохдени эри парамендбирей оптимистически гIуьломе варасирен жофокешгьой социалисти.

Зиёд бирен гъэршуй диндогIотие варасиргьой жугьургьо-жофокешгьо веди бирени эз сэхд сохдеи е бэхш нумазгьоре, чуьнки нимаз хундегоргьо кем биребируьт, ве могьлугълуье э кор вадарафдеи э рузгьой мигIидгьой диндогIоти. Э салгьой Келе довгIой Ватани омбаре жофокеше жугьургьо доренбируьт герекигьой диндогIотире э фонд гъэлхэнди.

Э СССР эз сиимуьн салгьо сер гирде ологъолуьи духовенствой иудаизм э кин хьуькуьмет Совети эз бинеден дегиш бирени. Гьеймогьоине нимазгьо, де диндогIотгьойгере хуно, лояльно дениширенуьт э хьуькуьмет Совети. Раввинат Масков ченд гилегьо гоф сохди ве руй бири э кин э диндогIот боворсохдегоргьо э огол зереиревоз лово хоют гуфдире эри шолуми, очмиш сохди шефде гуфдиреигьоре э товун, соки, диндогIоте негьишде гирдеи э вилеет иму. Оммо эз лояльно денишириеи э СССР гъуллугъсохгьой диндогIот э хьуькуьмет Совети эслогь герек нисе бире нетиже сохде, ки хуьшдени диндогIот дегиш, ежирейге бири гуфдире. Э гьемме жигегьо, гьемме тарафгьой зиндегуни диндогIот иудаизм, гьемме диндогIотгьойгере хуно, эдее мешет бире э иму, дошде куьгьне герексуьзигьоре. Неденишире э беде пес мунде диндогIот куьгьне гъэдимие девргьо уре гьелеш гирденуьт кими одомигьо.

Одомигьоймуре нисди ве бireш нидану гьич е элогъолуьиш э идеягьой диндогIотиревоз. Иудаизме э СССР, у диндогIотгьойгере хуно э вилеет социализм гирдегоргьо руз-беруз эдете лап кем биренуьт. Э СССР векенде оморет социальни раггьой эн гьеммежире диндогIотгьо, э у гIэре эн иудаизмиш, нисд сохде омори социальни бине, э комики имид биренбируьт нумазгьо. Э вилеет иму боворсохигьой диндогIоти демунди энжэгъ чуьн куьгьне дивэгI э гъэножэгъи кими бэхш могьлугъ, э у хьисоб э гIэрей кеме бэхш жугьургьош, татгьош, э Средни Азия ве Грузия зигьисденуьтгьо жугьургьош, гъэроимгьо ве де хэлгъгьойге, зигьисденуьтгьо э Ватан иму.

Буьзуьргуьт барасигьой парамендн экономикеи ве культури омбаремиллетлуье Догъисту, э комики зигьисденуьт си зиёдте хэлгъгьо ве этнически десдегьо, гуьрд бирет э еклуьгие кифлет бирори.

Жофокеше татгьо э дусде кифлет хэлгъгьой республикейму эдете вокурденуьт уьшуьгъменде биёвгьой инсоньетире ве эеки э гьеме хэлгъгьой вилеет имуревоз расирет э келе барасигьой парамендн культури.

Омбардекие бэхш татгьо эслогь э хьисоб нисе вегирденуьт иудаизмаре. Оммо лап кеме бэхш могьлугъ гьеле дери э есири гуфдиреигьой диндогIоти.

Э овхьолет фиреГьуне вокурдеигьой коммунизма бинелуье тэхсири дебиреи боворсохигьой диндогIоти э гIэрей хэлгъгьой республикейму, меселен, э гIэрей татгьо, гьисди гъувот куьгьне вердишигьо ве традициегьо ве гьемчуьн кемсуьгигьо, деруьтгьо э пропагандей гIилми ве атеисти.

Э диндогIот бовор сохденуьтгьо татгьо гирденуьт традиционни иудаизмаре. У диеш зобуни эзу товуне, ки у вомухдени тарафгиргьой хуьшдере э руьхь рафдеи эй зигьисде э Палестина —э «худо вихде хори бебегьо». Э мигIид «нисону» гуфдире оморенигьо «имисал инжоимге, салиге—э хори бебегьо» омбаре вэхдгьо кумеки сохде э пропагандей сионисти.

Беди иудаизм гьеле дери э у кориш, у вомухдени деништиреире э зен чуьн э нисдие чи, уре одомиш хьисоб нисе сохде. Туро хьисоб сохдени зене ужире чи, комиреки гуьнжунди худо эри дуьл Одоме веровунде, дорихмиши некешуь гуфдире, чуьн тэхсиркор гьисдигьо ве эз генгIидим пиш сохде оморигьо. Гуфдиреи э товун эну кор, ки Хьово вегирде омори гуфдире эз дендей Одом, гуьнжуьнде омори э товун дегьишдеи зене э зир муьрс шуьвер ве гьеммише э у муьди бireи.

Иудаизм хьисоб сохдени, ки зен гъул шуьвери гуфдире. Э Телмуд гуьре шуьвер огъой зени: «Мерде чуь воисдге мисоху э зеневоз,—мигуиге гушде хуно, эз гъэсоб вегирдигьо. Воисдге э муьнуькевоз—михуру, вобуржунде—михуру, душунде—михуру».

ДиндогIот иудаизм руьхшендлуь ве хуьрд сохде инсоние хьуьрмет зене. Гьер э диндогIот бовор сохденигьо мерд гьер руз себэхьмунде, э нимаз хундеки, биё согъбоши гую эз худо эри юре зен не офиреи: «Шуькуьр э ту худойме, огъойму ве сэхьиб гIуьлом эри не офиреи мере хьэйву, гъул ве зен».

Бинелуье гуфдиреигьой традиционни иудаизм гуьнжо оморет э девр сэхьибгъулгьо, кейки овхьолет зен э кифлет ве жэгIиет эслогь тефигIэтлуь небу эз овхьолет гъулгьо. И овхьолет нуьвуьсде оморет э турогьой иудаизм ве э диндогIот бовор сохденуьтгьо татгьо уре биё доруьт.

Иудаизм, вомухде деништиреире э зен, чуьн, э мерд гуьре, бихьуьрметлуье чи, вегирдени тэхсирире эз сер мердгьо, э инсофсуьзиревоз гуж сохденбируьтгьо э зенгьо ве муьрс доренбируьтгьо угьоре.

ДиндогIот иудаизм буйругъ веноре э сер духдер муьди бу гуфдире э бебе ве зен биренге—э шуьвер, элмуне мундеге—э кук. Бебере ихдиёри эри доре духдер хуьшдере э шуьвер, эз духдер непуьрсире. Э гъонунгьой иудаизм гуьре, эге э гъэриш дегь салгьо эеки зигьисдеи зене гIэил небириге, шуьвер гъэрхунди эри уре тологъ доре.

Э дивэгI диндогIоти тати гуьре, гIэил небугьо мерде хьомол хьисоб сохденуьт, оммо хьомол хьисоб бирени у мердиш, кире духдергьо гьисдиге, эге уре кук нисдиге. Дегь духдергьош бисдоге э диндогIот бовор сохугьо тате ве нисдиге уре кук, у генеш хьисоб бирени хьомол, егIни, «бедбэхд, гIэилсуьз». Кими э диндогIот бовор сохденбируьтгьо татгьо бесденбируьт «Кишди хьомоли» ве гьич руш нисе чиренбируьт

худо юре вину ве кук бэхшуь гуфдире. И куьгьне гIэдоте, комики дебу э гIэрей татгьо, лап хубе жире критиковать сохди мэгIлуьмлуье нуьвуьсдегьор тати Х. Авшалумов э е ченд произведениегьой хуьшде, меселен, э мэхсерее ихдилот «Эсеф—дуразе рушгьо», дефус зере оморе-оугьо э гозит «Дагестанская правда» 31-муьн декабрь 1962-муьн сал.

МэгIлуьми, ки э товун эвленмиш биреи гъонунгьой диндогIоти иудаизм зене чарундени э мол, комики э войгей хуьшдеревоз нисе дануьсде гуьнжо овурде гъисмет хуьшдере. У биё муьди бу э талабигьой талмуд ве гIэдотгьой диндогIотиревоз—чуьн доре-восдореи. Бебе-дедей духдер енебуге тухумгьой эну э шуьвер нисе доренуьт уре рэхь (пул) невегирде. Эвленмиш биреи э татгьо гировунде оморени э кетубо нуьвуьсде ве мегьр сохденревоз. Ижире тегьер хуьрд сохде хьуьрмет духдере ве ухшеш серени э доре-восдореи.

Биренуьт гьелемиш кими вэхдгьо, кейки э традицие гуьре, э диндогIот бовор несохдекиш, е паре духдергьо э шуьвер рафденуьт э гIэдот диндогIотевоз, э ЗАГС регистрация не бире. Омбаре вэхдгьо э гIэдот диндогIотиревоз эвленмиш биреи муьхькеми кифлете гуьнжо нисе овурде. Зене, комики э шуьвер рафди э гIэдот диндогIоти гуьре, эге э ЗАГС регистрировать небириге, э вэхд тологъ вегирдеи гьич е ихдиёриш нисе бире э кин гьевелине шуьвер ю.

ДиндогIот иудаизм эслогь гъэдэгъэ сохде эри иудейгьо эвленмиш биреире э иудей нисдуьтгьо одомигьоревоз.

Серворгьой диндогIоти иудаизм ихдиёр дорени духдер енебуге кук татире эри эвленмиш бире э одоми де хэлгъигеревоз, де зугьунигеревоз энжэгъ увэхди, эге у одоми гьисдиге эз диндогIот иудаизмаре гирденигьо гъумолет. Меселен, гьисдуьт ижире хэлгъгьо —гъэроимгьо вё жугьургьой гуьржии. Угьоре не э культуре, не э тарафгьой зиндегунишу гуьре гьич е жэгIмие кориш нисди э татгьоревоз. Оммо тарафгиргьой диндогIот иудаизм гьишденуьт татгьоре эвленмиш бире э угьоревоз, энжэгъ э товуней эну кор, ки диндогIот хэлгъ энугьо гьисди иудаизм. Гье э увэхд угьо гъэдэгъэ сохденуьт эри татгьо-иудейгьо эвленмиш биреире э татгьо-мисурмугьоревоз, э гIэрей комигьоки омбаре жэгIмлуьи дери—гьем э зугьун ишу, гьемиге э культуре ве зиндегунишу. Угьо эвленмиш бире нисе дануьсденуьт энжэгъ эзу товуне, ки хэлгъгьой энугьо одомигьой жуьр-бежуьре диндогIотгьоют.

Гье э увэхд иудаизм ихдиёр дорени эвленмиш бире холуре э хэгьерзореревоз, кукгIэмлере э духдергIэмлеревоз ведиеш. Э диндогIот иудаизм гуьре эгенер еки эз бироргьо, комиреки гIэил нисди, муьрденге, бирор эну гъэрхунди эри эвленмиш бире э элмуне мундигьо зенбирор хуьшдеревоз.

Иудаизм бихьуьрмет сохде зене, неки э зиндеи, гьемчуьн муьрде бэгъдош. Э гIэдотгьой диндогIоти татгьо гуьре, э сер гъоврей зен се лапатке хок зиёдте веноре эз гъоврей эн мерд. И кор сохде оморени эзу товуне, ки, соки, зен «сэгъэтэ, гьич сирои нисе биренигьо чини» гуфдире.

Э вилеет социалистиму зенгьоре гьисдуьт ежире ихдиёригьо э мердгьоревоз э гьемме тарафгьой зиндегуни, жэгIмиети ве хьуькуьмети. Угьо вегирденуьт эшгълуье бэхш э гьемме коргьой жэгIмиети ве политикеи, э корхонегьо, идорегьо, э коргьой гIилми ве мэгIрифети. Э гьем-

мс мескенгьой хозяйствой хэлгъи зенгьой тати жофо кеширенуьт э мердгьоревоз тенбетен.

Э лап дуре вэхдгьо э иудаизмаревоз эеки хьэсуьл оморет гIэдотгьой диндогIотиш. Демундеи боворсохи э иудаизм э гъэножэгъи кими одомигьо веди бирени эн суьфде эз гирдеи гIэдотгьой диндогIотире. Омбариш у гIэдотгьо гирде нисе оморенуьт э сереботи бовор сохдеи э диндогIот. Угьоре омбариш гирденуьт э традицие гуьре, э куьгьне вердишигьо гуьре.

Э гьеймогьоине гIэдотгьой диндогIоти четин нисди эри винире гъэдимие хьэсуьл омореи энугьоре. ГIэдотгьой сер зереи эн гъэдимие деврго э бируьтгьо гьеймогьоиш демундет э тегьер сер зереи э туро гуфдиренуьтгьо чигьо. Э гьеймогьоине иудаизм, гьевелинере хуно, демунди тефилим венореи.

Келе зобуни зере гIэдот раби мило сохдеи гIэиле, комики кими вэхдгьо э кин бедигьо овурде. Меселен, э 1984-муьн сал э е кифлет тат э шегьер Грозный, раби гIэиле мило сохде бэгъдо, э хун гIэил локо расире, гIэил муьрди.

ДиндогIоте гирденуьтгьо татгьо бовор сохденуьт э ховгьо, нишонегьо, фолгьо, «беде чумгьо» ведиеш. Э вэхд Келе довгIой Ватани одомигьой эн омбаре кифлетгьой жугьургьо ве татгьо, эн гьемме де хэлгъгьой Советире хуно, норет жун хуьшдере эри гъэлхэнди Ватан. И овурди э кин екем зиёд сохдеи э диндогIот бовор сохдеире э гIэрей кими бэхш могьлугъ тати. Кими э гIэдотгьо бовор сохденуьтгьо татгьо руй биренбируьт э кин фолчигьо, гуют гуфдире э фол вешендеирево гъисмет э довгIо бируьтгьо одомигьошуре. Ини, меселен, е зен тати Ш. омбаре салгьо рафденбу э кин фолчигьо эри дануьсде гъисмет кук хуьшдере, комики норебу жун хуьшдере э гъовхо эри Ватан. У руй биренбу э кин фолчигьо, неденишире э у кор, ки эри эну оморебу извещение э товун муьрдеи кук ю ве хьэрмэхьгьой кук ю ихдилот сохдебу эри эну гъозией муьрдеи энуре. Эзини меселегьоре омбар мибу бирмунде.

ГIилим не иудаизм эеки гуьнжолуь нисдуьт. ГIилм рэхьберьети сохде э гъонунгьой природаревоз, оммо дин гуфдирени гьеме коргьо эз худои бире. Худоре невоисдге гьич е кориш нибу. ГIэзорлуь биреи эн одмигьош, хос биреи энугьош эз худоини, эз «садангьо, шэхьитугьо». Унегуьре кими э диндогIот бовор сохденуьтгьо татгьо зэгIиф биренге э кин духдиргьо руй нисе биренуьт. Угьо руй биренуьт э кин жэррэхьгьо —фурмундегоргьо, комигьоки сохденуьт питикгьо ве хьэйкелгьо.

Э 1984-муьн сал э шегьер Гъуьбе э Азербайджан э кифлет э диндогIот бовор сохденуьтгьо татгьо муьрдени пире зен ве эз екемиге зэгIиф бирени духдер эну зен. Эжигей уре э духдиргьо бирмунде, и пес мунде одомигьо гировунденуьт вэхьшие гIэдоте. Хьисоб сохде, ки у терсири гуфдире дедешу муьрде бэгъдо, угьо векенденуьт гъоврей пире зене ве бирмунденуьт э у сифет муьрдере, терс эну вадарав гуфдире.

Э арт келе дегишуьгигьой жэгIмиети, экономикеи ве культури, гирешдетгьо э республикейму, омбардекие бэхш татгьо ве жугьургьо селт шендет боворсохигьой диндогIотире. Оммо э республикейму гьеле офд оморе кими татгьо ве жугьургьо, бовор сохденуьтгьо э худо ве гирденуьтгьо гIэдотгьой диндогIотире. У бирени эзу товуне, ки гьеле э гIэрей могьлугъ тати деруьт культурешу кем гьисдуьтгьо одомигьо ве

гьемчуьн герекие тегьер негировундеи коргьой вомухдеи гІилми ве атеистире.

Еки эз бинелуье везифегьой вэхд вокурдеи жэгІмиет коммунистире гьисди гуьнжо овурдеи тозе одомире—гражданин жэгІмиет коммунистире, азад бугьоре эз гьемме куьгьне дивэгІгьо ве боворсохигьо, э у гІэре боворсохигьой диндогІотиш. Гереки гІэре недоре гировунде фирегьуне пропагандей гІилми ве атеистире, гьемметарафлуь андурмиш сохде хэйрсуьзи, дургуни ве беди боворсохигьой диндогІотире, хьэсуьл оморетгьоре э куьгьне девргьо э сереботи гъувотсуьз биреи одомигьо эри гъовхо берде э гъэршуй стихийни гъувотгьой природа ве социальни муьрсдорси, э сереботи недануьсдеи гъонунгьо ве коргьой природа ве жэгІмиете.

Э хотур прогресс ве э уревоз элогъолуь гьисдигьо буьлуьнд сохдеи овхьолет зиндегуни могьлугъгьой хэлгъире гереки гІэре недоре очмиш сохде дургуни ве реакционни мэгІэной диндогІот иудаизмаре эри хилос сохде пес мунде одомигьоре эз корисохи эну.

Программей партией Коммунисти эдее талаб сохде жуьргІэтлуьс ве тоблуье гъовхо бердеире э гъэршуй гІэдотгьой диндогІоти э гировундеиревоз фирегьуне пропагандей гІилми ве атеистире. Гереки гъовхо берде эри гьер одоми, э дананмендиревоз денишире э гьер одоми, э вэхд ю винире чуь гирошдеге э зиндегуни эну хьовир, кумеки сохде э у ве герекие мэхьэл гъувот доре уре.

Гьеймогьой э вилеетгьой девлетменди иудаизм эдее зиёд сохде оморе э миллетпересие оголэреигьоревоз. Серворгьой диндогІоти жугьури эн вилеетгьой девлетменди эдете гешденуьт э е жерге э сионистгьоревоз, комигьоки гьисдуьт беде дуьшменгьой интернационализм пролетари.

Гьеймогьоине серворгьой диндогІоти иудаизм межбур биренуьт эри эгерде вегирде, ки нумаз офдори гуфдире э лугъонде кризис. Келе гІилмчи А. Эйнштейн гуфдири: «Ме нидануьм гуфдире, ки гьисди гуфдире худо, комики бэхдлуь сохдени ве тембихь дорени... Ме бовор нисе сохденуьм э немуьрдеи биреи жун».

Неденишире э у кор, ки э вилеетгьой девлетменди эдете хьэрекет сохденуьт эри фирегьу сохде боворсохире э диндогІот ве гьемчуьн э иудаизмиш, жофокешгьо евош-евош эдете хилос биренуьт эз думон диндогІоти. Э мэгІлуьм сохигьой дефус буржуазиревоз, энжэгъ 20% зигьисдегоргьой Израиль эз расдеки гирденуьт гІэдотгьой иудаизмаре.

Рабигьой Америка э еклуьгие сес дореиревоз эдете эрз сохденуьт э кем биреи гъэдер боворсохгьо э диндогІот, э гъэйгъусуьзи ве негироиревоз денишireи э нумаз. Э США омбардеки жугьургьо (86%) э нимаз нисе рафденуьт. Э хотур зиёд сохдеиревоз гъэдер э нимаз оморегоргьоре, омбаре вэхдгьо э нумазгьо эри жовонгьо гировунденуьт хьэвеслуь сохденигьо коргьо, меселен, вежегьисдеигьо. Э книг «Метлеблуье рачи» раби Фридман эдее нуьвуьсде: «Нумазгьо э хьэрекетигьой рабигьоревоз, комигьореки гьисди войгей гъуллугъсохи эри хурекдоре-горгьошу—девлетмендгьой жэгІмиетишу, чаруьсдет э хунегьой вохурдеи суногьо, э ресторангьо, духонхонегьо ве залгьой вежегьисдеи. Эри кура сохде неимидие боворсохгьоре ве эри зиёд сохде гелуьргьоре гировунде оморенуьт межлуьсгьо ве вежегьисдеигьо». Фридман эдее ихди-

лот сохде, ки э е келе нумаз гировунде оморебу концерт, кейки э ён гьихал поисде нимелиттенбирэхьнсе актриса эденбу хунде мурдале зуное мэгІнигьоре.

Э Англия, Франция ве де вилеетгьйгей девлетменди, э США-ре хуно, гьемчуьн эдее кем бире э диндогІот иудаизм боворсохдегоргьо.

Жофокеше жугьургьо э вилеетгьой девлетменди варасирет, ки диндогІот нидуь гуфдире ишуре хилос биреире эз зир муьрс капитал, ки хилоси ве бэхде мибу овурде э гъовхо бердеиревоз ве гуьрд биреиревоз э гьемме жофокешгьоревоз.

Эз зугьун уруси тержуьме сохди
Ася Изгияева

Наида Авшалумова

КОНЦЕПЦИЕЙ ЭН ХОСИЕТГЬОЙ ЗЕНИ Э ОВОСУНЕГЬОЙ ТАТИ

Чигьрет эн зенгьо, гъисмет энугьо, овхьолет энугьо э кифлет, э общество, э зиндегуни омбаре жиге гирде э фольклор тати. Э омбаре произведениегьой эн творчествой хэлгъи зен гьисди активлуье бэхш вегирдегор.

Чуьнки овосуне, гьемчун тилисуьмлуье овосунеш, омбарте енебуге кемте гьисди бинуьши эн зиндегуни, социальни гІэрегьой одомигьо, эн торихлуье жэгІмлуьи энугьо, унегуьре овхьолет эн зенгьо нушу доре оморени э овосуне э общественни факторгьо, хосиетгьо-дивэгІгьо, фикиргьо гуьре, комигьоки хьэсуьл оморет э десдин эну торихлуье девр, земонеревоз. Гьечи, меселен, э торих параменди инсонет хэйли садсалигьо бу ужире вэхд, кейки бинелуье, рэхьберие жиге э кифлет, э тухум, э общество гирденбу зен. И торихлуье вэхде э параменди суьфдеине общинный строй, эжеки суьфдеи жигере э общественни хозяйствой тухум гирденбу зен, гуфдирени матриархат. Э вэхд матриархат «зен бу рэхьберчи ве келей эни хьэрмэхьие кифлети ве унегуьре уре бу келе хьуьрмет чуьтам э хуне, гьемчун э коргьой кифлет ве умогъ» [1].

И бинелуье роль эн зен э тухум бу ологъолуь э у коревоз, ки зен э у вэхдгьо гирденбу э дес хуьшде гьеме хозяйствой эн тухуме, комики дебу э дес эн гьемей членгьой эн тухум, жэгІмлуь бу. Мерд мухшул бу энжэгъ э ов зере, оммо зен гъуллугъ сохденбу хорире, хьозур сохденбу запасгьой хурек, мугъоет биренбу э хуне-жиге. Э у социальноторихлуье овхьолетгьо жофой эн зен зиёдте сарфлуь, менфигІэтлуь бу эри ешемиши эн гьемей тухум э жофой эн мерд гуьре.

ДивэгІигьой эн матриархат офди бинуьши хуьшдере э серлэгІэе поэтически творчествой эн жуьрбежуьре хэлгъгьой гІуьлом, гьемчун эн Догъситуьш [2].

Э ками тилисуьмлуье овосунегьой тати э рэхь эн игидгьой овосуне

---

[1] *А. Бебель.* Зен ве социализм. М. 1963, в. 64.
[2] *А. Назаревич.* Э дуьньёгь эн овосуней догъи. Махачкала, 1962, в. 132.

дебирени омбаре четинигьо эри расире э рэхь-метлеб хуьшде. У бие борж беруь ченд жире тилисимлуье гъувотгьоре э е тилисимлуье падшогьети, эжеки серрэхьберчиети сохдени зен Гъэри-Нене. У э овосуне нушу доре оморени чуьн огьиле екелуье зен, те нимелит бирэхьне, комики е пушдун хуьшдере э е душ вешенди, е пушдунигере э е душ. Э инжо гьеме тилисимлуьни: доргьо, хьэйвонетгьо, гъушгьо. Угьо гьеме э Гъэри-Нене муьдинуьт. Энжэгъ у одоми мидануь дироморе, гешде э тилисимлуье падшогьети, комики эз пэхьники куьнд оморе эзи Гъэри-Нене, эз пуштуй эну шир хурдге, эзу весиет ве разименди гъобул сохдге.

Оммо омбардеки эн овосунегьо э фольклор тати, гьисдуьт ужире овосунегьо, эжеки иму диреним социальни тенбетени нэгI, диреним ихдиёрсуьзи эн зенгьоре, огъоетие овхьолет эн мердгьоре э кифлет. Ижире ихдиёрсуьзи эн зенгьо сер гирде оморебу эзу лап дуре вэхдгьоревоз, кейки жофой эн мердгьо оморе-оморе бисдо зевер эз жофой эн зенгьо. Мердгьо сер гирдуьт эри молгъэре дошде, зиёд сохде, хори гъуллугъ сохдеире парамend сохде. Роль эн зенгьо э хозяйство бирени лап зофру. Имогьой жофой эн зен нэгI, жофой эн мерд бире сарфлуь, менфигIэтлуь эри ешемиши эн тухум. Э и овхьолет мерд вегирде гьеме ихдиёрире э дес хуьшде. «Мерд,—нуьвуьсдебу Энгельс,—вегирдени э дес хуьшде вожегьой рэхьберире гьемчун э хунеш, оммо зен вир сохдени пушотеине гIуьзетлуье жигей хуьшдере, бухову сохде, э гъульети войгей эну чарунде оморе...» [1]

Э арт эн теслих бireи огъоети мерд э кифлет, зен э гъульети чаруьсдеи э общество, эжеки бисдо гIэмел омореи жейлее сэхьибъети, гуьнжо оморут эксплуататорски классгьо э ижире овхьолетевоз эеки гьемчун гуьнжо оморут ужире фикиргьо, гIэдотгьо, элчэгъ сохдеиуьтгьо зене ве лоигъи инсоньети энуре. Ижире овхьолет фирегь нушу доре омори э товун зен э дин, комики бу огъоети сохденбугьо идеология э эксплуатарски общество ве нушу доренбугьо сарфгьой эн овгъотлуье классгьоре. И овхьолет е гъэдер гьемчун бинуьш бисдо э фольклориш. Буьзуьрге пролетарски писатель ве келе гуманист А. М. Горький нуьвуьсдебу э товун эни кор: «...беде стихигьой эн новигьой турои э товун зен, легендагьой эн гIэребгьо, индусгьо ве гьер жире хьэшогьо э сер зенгьо—гьемей энугьо шогьоди доренуьт э товун еклуье хьэрекети эн серрэхьберчигьой дини эри социально элчэгъ сохдеи зене». [1]

Э Догъисту, чуьтам э гьемей Восток, овхьолет эн зен иллогьки усол бу. Вэхьшие гIэдотгьо, пес мунде восточни ешемиши, ченд зен вегирдеи, томом бенд бireи духдер эз бебе, э шуьвер рафденге—эз шуьвер, гIэдот лап зу дореи духдере э шуьвер, э войге-воисдей эну неденишире — гьемей эни коргьо социально ве духовно буховулуь сохденбу зене, чарунденбу уре э гъэревош.

«Дорошчигьой эн дини мугуфдируьт: «Е худои э гIуьлом, дуьимуьн худо—шуьвери эри зен». ГIэдотгьо, нуьвуьсде неоморе гъонунгьо мугуфдируьт: «Эгъуьл эн зен э бел булшию вери». Феодалгьо несигIэт

---

[1] *К. Маркс, Ф. Энгельс.* Соч., т. 21, в. 60.

[1] *А. М. Горький.* Соч., т. 25. М. 1953, в. 154.

мидорут: «Гъимиш месох не зене, не гIэсбе»... Дургуне меневиет крепостникгьо вэгIз мидо: «Кук эри бебе гъэнети, духдер—шеле».[1]

Ижире метелегьо, элчэгъ сохденуьтгьо обур инсоньети эн зене, гIэмел оморетгьо э зир илгьом эн идеологиа ве фикиргьой эн сэхьибгъулгьо, феодалгьо-крепостникгьо, дорошчигьой эн диндогIоти иму диреним гьемчун э фолклор татиш, э метелегьоймуш. Меселен э ижире метелегьо: «Эгъуьл эн зен э пошней пой ю дери». «Муй эн зен дурази, эгъуьл ю—кутэхь». «Э зен рэхьм мебер —зен хьофджунини», «Чолтуке некуфде дуне нибу, зене некуфде —одоми», «Кук—гъэнети эри бебе, духдер —бухову» ведиеш.

Бешгъэ эз де хэлгъгьойгей Догъисту, э хэлгъ иму пушоте ижире гIэдот бу: эгенер е одомире буге духдергьо, оммо кук небуге, уре «хьомол» гуфдиренбируьт. Зенгьо—куьнде гъовумгьой эну эри эну, эри «догъ» эну гирьё сохденбируьт, гуйге эри муьрде сохугьоре хуно, хумне сохде хьомоле э бегьерсуьзе доревоз, э хуьшг бире чоевоз, э гъэнет хуьрд бире гъушевоз. Э гIэдот гуьре мерд-хьомол миёсде бесде э кишд хуьшде «гъирмизине кишди—«кишди хьомоли», худо уре эз хьофдимуьн тебэгъэй асму винуь, сеч соху эз гIэрей эн де мердгьойге, дарав э дерд, э гъэвл эну, кук дуь уре».[2] Э кин хьомол э руйбиреки эзу мигуфдируьт: «Эхиртуь ник гердо», егIни: кук гердо туьре. Лап беде нифри эри энижире мерд-хьомол бу, эгенер эзу мигуфдиге: «Гьич кишд хьомоли мефураво эз тентуь!»

ГьейсэгIэт э гъэд одомигьой хэлгъ иму ужире мердгьо нисдуьтгеш, комигьоки эри кук небиреишу биё кишди хьомоли бесдуьт, оммо ужире мердгьоре гьеимогьоиш хьомол гуфдиренуьт пес мунде одомигьо.

Оммо неденишире э меневиет эн эксплуататорски классгьо, хьэшогьой эн дорошчигьой эн дини э сер зенгьо, хьэрекетигьой энугьо эри хуьрд, элчэгъ сохде зене, комики гуйге эгъуьлбуши, ихьдиборсуьзе, неверзирение чини, у гьич э мердевоз той бире нидануь, оммо э овосуней хэлгъи зен бирмунде оморени омбариш е жирейге. Э овосуне зен гьисди боворинлуье дусд ве хубе кумекчи эн мерд. У бирмунде оморени чуьн хубе персонаж эн омбаре овосунегьой хэлгъ тати. Э и овосунегьо, зен неки тои э мердевоз э кор, оммо кимвэгIдо зевери эзу. Эзу бэгъэй э кими серлэгIэе произведениегьой хэлгъгьой Догъисту, гьемчун эн кими овосунегьой тати, зен бирмундени хуьшдере чуьн гъовхочи, жуьргIэтлуье игид, боворинлуь э муьгьбет хуьшде э кин эн севгили, эн хосденигьо одоми хуьшде.

Э мэгIлуьмлуье овосуней тати «ДухдергIэмле не кукгIэмле», духдер, комики пушоте эз хуней бебе де жигейгере недиребу, э синемишигьо офдоре, бирмундени хуьшдере эгъуьлменд-сарафменд, жуьргIэтлуь, фендлуь. Эз лап четине синемишигьо, секонеигьо у хилос бирени не э хуьшденю, не э номус-хьэёй эну локо нерасире, не э азадлуьи эну. ДухдергIэмле дануьсдени эзижире синемишигьо э лоигъиревоз хилос бире, неденишире э келе четинигьо, гилгулигьо, оморенигьо э сер эну, гене расд бирени э гIэзизе севгили хуьшде —э кукгIэмле э хьуькуьм минежибгьо, тилисимчигьоревоз нэгI, э эгъуьл, фегьм ве гьинор хуьш-

---

[1] *А. Назаревич.* Метелегьо ве меселегьой эн хэлгъгьой Догъисту. Махачкала, 1958 сал, в. 33.

[2] *Р. Гамзатов.* Догъистуйме. Собр. соч., т. III, М. 1969, в. 202—203.

деревоз. Унегуьре гъозие-гъэдер эн духдергIэмле чуьн фантазия нушу нисе доре, расде коре хуно оморе эри одоми, уре гьисди реалистически чигьрет.

Ини кутэхьэ мэгIэной эни мэгIлуьмлуье овосуне, комики нуьвуьсде оморебу те довгIо эз гофгьой эн данадее овосунечи ве ошугъ Хьизгъией Эмин.

Э е падшогьети е жовоне раче духдер зигьисдени э хуней бебешу. У бу хосдехунд эн кукгIэмлей хуьшде. Оммо пушой гIэруьси энугьо падшогь эни шегьер, е жогьиле эвленмиш небире одоми егиле нэхэбереки дирени и духдере э хьэёт бебешу, ошугъ бирени э рачи эну, э гужевоз гьишдени бебей духдере гIэруьс соху дуь гуфдире э ю. Оммо пушой э хуней падшогь рафде, духдергIэмле оморени э ки одохлуй хуьшде, гоф сохдени э уревоз, у бире-небирей хуьшдере фуруху, чаруну э пул, восдону е хубе юргъэее гIэсб, денуь пулгьо-чигьоре э гьейбе, шев эн гIэруьси биёв пою э песой дервозей эн падшогь.

Шев эн гIэруьси, гьетте падшогь э ки гIэруьс диромope, у э вогьней шуьгъэме дердиревоз, хьофдофо вегирде, верафдени э бун гъэлечэ э парталгьой гIэруьсвори хуьшдеревоз. Инжо у шол хуьшдере бурра, сохдени расе, бесдени уре э лилов эн бун, фураморени эзу расе э хори, э песой гъэлече, эжеки кукгIэмле э гIэсбевоз э гузет эну поисдебу. Шев угьо ведироморенуьт эз шегьер. Э рэхь духдергIэмле дегиш сохдени парталгьой гIэруьсвори хуьшдере, геймиш бирени э парталгьой кукине. Угьо оморенуьт ведироморенуьт э гъирогъ дерьёгь, эжеки е чуькле ветэгъэ бу. Сэхьиб эни ветэгъэре гемиш бу. КукгIэмле гоф сохдени э гемичиревоз ишуре э у гъирогъигей дерьёгь гировуну гуфдире. Эри эни кор у дорени гемичире гIэсб хуьшдере, гьемчун гьейбереш э пулгьоревоз, гьишдени э ветэгъэй эну.

Геми эз гъирогъ дерьёгь е гъэдер рэхь рафдеки, бирден э ёр духдер омо ю э гьейбе гуьл дугмей эршефиире фурмуш сохди, падшогь доребугьо уре. У гуьл-дугмей эршефиире гъимет ю нисди. Гуфди э кукгIэмле. У гуфди э гемичи, вогордуну гуфдире гемире э ён ветэгъэ, оммо гемичи э герде невегирд. Увэхди у эз гемичи хосд, елкенгьоре фушенуь, денишуь э ю те у те гъирогъ дерьёгь симов зере рафде-вогошде.

КукгIэмле э гуьл-дугмей эршефиировоз э вогошдеки, гье и вэхди кулок вокурд. Килэхь офдо эз сер духдер, бендгьой муй ю лов бисдорут. Гемичи вини, дануьсдки и кук нисди, е гуьзеле раче духдери, вешенд гьеусэгIэт елкен гемире, офдо э рэхь.

Э сер геми гемичи сер гирд э духдер эри хьэлово бире. Духдер эзу мугу, эгенер туь э ме дес зериге, ме хуьшдере гье усэгIэт э дерьёгь мидешенуьм. Бер мере э шегьертуь, биёр дедешмуре, е ченд духдере, беруьтгу мере э хуне, унжо чуьтам гIэдот гьисдиге, мегьр мибошим, мизигьим.

Гемичи миёв э ки дедешу, духдере мигьилуь э сер геми. Духдер э гъэд эни ченд руз э сер дерьёгь эз зир чум дире, хуте биребу, чуьтам елкенгьой гемире вешенуьге, фушенуьге, гемире беруьге. Гьетте гемичи рафде, у елкенгьоре вешенде, рафд э дерьёгь. Кулок овурд поюнд гемире э гъирогъ эн е шегьер. Гьемин и вэхди кук падшогь эни шегьер э чуьл духдергьо-инчэгъуьзгьоревоз ведиромеребу э сейл. Диренге у э геми и раче духдере, уш гье усэгIэт ошугъ бисдо э у, гуфди эз духдер

киниге ю, юре духдере э зени вегирде воисде гуфдире. ДухдергIэмле мугу эз кук падшогь: у буравгу э ки бебешу, гуюгу э товун войгей хуьшде, биёрут э пушорэхьию одомигьоре, мегьр сохугу юре э кук падшогьевоз, чуьтам гIэдот гьисдиге.

Те кук падшогь вогошде, духдергIэмле венуьшунде э сер геми и чуьл инчэгъуьзгьоре э вогьней сейл зереревоз, берд э дури эн дерьёгь. Э минжи дерьёгь биреки, э сер энугьо шиши омо геми эн чуьл гъирхьэрембошигьо. Угьо духдергьоре кешируьт дебердуьт э гемишу. Э вэхд хурде, гьенжире, чуьл хьэрембошигьо лул-пиён бире, офдоре хисиренуьт. Э буйругъи эн духдергIэмлеревоз, чуьл инчэгъуьзгьо вокурденуьт парталгьой эн чуьл хьэрембошигьоре, бесденуьт ерэгъ энугьоре, буррануьт сергьой энугьоре. ДухдергIэмле сер эн е гъирхьэрембошире нисе бурра, парталгьой энуре вокурде, вини не гуш энуре бурра, гьей сохдени гемишуре пушово. Геми энугьо оморе ведироморени э е гъумлугъ. Угьо е ченд верс рэхь рафде, оморе расд оморенуьт э е шегьер. Хэлгъ шегьер э мейду кура биребу. И пушогьо падшогь эни шегьер муьрдебу. Э угьо ижире гIэдот бу: падшогь муьрденге, хэлгъ медиромо э мейду, мешенд гъуше э гьово, э сер энки гъуш минуьшдге, у вихде оморенбу падшогь эни шегьер. Гъуш оморе нуьшдени э сер эн духдергIэмле. Э гьечиревоз духдергIэмле бирени падшогь эни шегьер, чуьл инчэгъуьзгьо—ённуьшигьой эну. Оммо одомигьой эни шегьер гьечуь дануьсденуьт падшогь ишу не тозе еннуьшигьо—жовоне кукгьоют.

ДухдергIэмле гьетте падшогь бире, себэхьимуьн гьишдени огол зере э хьэёт хуьшде шекуьлчире, эри шекуьл кешире. У э пэхьники парталгьой мердуней хуьшдере векенде, вокурдени парталгьой гIэруьсвори хуьшдере, оморени поисдени э пушой вокурде пенжере. Сиротчи шекуьл эн гуьзеле кеширени. Эз е ченд рузиге бэгъдо у овурдени эри падшогь чор шекуьл эн гуьзеле. Падшогь-духдергIэмле гьишдени и чор шекуьле вешенде э дивор эн чор гъопуй шегьер. Генеш у буйругъ дорени: э ён эн гьер гъопу вокуну нун туку. Гьер гъэрибе одомире, юлчире э гьовои эз туку нун дорени, оммо коми эзи гъэрибе, юлчие одомигьо э сирот эн гуьзел денишире, ох кешиге, уре гье усэгIэт гирде овурдени э кин падшогь, дуьсдогъ сохдени.

ДухдергIэмлере эри гешде офде офдоренуьт э рэхь падшогь, кукгIэмле, гемичи, кук падшогь, келей хьэремигьо—гъирхьэрембоши. Падшогь те ебо э сирогъ духдер рафде, куьшдени бебей энугьоре, жендекюре тике-тике сохде, э пушой сеггьо дешендени.

Гьемей энугьо, оморе расигенге э и шегьер, сирот эн гуьзеле-духдергIэмлере э сер гъопу дире, е лугъонде ох кеширени. Угьоре дуьсдогъ сохде овурденуьт э кин падшогь.

Бэгъдовой эн ченд рузиге, гьемей энугьо дуьсдогъ сохде оморенге, падшогь буйругъ дорени эри кура сохде хэлгъ шегьере, гъушуне э мейду, суд сохде угьоре э пушой хэлгъ. Падшогь талаб сохдени эзугьо гьер мерд, гьичиш пэхьни несохде, гую: эйчуь суьрот эн духдере дире угьо ох кеширебируьтге. Гьемей энугьо ихдилот сохденуьт эри падшогь гъозие-гъэдер ишуре, комиреки иму дануьсденим эз овосуне.

ДухдергIэмле-падшогь буйругъ дорени э жоллодгьой хуьшде эри бурра сер эн падшогье, юре хосдебугьоре, жендекюре тике-тике сохде, дешенде гушд энуре э пушой сеггьо, чуьтам сохдебуге у эн бебей дух-

дере. Гье э ижире тегьер куьшде оморени гемичиш. Кук падшогье у э хубиревоз рэхьо дорени. Келей хьэрембошигьоре бэхширени э у игъролевоз, эгенер у дие гъэчэгъи несохдге, э дуьруьсдиревоз кор сохде зигьисдге. Хэлгъэ омбар хьэз оморе эзи хьуькм эн падшогь. Песде падшогь-духдергIэмле тоже эз сер хуьшде вегирдени, буйругъ дорени э чуьл ённуьшигьой хуьшдеш килэхьгьошуре эри вегирде. Гьеме э мейду кура бирегоргьо суьфде дануьсдуьт, ки падшогь не чуьл ённуьшигьой эну —духдергьоют гуфдире. ДухдергIэмле шендени хуьшдере э гъэл эн севгили хуьшде—эн кукгIэмле.

Ижиреи кутэхьэ жире мэгIэной эни гIэлемете, расде жире гуьнжунде оморе овосуне, гуьнжунде оморигьо гуйге э гъосутевоз эри тэгIрифлуь сохде зене, рачи энуре, бовринлуьи ве гьинорлуьи энуре, ихдиёри энуре эри рафде э у одоми, дуьл эну воисденигьо, хосденигьоре. Гьеме чуь гирошдениге э и овосуне шогьоди доренуьт э товун эни кор.

Оммо эз елойге гьеме идеей эни овосуне э и коревоз нисе верасде. Э и бинелуье идеевоз эеки, э овосуне нушу доре оморенуьт гьемчун ужире овхьолетгьош, комигьоки вожиблуьнуьт. Оммо иму эз товун эн гьемей энугьо нигуим, мугуим энжэгъ эз товун эну овхьолетгьо, ологъолуь гьисдуьтгьо э бирмундеревоз чигьрет эн зече э овосуней тати. Э назар вегирде гереки, ки духдергIэмле — хосдехунд эн кукгIэмлей хуьшде неки дануьсд эри небире не зен, не ошней эн падшогь, эн гемичи, эн кук падшогь, эн гъирхьэрембоши, у гьемчун дануьсд дошде поки эн духдери хуьшдере. Эгенер гьечи нибисдоге—не овосунеш нибисдо, увэхди овосуне вир мисохд томошелуьи ве мэгIэной хуьшдере, чуьнки э гIэдотгьой эн востокиревоз духдер, вир сохдигьо поки хуьшдере, хьисоб бирени локолуь, муьрдал бире. Э куьгьне гIэдот татиревоз эгенер духдер-гIэруьс э шуьвер оморски бирмунде нидануьсдге нишон духдери хуьшдере, уре миёсде венуьшунде э кул эн хэр, э «ошгуновое» гъовол-зурновевоз фиросоре э хуней бебе-дедей ю. Ужире духдере е бебе, енебуге бирор ю миёсде куьшде э лэгIэй гъопуй хуьшде эри шушде э хун энуревоз у биёбурире, комики овурди у э сер эн кифлет, гъумолет хуьшде. Эгенер духдере согъ мигьишдгеш, у миесде зигьисде э хуней бебе чуьн духдер эну нэгI, чуьн гъэревош, тэхсиркор, сие руй. Лап беде нифри эри духдер хуне бу: «Ошгуновое гъовол куфде биёво эритуь!»

Унегуьре, духдергIэмле-падшогь э силис сохдеки нубо-нубо гьеме дусдогъгьоре, гьишдебу шовгIо доре угьоре, э духдери эну э дес энугьо офдоребугьо гуьзел екиш гъэсд сохде недануьсд гуфдире. Энжэгъ увэгIдои у очмиш сохд хуьшдере э кукгIэмле ве э пушой эн хэлгъ.

Гене гьисди е коригеш, ологъолуь гьисдигьо э овхьолет зеневоз э у девргьо, э комики иму ниданим фикир недоре.

ДухдергIэмле бирмунд хуьшдере чуьн эгъуьлменде, дананменде рэхьберчи, эз комики хэлгъ хуб разини. Оммо неденишире э и кор, суд верасденге, у ю зени гуфдире, вегирдени тоже эз сер хуьшде, дунмиш бирени эз тэхд. Хэлгъ э и кор эну рази бирени. Рази бирени, чуьнки э гъонунгьо ве гIэдотгьой эн Востокевоз падшогь, рэхьбер эн вилеет бире мидануь энжэгъ мерд, оммо зен, ченгъэдер у эгъуьлменд, дуз ве жуьргIэтлуь небисдогеш, эри зен падшогь, рэхьберчи бире гIэмел ниёв. Э и иму диреним бинуьши эн зиндегуни девре, гIэдотгьо, дивэгIигьо ве гъэршуигьой энуре.

Э е мэгIлуьмлуье овосунейгей тати «Бежон ве Менежон», сюжет эн комики лап куьнди э сюжет романтически поэмай эн буьзуьрге ирано-таджикси шогьир Фирдоусиревоз «Бежан ве Мениже», духдер падшогь Менежон кеширени омбаре четинигьо, сэгIэргьо ве гилгулигьо э товун севгили хуьшде. Бебей энугьо ведекуьрдени уре эз хуне, нэгIлетлуь сохдени. У кеширени гиснеи, хиники, сер гирдени эри вечи-вечии сохде, оммо мундени боворинлуь э кин шуьвер хуьшде, комиреки бирэхьме падшогь э хогьиниревоз дешендебу э лугъонде чол. Гьемин пжире келе муьгьбет эну, тоб ве жуьргIэти эну эхир-эхириш кумеки сохд эри хилос сохде Бежоне эз чол, эз уьлуьм, эри расиреи угьо гене э метлебишу, эри тембихь доре бирэхьмигьо ве шефдигьой эн падшогь ве синуьшигьой энуре.

Лап эз гъэдимие девргьо сер гирде кор эн довгIои, игиди, дануьсдеи женг берде э дуьшменевоз э довгIо хосиетлуь бу энжэгъ эри мерд. Мердгьо гъуллугъ, сохденбируьт э лешгер, биренбируьт э жергей гъушигьо, рафденбируьт э поход, бесденбируьт ерэгъ. Унегуьре чигьрет эн гъовхочи, эн джигит э фикир иму ологъолуьни гьемише э чигьрет эн мердевоз. Оммо, неденишире э и кор, э кими овосунегьо, легендагьо, гьемчун эн татиш, иму диреним зен-джигите, гъовхочире, ерэгъ э дес дери женг берденигьо, гъэлхэнд дошденигьо хори, жэгIмэт, мемзуьл хуьшдере эз дес оморе тапалашмишчигьо, эз ерэгълуье нуькергьой хон. И зенгьо кимвэгIдо бирмунденуьт э женг ужире игидигьо, комигьоки эз дес эн гьер мерд ниворов. КимвэгIдо гьемин гье игидигьой эни зенгьо эжиге овурде бесгъунире, минкин доре эри дербедогъун, пиш сохде дуьшмене, э сер хэлгъ, жэгIмет оморигьоре.

Гьэгъигъэтиш, э у куьгьне торихэлуье овхьолетгьо, кейки зен э гъуьлети дебу, четини, гьелбет эри веровурд сохде зене чуьн гьинорменде гъовхочи, сегьмсуьзе джигит. Оммо э и фантазией эн хэлгъиш офди бинуьши хуьшдере кими э зиндегуни биригьо коргьо. Меселен, сер ебо э сер хэлгъгьой Догъисту оморе тапалашмишчигьой эн де вилеетгьойге эри э гъилинж не гIэтошевоз муьди сохде угьоре э хуьшде, талан сохде хоригьой энугьоре, э мердгьо-догълугьоревоз эеки, э шуьвергьо, бироргьо, кукгьошуревоз эеки, ерэгъ э дес дери женг бердет э гъэршуй эн дуьшмен гьемчун зенгьой эн улкей эн догъ. Э овозегьой эн хэлгъи, э мэгIнигьо мунди чигьрет эн гьинорменде зен догъи Парту-Патима, комики серберэхьи сохди гъовхочигьой догълуигьоре э гъэршуй эн эз де вилеетгьойге оморе тапалашмишчигьо.

Чигьрет эн духдер-джигит, гъилинж э дес дери, э кул туьнде гIэсб вери, женг сохденигьо э гъэршуй эн ерэгълуье десдегьой эн хон, комигьоки оморебируьт эри э гужевоз берде угьоре дуборе э есири-бигори эн хон, юре жейле сохде эз севгилию эри дешенде э хьэрем эн хон, нушу доре омори э мэгIлуьмлуье легендай эн хэлгъ тати «Везир эн хон Табасару». Гереки эри гуфдире, ки э биней эни легенда дери эз расдиш бире гъозие. И легендаре гьисди географиею, нумгьой эн гьэгъигъэте одомигьо.

И легенда хьэсуьл омори э гъэд могьлугъ эн дигь Нюгди, комики те революция бу еки эз лап келе дигьгьой тати ве ологъолуьни э яратмиш биреи эни дигьевоз. Э гуфдирей эни легендаревоз эзи ченд сад салгьо пушоте бебегьо-келебебегьой эн муьшгуьригьо-нуьгдиигьо те ебо

инжо оморе мескен зере, зигьисдет э е дигь эн Табасару, э табасарангьоревоз эеки. Легенда э келе муьгьбет ве дуьлхошгревоз гуфдире э товун рачигьо, хушманзари, берекетлуьи хоригьо, дерегьой эн Табасару. Угьоре хуно гьечу рач, фирегьу гьисдуьт дуьлгьой эн одомигьо, зигьисденуьтгьо инжо, эн гъуногъсевене, жофодусде, гьинорменде хэлгъ. Оммо жэгIмие дуьшмен эн зигьисдегоргьо, жэгIмет эни дигь—эн татгьо, ве табасарангьо, э гъэд ченд садсалгьо э дусдиревоз зигьисденуьтгьо дуь эекиревоз гьисди—бирэхьме ве зуное хон, нишон эн феодальни муьрс.

Хон талаб сохдени эз ённуьши хуьшде — везир Довид у гуьзеле духдер хуьшде Шушене, эри комики биё и пушогьо гIэруьси бу э одохлуй юревоз—Джуьмшуьдевоз, суьфдеи шев фирсуь э ки эну. И кор эз мунде жигеш вэхизундени гъэгьр, нэхогьи жэгIмет эни дигье э гъэршуй эн зулумигьой эн хон. Одомигьой эни дигь э серберэхьи Довидевоз, комики ю хуьшдению эзи дигь бу, э шев торики, куч-кучмол ишуре вегирде, вирихденуьт эз тупрогъ эн хон, фураморенуьт эз догъгьо э зофруе вишелуье хоригьо. Инжо э гIэрей вишегьо, чогъэ хоригьо мескен зеренуьт эришу. Е сал гирошде бэгъдо э дигь нушунде оморени гIэруьси эри одохлуьгьо Джуьмшуьд не Шушен. Эз елойге у бу мигIид эн одомигьой эни дигь е сал эз зир зулум эн хон хилос бирен. Оммо гье э гъизгъин эн гIэруьси э сер жэгIмет эни дигь эз некуми шишире оморени е келе ерэгълуье десдей нуькергьой эн хон. Эри дуборе неофдоре э зулум эн хон, гьеме дигьбонигьо эз келе те чуькле женг берденуьт э нуькергьой хоневоз. Э и гъэзоблуье женг хэйли дигьбонигьо пуч биренуьт. Эз дес нуькергьой хон э гъизгъини женг муьрдени Джуьмшуьдиш. Гьемин гье у вэхд, кейки нуькергьой хон лап эдембу сигъмиш сохде дигьбонигьоре, бирден э пушой энугьо ведиромо е духдер сие парталгьо э тен ю вери, э кул сие гIэсб вери, сие муйгьой ю лов э сер душгьою, «сифет ю рач, оммо гIэтош гирдере хуно», гъилинж э дес дери пеленге хуно рафд э сер эн нуькергьой хон, буьруж-хьэрой сохде-сохде. Нуькергьой хон уре дире, сегьмуьсдуьт. Эри энугьо гьечи омо, ки у духдер инсон тейфеси нисди, у белки гIэзроили э чигьрет эну оморигьо эз гьово эри доре жозешуре. Эз чигьрет не буьруьж эну, чуьтам у э сер энугьо шишире рафдениге э гъилинжевоз, нуькергьой хон терсире, хьэлежигер бире, вирихденуьт.

Э эхир эн легенда бирмунде оморенигеш муьрдеи эн соймишигьо—эн Шушен нен Джуьмшуьд (Шушен эз дерд ве хьэйф эн одохлуй хуьшде чаруьсдени э сенгъ э сер гъоврей эну), оммо дигьбонигьо мундуьт азадлуь, дуборе э муьрс хон неофдоруьт, дануьсдуьт обур инсоньетишуре сэхд гирде. Э вэхд эн женг хэребе сохде, сухунде оморебугьо дигь хуьшдере гьишде, угьо оморуьт э е жигейге, зеруьт мескен, бинешуре гьемин гье э и жиге, эжеки гьейсэгIэт гьисди дигь Нюгди[1]. (Муьшгуьр).

Гьер легенда ологъолуьни э муьгIуьжуьзевоз. Э и легендаш «Везир эн хон Табасару» гуфдире оморени, ки гуйге гьейсэгIэтиш кими вэгIдогьо э биренгъинее шевгьо пушой себэхьгьо мибу дире духдере э сие парталгьо э тен ю вери, э сер эн сие гIэсб вери, сие муйгьой ю лов гьисди, бирэхьне гъилинж э дес дери, зуьгIбере хуно черх зере э иловлей

[1] Нум дигь Нуьгди гIэмел оморет эз дуь гофгьой тати «нуьге дигь».

эн вечаруьсде хунегьой дигь, эже гирошдебуге гъэзоблуье женг э гIэрей эз зулум хон вирихде дигьбонигьо нен десдей ерэгълуье нуькергьой хон, эеки пуч биребу э и женг хэйли дигьбонигьой эну ве одохлуй эну, нум комиреки у э буружевоз гирдени.

Э и легенда гьемчун нушу доре оморени гъэдимие дусди эн хэлгъ иму э уьзге хэлгъгьойгей Догъистуревоз, еклуь биреи торихлуье гъисмет зиндегуни энугьо, э товун эн комики нуьвуьсдебу ведилуье гIилмчи догъистуи проф. Р. Магомедов э статьей хуьшде «Э товун пуьрсуьш татгьо» [1].

Огъоети сохденбируьтгьо классгьо ве сарф энугьоре гирденбугьо меневиет диндогIоти хьэрекет сохденбируьт эри венгесде э гъэнежогъи хэлгъи, ки зен гIовункори, бейбофои, хосиетсуьзи, хогьини э дивэгI эну дери, унегуьре э у не ихьдиборини, не уре гъимиш сохде гереки, не э у рэхьм берде гереки.

Оммо овосуней тати «Тэхсирсуьзи эн зенгьо» гуйге э гъосутевоз гуьнжунде омори эри вегирдеи ижире шефте тэхсирире, хьэшоре эз сер эн зенгьо. Мотив эни овосуне омбар ухшеши э у гъозиеревоз, комики межбур сохд духдер эн везир падшогь Шахрияре— Шахерзадере эри э гъэд гьозор ек шев хунде эри эну гIэлемете ихдилотгьой хуьшдере, песде гуьнжунде оморебугьо э келе десдон овосунегьой гIэреби «Гьозори ек шев» (Уьлиф лейла»)[2].

Э и овосуней хэлгъи е гиле Шогь Аббас, парталгьой севдегери вокурде э тен хуьшде ведиромеребу шев эри гешде э шегьер. Одомигьой шегьер эз зуревоз хисиребируьт. Энжэгъ э ежиге э е хуне эз пенжере товуш веди бу. Шогь Аббас оморени поисдени э куьнди пенжере. Мивини э дорун хуне нуьшди е раче духдер не е раче кук. Угьо эдете э лэгIэй дуьеки гъэйси-хилмов деноре, дуь эз еки ширине гофгьо гуфдире. Эз гофгьой энугьо падшогь вераси, ки угьо гьеми духдергIэмле не кукгIэмлеют, гьемиге зен-шуьвер.

Эз е гъэдер вэхд бэгъдо, гьетте жовоне кук хисире, духдер зуризури медиров эз хуне. Э ён эн хуне дуь гIэсб егьерлуьгьо беседе оморебу. Духдер э е гIэсб венуьшде, гъирмож зере эзу, мурав. Шогь Аббасиш дир несохде, менуьшуь э кул хэвлет бугьо гIэсб, мурав э пэхьники э пессой духдер. У миёв э гъирогъ шегьер э мескен хьэрембошигьо. Гьетте инжо оморе, духдер мирав минуьшуь э гъужогъ эн келей гъирхьэрембошигьо. У духдере э гъэгьревоз эз ки хуьшде пиш мисоху, у и дес дир омори гуфдире э ки эну, мугую: «Мере туь герек нисди, бура э кин эн кукгIэмлейтуь!».

Духдер гье усэгIэт могорду э хуне, мибиру сер эн хисиребугьо кукгIэмлей хуьшдере, э туморе доноре уре, миёру мишенуь э пушой пойгьой эн ошней хуьшде—эн келей гъирхьэрембошигьо.

Себэхьимуьн Шогь Аббас мифуьрсуь жоллодгьой хуьшдере, дуьсдогъ сохде, миёру духдере, мигьилуь сер юре бурра. У э везир не жоллодгьой хуьшде гъэдэгъэ мизенуь: ю эдее эри чуьл рузи э ов рафде, те ю оморе гьемме зенгьой шегьер куьшде биёв гуфдире.

---

[1] *Р. Магомедов* . «Эри пуьрсуьш э товун татгьо». Э сб.: Имуре е Ватани — Союз Совети. Махачкала. 1981 с., в. 11—13.

[2] Гьозори ек шев. Вихде оморе овосунегьо. М. 1977, в. 13—19.

Куьгьне везир эн бебей Шогь Аббас бугьо, э товун энн бирэхьме буйругъ эн Шогь Аббас шиновусде, мугую эз везир не желлодгьо эжиге неёрут гуфдире и беде буйругъэ, падшогь эз ов вогошденге, ю мидуь гуфдире жугьоб эни коре.

Шогь Аббас бэгъдовой чуьл руз эз ов вогошденге, диренге, ки буйругъ ю эжиге овурде неомори, огол мизенуь миёру куьгьне везире. Везир эжигей жугьоб доре уре, мисоху эри эну ижире ихдилот. Е вэгIдо бебей Шогь Аббас падшогь бугьо вэгIдо, ю везир эну, гьер шев еки эз пегьливонгьой эн падшогь куьшде оморенбу. Ки куьшденбуге угьоре екиш нисе дануьсденбу. Песде мэгIлуьм бисдо, ки и пегьливонгьой падшогье еки-еки куьшдегор духдер бу гуфдире, парталгьой пегьливони, жобе-жовшен э тен, гъилинж э кишд вери. У куьшденбу пегьливонгьой эн падшогье эзу товуне, угьо куьшдебиръут севгили энуре. Хун эн одохлуй хуьшдере эзугьо ведешенденге, духдер оморени э сер гъоврей эну, нуьвуьсдени унжо е когъоз, песде э шуьмшуьлевоз сула сохде дуьл хуьшдере, офдоре муьрдени э сер гъоврей эну. Э и когъоз духдер-пегьливон руй бире э ки муьрде одохлуьй хуьшде, нуьвуьсдебу: «Севгилиме! Ме куьшдем гьеме дуьшменгьойтуьре. Туьсуьз мере и гIуьлом нисе ьонсде...»

Везир гуфдирени э Шогь Аббас, ки ю хуьшдению дири у духдере, хунди у нуьвуьсдебугьо когъозе.

Шогь Аббас омбар мэхьтел мимуну и гъозиере шиновусдки э товун муьгIуьжуьзе игиди, боворини ве дусди эни духдер э кин одохлуьй хуьшде. У гье усэгIэт буйругъ мидуь зенгьо куьшде неев гуфдире.

Эз елойге иму э и овосуне диреним куьгьне гIэдоте, комики дебу э зиндегуни эн догълугьо, гьемчун эн татгьойму—эз хунки енебуге эз е куьнде одоми эну хун эн ю куьшде одомире эри восдоре. Э куьгьне гIэдот татиревоз, эгенер е куьнде одоми эн кушде оморигьоре некуьшдге е у хуьшдени эн хунризе енебуге е мерде эз куьнде гъовумгьой эну, хун эн муьрдегор гуйге гье гъуьл мизену, нешумой эну гье оворе, билбул мибу те у тэхсиркор куьшде неёв.

Э кими овосунегьой тати зен фегьмлуьте, эгъуьлмендте ведиморе эз шуьвер хуьшде («Кутум»), жовоне духдер очмиш сохдени ижире килитлемегьоре, жугьоб дорени э ижире четине пуьрсуьшгьо, э комигьоки жугьоб доре нисе дануьсде не падшогь вилеет, не данандее везир эну.

Гьечи, меселен, э еки эз овосунегьой тати «Кини дуьзд?» ихдилот сохде оморени э товун эн се бироргьо. Еки энугьо эз пэхьники эну дуь бирориге, вегуьрди эри хуьшде бесдуй эн суьрхэ, комиреки бебей энугьо э зиндеки пэхьни сохдебу. Эзугьо се бирор бэгъэй екиш нисе дануьсденбу э же пэхьни сохде ориге и бесдуй суьрх. Эри э пуьгIуьл ведировунде, коминиге эзугьо дуьзд, се бироргьо вэхуьшде рафденуьт э кин падшогь. Оммо не падшогь не везир эну и коре очмиш сохде нисе дануьсде. Увэхди падшогь огол зерени жовоне духдер эн везир хуьшдере, комики ченд богьо э ижире четине овхьолетгьо э угьо кумеки сохдебу. Духдер эри се бирор ихдилот сохдени ижире гъозиере.

Е падшогье е духдер бири. У лап сэхд ошугъ бирени э кук эн е нэхирчи. Кук нэхирчиш духдер падшогье эз жун хуьшде зиёд хосде. Оммо бебей духдер э гужевоз дорени уре э шуьвер э кук эн е хон. Дух-

дер э ки кук хон гIэруьс бире оморенге, у ведешендени хэнжэле эз зир парталгьой гIэруьсвори хуьшде, гуфдирени эз кук хон, эгенер у э ю дес зеге, кук хонеш микушуь, хуьшдереш. Песде духдер падшогь э кук хон минет сохдени юре рэхьо дуь гуфдире, чуьнки ю кук нэхирчире хосде. Кук хон рази бирени. Оморени духдер падшогь э ки кук нэхирчи. Оммо кук нэхирчи гуфдирени эзу вогорду гуфдире э ки кук эн хон, чуьнки духдер э уревоз мегьр сохде омори э гIэдот-гъонуневоз. Духдер падшогь э ки кук хон нисе вогошде, оворе бире рафдени. Шев э рэхь уре гирдени е десде гъэчэгъгьо. Келей эн гъэчэгъгьо дебердени уре э ки хуьшде, гуфдирени: туь овмени, мере гьерчуь воисд э туьревоз мисохум. Духдер ведешендени эз зир парталгьой хуьшде хэнжеле, гуфдирени эз келей гъэчэгъгьо: эгенер у юре рэхьо недоге, дес зеге э ю, у келей гъэчэгъгьореш микушу э и хэнжелевоз, хуьшдереш.

— Имогьой гуит гьери!—руй бире э кин се бирор,— пуьрсирени духдер везир эзугьо,—э хьисобиревоз э ки миё расуь духдер?

— Э кук эн хон!—гуфдирени келеи бирор. —У э гIэдот гъонуневоз эри кук эн хон хосде омори, э уревоз мегьр сохде оморп.

— Э кук эн нэхирчп!—гуфдирени минжии бирор.—У не духдер падшогь лап хосденуьт дуь екире. Муьгьбет эз гьеме зевери!

— НэгI!—гуфдирени эзугьо чуьклеи бирор. Духдер падшогь э ов, э тур эн келей гъэчэгъгьо офдори. У бэхш эн келей гъэчэгъгьои.

Духдер везир гье усэгIэт э энгуьшдевоз бирмундени э чуьклеи бирор, гуфдирени:

— Дуьзд ини!

Чуьклеи бирор терсире, э герде вегирдени, эз расдиш юни гуфдире дуьзд.

Еки эз бинелуье себебгьо зене хуьрд, элчэгъ, ихдиёрсуьз сохдеи э обществой эксплуататори бу экономически бендлуьп зен эз мерд. Зен дур сохде оморебу эз производственни жофо—мэгIдон зиндегуни эн общество. Зен мухшул бу энжэгъ э кор хунеи. Унегуьре жофой эн мерд хьисоб биренбу гьеми зевер, гьемиге хьуьрметлуь эз жофой зенуне. И овхьолет гIэмел овурдебу фикиргьо, гуйге зен не э эгъуьл, не э гуж гъувот хуьшдеревоз е вэгIдош кор мердире сохде, эз сер берде нидануь.

Гьэгъигъэти социалистиму бирмунди э практика дургу бирен эни фикиргьоре э товун зен. Э вилеет иму нимей эн корсохгьой эн производство, э корхонегьо, колхозгьо, совхозгьо, идорегьо, э гIилм, э искусство гьисдуьт зенгьо—тенихдиёрлуье граждангьой Ватан социалистиму. Угьо э кор эз мердгьо нисе домунденуьт. Э гъэд зенгьой совети деруьт Игидгьой Союз Совети, Игидгьой Жофой социалисти, гIилмчигьо, агрономгьо, инженергьо, конструкторгьо, писательгьо, шогьиргьо ведиеш.

Гьеле э суьфдеи салгьой советиш омбаре мердгьо рази нисе биренбируьт эри зенгьоре той сохде э хуьшдеревоз э производственни зиндегуни, кор сохде э угьоревоз э е коллектив, э е хозяйство. Эз биографией эн Игид Жофой Социалисти Гюлбогьор Давыдова иму дануьсденим э товун энижире томошее гъозие. Э дигь Хошмемзил э 1928 сал колхоз гуьнжунде оморенге, мердгьой эн дигь рази небисдорут Гуьлбогьоре ве де зенгьойге-батрачкагьойгей дигье э колхоз эри вегирде, егIни, угьо зенгьоуьт, э ишуревоз тенбетен кор сохде нидануьт Увэхди Гюлбогьор энжом сохдени колхоз зенуне «Гъирмизине батрачке». Мерд-

гьой хошмемзили диренге, ки зенгьой эн колхоз «Гьирмизине батрачка» коргьой чули-мэхьсуьлире э хоригьой колхоз ишу эзугьо усолте негировундет, увэхди угьо ишу хуьшденишу теклиф дорут э зенгьо гуьрд бошут гуфдире э колхоз ишуревоз эеки.[1]

Э овосуней тати «Кор эн ки четини?» мерд не зен хьуьжет сохденуьт эри эни товуне дуь э екиревоз. Мерд е руз домундени э хуне, кор зенире эй сохде, зен рафдени э чул, кор мерд хуьшдере эй сохде. Зен гьеме кор чули эн шуьвер хуьшдере хуб гировунде э шориревоз вогошдени э хуне, оммо мерд кор зени-хунеире эз сер берде нисе дануьсде, руьхшенди мунде э пушой зен хуьшде.

Гьелбет, гуфдире нибу, ки э сад, гьозорсалгьоревоз гуфдире оморетгьо эз тараф эксплуататорски классгьо, гъуллугъчигьой эн диндогIоти э товун усоли ве элчэгъи эн зенгьо, хьэшолуь сохдеи угьоре сирогъсуьз гирошдет. Э фольклор имуш деруьт эн де хэлгъгьойгере хуно кими овосунегьо, нушу дорену ьтгьо зенгьоре энжэгъ эз усоле тараф, меселен, «Беде зен», «Се весиетгьо» ведиеш. Оммо омбардеки овосунегьойму эн де хэлгъгьойгере хуно бирмунденуьт зенгьоре лап эз хубе тараф, комигьоки лоигълуьнуьт э хубе нум, э хубе тэгIрифи, э келе хьурмет ве хосдеи.

Эз уруси тержуьме сохди
Н. Гилядов

---

[1] Гозит «Дагестанская правда» 3 июль 1976 с.

КУТУМ

Бири небири, е мерд не е зен бири. Мерде нум бу Бедел, зен юре Гъуьзуьл. Бедел не Гъуьзуьл имогьой е ченд салгьо бируьт эеки зигьисденбируьт, оммо э гъэд эни ченд салгьо Бедел э у не е хубе руз бирмундебу, не е хубе гоф гуфдиребу. Бедел зен хуьшдере эри гьэгъ-негьогъ куфденбу, гъэгьри сохденбу, серкуш зеренбу: зен беге одомини, эгъуьл зен э—пошней пой ю дери, эгъуьл мерд гьич зене нибу, беле-филон.

Гьемей эни гофгьо, серкушигьой эн Бедел телуь-тиконере хуно демундебу э дуьл косибе Гъуьзуьл. У э дуьл хуьшде гирдебу: е гиле семе гъэгьр эни э ю веноре гужгьо, сэхде серкушигьоре эри ведешенде эз шуьвер хуьшде.

Е гиле Бедел э хьэёт хуьшде картушке кошдебу. Картушке гьемин оморе расиребу, пушой уре векенде бу. Е руз шохьонгум пушой хисире, Бедел эз зен хуьшде мугу:

— Мере себэхь зуте хэбер сох, ведарам картушкагьоре векенуьм.

Гъуьзуьл те ебо себэхь бегьем очмиш бире, мегируь туморере, миёв э ки жэгIчи Нисим гуфдиренигьо, э куьнди дерьёгь э ён слапатке зигьисденигьо. Гъуьзуьл мосдону эзу е дегь доне тозе кутум, зуризури могорду э хуне. Те ебо у шуьвер хуьшдере хэбер сохде эз хов, э ченд жиге, э зир тохгьой эн картушке, э гъэд эн хок и кутумгьоре у пэхьни мисоху, песде гене миёв мидегешдуь э жигей хуьшде.

Себэхь хуб очмиш биренге, Гъуьзуьл хэбер мисоху шуьвер хуьшдере, мугую:

— Эй мерд, туь вэхиз ведаре картушке эри векенде, те туь коре верасде эритуь хурек себэхьмундеине хьозур сохум.

Бедел туморе не лапаткере вегуьрде, медиров э хьэёт. Е тохэ мекенуь, дуь тохэ мекенуь, сесере мекенуь, э чоримуьн тохэ э векендеки, мивинуь эз зир тох омо сер эн кутум веди бисдо. Бедел суьфде пертгъогъ мибу мимуну э жигей хуьшде, песде гене сер мигируь эри векенде, мивинуь гене э зир эн е тохигеш тозе кутум дери. Гьечи у эз е ченд жигейгеш картушкагьоре э векендеки дегь доне кутум миофу. У кутумгьоре э е жиге кура сохде, шори-шори хьэрой мисоху э лой хуне:

— Ой зен! Э сер иму мозол омори! Тохгьойму дуь бегьер дори. Э зир тохгьо э картушкаревоз эеки дегь тозе кутум векендем.

Гъуьзуьл хуьшдере э недани веноре, эз хуне хьэрой мисоху, мугую:

— Эй мерд, туь жингир бирей! Хьэёт иму беге дерьёгьи? Э бисдубогъче беге кутум вероморе? Весси хэре гофгьойтуьре.

Беделе гъэгьр миёв эзи гофгьой зен хуьшде. У зури-зури мидиров э хуне, э сер зен хьэрой сохде, мугую:

— Хэр туьш гьисди, бебе-дедейтуьш, духдер филонфестер! Эдее гуфдиренуьм э туь: ме эз зир тохгьо дегь тозе кутумгьо векендем. Уни унжо сер-сереки дечирем. Ме бурам е кем гешдуьм э куче, э чойхоне чой хурум, туь те ме вогошде, кутумгьоре дировун, е ченд кутуме жарит сох, е хубе гІош дунеиш сох э кутумевоз, е кузе шоробиш ни эриме э сер суьфре.

Гьетте Бедел э куче ведарафде, Гъуьзуьл миёру пэхьни мисоху кутумгьоре. Бедел эз куче, эз чойхоне вогошденге, мивинуь: э жигей гІош не жарит сохде кутумгьо э сер эн суьфре тие шилово вери. Мипуьрсуь эз зен:

— Эй духдер нелоигъ, эжи э сер суьфре ме э туь гъэдэгъэ зерембируьмгьо гІош кутуми, жарит сохде кутум?

Гъуьзуьл хуьшдере э недире, недануьсде веноре, мугую;

— Ме унжо кутум не чи недирем. Эриме оморегоргьо, мерд, туь сихи чешмиш бирей, небуге туь ижире гофгьоре нигуи.

Бедел гье усэгІэт хьуьршлуь бире, мегируь гъили дере, гьов кенде мирав шилолире хуно э сер Гъуьзуьл. Гъуьзуьл хьэрой, божэхь зерезере, мивируьхуь медарав э куче. Бедел э гъилиревоз —э песой эну. Видов Бедел, видов Гъуьзуьл. Э хьэрой Гъуьзуьл не сес Бедел хэлгъ э куче кура мибу, медабуррут иловлей энугьоре, мипуьрсуьт: чуьни, чуь бири ишмуре, эйчуь офдорейт дуь эеки?..

— Эй хэлгъ-хэлоигъ, гъэдошмуре вегиром,—гиресде-гиресде мугую Гъуьзуьл эз кура биреГоре одомигьо?—Е гиле ишму эзи ализе мердме пуьрсит, чуь воисде уре эз ме, эйчуь гъили эн дере вегуьрде у э песойме видовусдениге мере эри куфде?

Бедел гуфдирени э угьо, чуьтам у имбуруз себэхьмунде дегь доне кутуме эз зир тохгьой картушке векендиге э хьэёт хуьшде, тапшуьрмиш сохдиге э зен хуьшде эрию эзи кутумгьо те у эз куче вогошде жарит соху, гьемиге е хубе гІош дунеиш соху э кутумевоз, оммо зен эдее хьэшо зере, гуфдире, ме дургунум, э ме норемгьо жиге у кутум-не чи недири.

Кура бире оморегоргьо э томошей энугьо эз расдиш гьечуь мидануьт, Бедел эз эгъуьл гъэриш бири. Угьо гъилире эз дес эну векенде, десгьой энуре сэхд гуьрде, миёрут уре э хуне, дэгІно, гьелебуле мидуьт. Эз Гъуьзуьл мугуют: эгенер у гене сер гуьрдге эри гуфдире э товун кутумгьо, дан ки мерд ишму ёгъин лап гъэриш бири, уре эри хос сохде э делуьхоне дешенде гереки.

Шохьонгум сер шев биренге, Гъуьзуьл овурд е пура ленгери гІош дунеире, но э пушой шуьвер хуьшде. Бедел нуьшдебу э куьнж хуне, э хуьшде демунде, эденбу фикир сохде: «Ме и кутумгьоре э хов дирем, небуге э эвреи? Белки ме эз расдиш зенме, хэлгъ гуфдирере хуно чешмиш бирем, э хуьшде недеруьм?..»

Бедел лэгъэре вегуьрде, недуьл-недуьл сер гуьрдки эри гІош хурде, бирден эз зир гІош миёв гене сер кутум веди мибу. Чумгьой эну мичаруьт. У гье усэгІэт, эбрэгъ гезирере хуно, э пой вэхуьшде, сере черх доре-доре, вор хундере хуно, мугую гье е гофе: «Кутум! Кутум! Кутум!..»

Гъуьзуьл мивинуь шуьвер ю эз расдиш эдее чешмиш бире, уре э у езугъ оморе, хоши-менехьэфи гуьрде уре, минишуну э сер суьфре, ихдилот мисоху эри эну эз же омориге и кутумгьо.

Бедел екем хомуш бире, э жигей хуьшде нуьшденге, пуьрси эз Гуьзуьл.

— Эйчуь сохдей туь и коре, мере гьечи э пушой эни хэлгъ-жэгIмет хэр, руьхшенди, биёбур сохдей?

— Эйчуь? Туь эзимбэгъдо э ме руьхшенд несохи, негуи ме эз туь хэруьм, элчэгъуьм, эгъуьл эн мерд зене нибу, гьечи-гьечиниге... гуфдире...

И овосуне нуьвуьсде омори э шегьер Дербенд э мегь февраль 1979 сал. Эз гофгьой овосунечи **Рафаил Рафаилов** нуьвуьсди **Александр Рафаилов.**

БЕДЕ ЗЕН

Хэбер эз ки дуьм ишмуре, эз е ранжбер. У эз себэхь зу-сери те гъэргъи шохьонгум э чул, э зими, бисду кор мисохд, гьич э хэпер юш ниомо, оммо гьетте у э хуне оморе дуьл эну омбар гъэреболугъ мибисдо. Зен эну эз небире жигеш е кор вэхизунде, хьэрой-хуьшуьл мисохд, сер мерде дорд мидо, визор-гизор энуре миберд. ЛэгIэй зен эну эн кун керг гъуьртире хуно гьич гуьрде небу. Чорей фэгъире ранжбер мибисдоге, оворе мибисдо мивирихд эз дес эн зен хуьшде.

Е руз себэхьмунде зен э сер чол э рафдеки эри гIов, мерд эну мугу эзу юш эдее оморе э уревоз эри кумеки сохде. Зен рази бисдо.

Зен гъоб гIовире э расеревоз э чол фушендеки, мерд уре эз песой кемер гьуьл додоре венгесд э гъэд чол. «Эхириш хилос бисдорум эз дес эни беде зен!»—шори сохде, мугу э дуьл хуьшде ранжбер. Руз оморе пишнеи биренге, гене э дуьл эн мерд рэхьм оморе, мугу эри хуьшде: «Чуьш бисдоге и зенмени, ченд салгьой худои ме э уревоз зени-шуьвери сохдем, гьери бурам сер кешуьм, белки у немуьрди, эгенер согъиге векошум ведировунум».

Мерд оморени э ён чол, дешендени расере э гъоб гIовиревоз, эйлонмиш сохдени расере, вокоширени. Мивинуь—расе гурунди, мугую э дуьл хуьшде: ведини, зуьндеи. Хэйли расере вокошире, мерд сере гъуз мигируь, миденуьшуь э чол, мивини зен веди нисди, оммо э жигей эну е келе мар бурмиш бире, нуьшди э сер гъоб гIови. Мерд маре диренге, мидомуну э хуьшде: вокошугу уре небуге невокошуге. Мар диренге, мерд э хуьшде домунди, хьэрой сохде мугую:

— Эй мерд, ме миром эйтуь, э хуьшде медомун, зубош векош мере, ведебер эз чол, хилос сох мере эз дес эни беде зен. У эри е ниме руз э киме биреи, жунмере ведешенди, визор-гуьзормере берди э гофгьолэгъэлэгъигьой хуьшдеревоз, э ме хьол, гьолок невемунди.

Мерд э гофгьой эн мар бовор сохд, оммо эз мар терсире, у гене демунд э хуьшде. Мар вераси э дуьл эну чуь дериге, шовгIо сохд, у э мерд е локош, е заралиш низенуь, уре сэхьиб-пул-девлет мисоху гуфдире.

Мерд ведешендени маре эз чол. У омбар согъбоши гуфдирени эз мерд.

— Имогьой гуш вени, —мугую мар эз ранжбер.—Ме мурам мипучуьм э жендек эн е теке духдер падшогь ишму. Ченд жире фендчигьо, жэрэхьгьо миёвт мере эз духдер эри жейле сохде, оммо еки энугьош мере эзу жейле сохде нидануь. Чорей падшогь нибу, у келе бэхшгьо имид мидуь у одомире, комики хилос мисоху духдер юре эз дес мар. Туь увэгIдои биё духдер падшогье эри хилос сохде. Ме гьетте туьре дире, жейле мибошум эз духдер падшогь, туь эзу келе бэхшгьо мегири. Оммо дануьсде бош: эгенер егилейге шинириге ижире гъозиере, небу биёй э песойме-гьо!

Мерд мугую:

— Бошгу!

Мар рафденге, мерд э ён чол поисде, фикир мисоху эри хуьшде: мар э мари хуьшдеревоз е нимерузиш э ки эни беде зенме тоб недори, ме чуьтам эзимбэгъдойге уре э рай овурденуьм? Бигьил домунугу буравгу гье э гъэд эни чол.

Е ченд руз гирошде бэгъдо э гуш мерд хэбер мидарав: э духдер падшогь ишу мар пичири, екиш уре эз духдер жейле сохде нисе дануьсде. Падшогь келе бэхшгьо имид сохди эри доре у одомире, комики дануьсд хилос сохде духдер энуре эз дес эн мар.

Мерд мэхизуь миёв э ки падшогь. Падшогь мугую эз ранжбер:

— Эгенер туь духдермере хилос сохдиге эз дес эн мар, ме туьре хубе бэхш, хубе девлет мидуьм, эгенер сохде недануьсдиге туьре э дор дуллу мисохум.

Мерд рази мибу, энжэгъ мугую эз падшогь екиш недиров гуфдире э уревоз э утогъ эн духдер ю, чуьнки, мар омбаре одомире диренге, гъэгьрю диеш гужлуь бире.

Мар и ченд рузгьо э гузет эн мерд бу, у кей миёвге. Эхириш у мерде диренге, чуьтам гоф доребуге мерде, эз жендек духдер жейле бире, фураморени, эз гIэрей дергьо ведарафде, гьишде рафдени рэхь хуьшдере.

Падшогь диренге духдерю хилос бири, шориюре гъэдер небу, келе бэхшгьо, суьрхгьо, эршефигьо доре ранжбере, э рэхь мидекунуь.

Э пулгьо, бэхшгьой эн падшогьевоз мерд е хубе хуне мокуну эри хуьшде, генеш е гъэдер пул-девлет мимину эрию.

Е ченд мегь гирошде бэгъдо хэбер лов мибу: э духдер Чиме-Чим падшогь мар пичири. Ранжбер вераси эри хуьшде, ки у гьемин гье ю эз чол ведешендигьо мари. Уре воисд эз Чиме-Чим падшогьиш эри хуьшде эри бэхш вегьурде.

Мерд э кул гIэсб венуьшде, омо раси э вилеет эн Чиме-Чим падшогь.

— Чиме-чим падшогь мугую эз мерд:

— Эгенер туь духдермере хилос сохдиге эз дес мар ме туьре э гурундитуь суьрх мидуьм, эгенер хилос несохдиге, туьре э гъэноре асмиш мисохум.

Мерд э утогъ духдер падшогь дироморенге, мар миденуьшуь мивинуь, и мерд юре эз чол ведешендигьои. У зугьу вокурде, мугую:

— Эй мерд, ме эз туь негуфдиребируьм дие э песойме меё? Дие и дес оморей, десиге небу биёйгьо!

Мар и гофгьоре гуфдире, жейле бисдо эз духдер Чиме-Чим падшогь. Ранжбер е гьейбеире суьрх пур сохде, могорду э хуне.

Е хэйли вэгIдо гирошде бэгъдо гене э гуш эн мерд сес мидарав: э жендек духдер Яшар падшогь мар пичири. Мерд мугую эри хуьшде: е фенд офум, бурам духдер падшогье хилос сохум, е гьейбейге суьрхиш биёрум эриме.

Мерд миёв мирасуь э ки Яшар падшогь. Яшар падшогьиш мугую эзу:

— Эгенер туь духдермере эз дес эн мар хилос сохди, ме туьре е гьейбен суьрх мидуьм эз хэзинейме, несохдиге—сертуьре эз гердентуь мибурум.

Мерд мугую:

— Бошгу, дефуьрсит мере тэхьно э утогъ духдер.

Гьетте мерд э утогъ дироморе, мар шинохд уре, хьуьршлемиш бире, мугу эзу:

— Эде, ме эз туь негуфдиребуьм дие э песойме меё?! Ме имогьой эз духдер падшогь жейле небисдорумге, туьки дануьсдени Яшар падшогь сертуьре мибуругьоре?..

— Эй мар, ме дануьсденуьм мере падшогь микушуьгьоре, эгенер туь эз духдер эну жейле небисдориге,—мугую мерд.—Ме э хотур пулбэхш вегуьрде эз падшогь неоморем, ме э хотур туь оморем. Мере дердтуь гуьрди, эн ме нэгI.

— Чуьтам эхи?—мэхьтел мунде, мипуьрсуь мар.

Мерд мугую:

— У зен эз чол ведиромори, эдее туьре гешде. Э у хэбер расири туь инжои, э духдер Яшар падшогь пичирей. У гьейсэгIэт э сирогъгуь э Чиме-Чим падшогьи, имбуруз-себэхь миёв мирасуь инжо э китуь.

Мар и гофгьой мерде шиновусденге, зэхьлей ю мурав, эз духдер гье усэгIэт жейле бире, мивирухуь. Мерд э гьейбегьой суьрхэвоз могошду шори-шори э хуней хуьшде...

Нуьвуьсди эз гофгьой 80 сале Серьё Юшваева э май 1975 сал **Семен Садыков.**

КЕЧЕЛ

Хэбер эз ки дуьм ишмуре, хэбер эз е косибе зен. И зен гьечи косиб бу—эз косибгьош косиб. Рузине лугъэй нун ю э гуж-болегьовоз мибисдо. Мирафд фэгъир э базар, русмугьо мивосдо, журуб мибофд. Эз журублегьо бире гъэзенжлеревоз е лугъэ нун косиби хуьшдере михурд.

И косибе зен—бие зен бу. Шуьвер эну эз зуревоз муьрдебу. Уре энжэгъ е гIэил бу—гьеждегь сале кечеле кук. Буй-балай эни кечел ченд е филиш буге, гъувот ю—э е пегьливон, оммо у лап келе тембел бу. Вегируь е чире эзило э уло нуь гуьфдиренигьо одоми небу.

Рузгьой е рузгьо зен омо сэхд нечогъ бисдо, офдо э кун хьэлов. Мигируьсуь зен, минет мисоху э кук хуьшде, мугую:

— Эй хэлефме, те гьони эри шуьгъэм туь нун, эй жендектуь партал ме гъэзенмиш сохдем. Эдее диренуьм, дие эз десме кор ниверов. Э и муьрде рузмеш э мэхьтели, дуьлесди худо домундем эз дес туьчуьни тембеле кук. Вэхиз бура е кор гешд оф эритуь, чорей сертуьре виниш.

Кечел медиров эз хуне. Хэйли кучегьоре мигешдуь, эз е базар э е базар миёв, рузе шохьонгум мисоху, оммо уре екиш э кор вегирдегор нибу. Э шегьер дануьсденбу у чуьжире бидэгІэтие тембелиге. Кечел мугую э дуьл хуьшде: «Іе ме эриме кор неофум ме э хуне нивогордум».

Гьечи рэхь рафде-рафде кечел миёв медиров э гъирогъ шегьер, э е гъэргъэ више. Мивинуь инжо е келе кумеи, эзунжо эдее товуш ведироморе. «Гьерчуь бисдо биренини,—мугую кечел э дуьл хуьшде,—мидарам мивинуьм чуьниге унжо».

Мидиров кечел э куме, мивинуь инжо чуьл гъирхьэрембошигьобигъбуренгьо кура бирет, эдете пулгьо, молгьо бэхш сохденуьт. Угьо гьетте дире кечеле, мэхизуьт эз жигешу, гьов микенуьт миравт э сер эну, уре эри куьшде. Оммо келей гъирхьэрембошигьо мипоюну угьоре. У кечеле огол мизенуь э ки хуьшде, мугую:

— Гу чуьниге сенигІэт ту?

— Кечел ихдилот мисоху эри эну, киниге ю, чуьтам у эри хуьшде е кор э гешдеки, омори инжо ведироморигe, расд оморигe э угьо.

Келей гъирхьэрембошигьо мугую эзу:

— Эй кечел, ме туьре е кор мидуьм. Эгенер туь у коре бегьем сохде дануьсдиге, ме туьре расди гъулме мисохум.

— Бошгу!—мугую кечел.—Ме эз десме вероморере гьемере мисохум.

Келей гъирхьэрембошигьо мегируь е кечукеш е михэш, мугую эз кечел:

— Э гъирогъ шегьер е вечаруьсде хьомуми. Те себэхь бире мурай унже и михэ мизени э дивор эну вечаруьсде хьомум.

— Гье ини кортуь?—мэхьтел бире, мипуьрсуь кечел.

Гъирхьэрембошигьо михэндуьт келе-келе э гоф эну. Кечел михэ не кечуке вегирде, медиров эз ки энугьо. Кечеле эз гьер руз эз э хуне нуьшде поисдей хуьшде хэбер небу, ки ченд игидгьо э ки эну дивор вечаруьсде хьомум шегьер энугьо куьнд оморегоргьо, гьеме пуч бирет гуфдире.

Кечел фит зере-зере, е луьнге вешенде, е луьнге фушенде, миёв мирасуь э ён хьомум. Мегируь михэ, сер мигируь э дивор эри зере. Е кечук зереки эз дивор гье усэгІэт сес медиров:

— Эй кечел, те сертуь гьеле согъ гьисдигьо вир бош эзинжо!

Кечел суьфде митерсуь и сесе шиновусденге. Песде э ило, э уло чаруьсде мивинуь, екиш нисди. У гене мэгІни хунде-хунде, мизенуь кечуке. Гене сес хьэрой, гьелебуле медиров эз дивор:

— Эй кечел, ме э туь негуфдируьм те сертуь согъ гьисдигьо эзинжо вир-сур бош гуфдире?!..

Кечеле лап гъэгьр миёв, мугую:

— Вир-сур туь хуьшденитуь бош. Эгенер туь гьечи игидиге, эз песой дивор эйчуь хьэрой сохде? Ведиро инжо мерде хуно, гоф сохим э еки.

Ебойге кечел мивинуь э пушой ю омо е раче жовон ведиромо, парталгьой пегьливони-жебожовшон вери э тен ю. У шимшил хуьшдере эз гъоб ведешенде, хуьрш сохде миёв э сер кечел, герден кечеле эй зере. Э кечелевоз ерэгъ небу. Кечел мугую эзу:

— Э шимшилевоз игидиетитуьре э ме мебурмун. Эгенер туь холисе игидиге, нисе терсиреге, ни шимшилтуьре э гъирогъ, э кишди диро э меревоз!

Жовоне пегьливон рази мибу. У шимшиле э хори минуь, сер мигируь э уревоз эри вепичире. Угьо зурбо мепуьчуьт дуь э еки. СэгIэт эз сэгIэт мирав женг энугьо ниверасуь. гогь жовон мизенуь кечеле э хори, гогь кечел мизенуь уре. Е гиле кечел жовоне пегьливоне э хори зереки, эз сер эну бирден мофдону килэхь буьруьнжи эну. ГьеусэгIэт дуь бенд муй дураз бирени эз песой кемер эну. Кечел омбар мэхьтел мимуну, диренге, ки и э юревоз вепичиребугьо жовоне пегьливон духдер биребей. Кечел сэхд гируь гуфдире уре, духдер хьэрекет мисоху эри вирихде. У э вирихдеки, кечел мигируь сэхд эз пой эну. Духдер э гужевоз медешенуь пой хуьшдере эз дес кечел, мивируьхуь. Оммо е той журуб эн духдер мидомуну э дес кечел.

Кечел мегируь кечукеш, михэш, михэ мизенуь э дивор. Песде мегируь той журубе, хуб фегьм мисоху уре. Журуб е русмуй ю суьрх, е русмуй ю нуьгъреи, эдее товуш доре. Кечел мугую э дуьл хуьшде: «Ме гьейсэгIэт егиле серсебэхь бурам э базар, фурухум и журубе, хурдение чи восдонум беруьм эри дедейму, песде бурам э ки келей гъирхьэрембошигьо».

Миёв кечел э базар, мидарав э тукуй эн е тожир, мугую:

— Эй тожир, веги и той журубе, е кем пул ди мере.

Тожир миденуьшуь мивинуь: уьсд эни журубе доре нибу. У э дуьл хуьшде фикир мисоху: «Биё э сер эни кук е хьэшо вешенуьм, гуюм: и журубе у эз хунейме дуьздири».

Гьечи тожир э лэгIэй дер тукуй хуьшде поисде, сер гуьрд эри хьэрой сохде:

— Эй хэлгъ-хэлоигъ, и кук э хунейме э дуьзди дерафди, и журубе дуьздуьри, уьсделуге дуьздире журубе овурди э ме эри фирухде.

Э сес тожир хэлгъ кура мибу миёв. Ченгъэде кечел нигую: у журубе у эз пой эн е духдер-пегьливон векенди эри э вечаруьсде дивор эн куьгьне хьомум э мих зереки, екиш э у бовор нисоху: гьеме дануьсденбу, е доне одоми гъэсд сохдегор унжо эри мих зере согъ ние мунденбу.

Эхирки, кечеле миберуьт эри дивун сохде э ки падшогь, тожир не кечел э пушо, хэлгъ эз песо.

Э ки падшогь оморенге, тожир диеш хьэшо вешенде э сер кечел, мугую эз падшогь, ки и кук чуьл эзини журубгьой энуре дуьздири.

Падшогьиш э гуфдире гофгьой кечел бовор нисоху, мейл эн тожире мигируь, мугую эз кечел:

— Эгенер туь чуьл журуб эн тожире невогордундиге, себэхь э гъэноре кешире миёй.

Э буйругъ падшогьевоз кечеле дуьсдогь сохде, миберуьт мидешенуьт э гъэземет.

Игьо инжо мунугу, хэбер дуьм ишмуре эз келей гъирхьэрембошигьо.

Эз шовуне кейф-хьэз у себэхьмунде хэбер бире, э хуьшде дироморенге, э ёр овурд кечеле. У мугую эз хьэрмэхьгьой хуьшде:

— Кечел веди нисди. Гьери кешит бурайм виним, чуь бириге кечеле!

Угьо медировт эз бише, миёвт э гъирогъ шегьер э ён вечаруьсде хьомум, миденуьшуьт мивинуьт: э дивор хьомум мих зере омори, оммо кечел веди нисди.

— Валлагь,—мугую келей гъирхьэрембошигьо,— мере эзи кечел хьэз омори. Гьери кешит э гъэд шегьер гешдим, белки офдим уре.

Миёвт угьо э гъэд шегьер, мивинуьт, э пушой мейду хэлгъ кура бири, кечеле эдее э дор дуллу сохде. Падшогьиш омори э томоше.

Келей гъирхьэрембошигьо куьнд миёв эз падшогь, сер мизенуь, мипуьрсуь, эйчуь кечеле э гъэноре асмиш сохдеге. Падшогь мугую, кечел дуьзди сохди, эз хуней эн е тожир чуьл жуьфд журуб е русму ю суьрхи, е русмуй ю нуьгъреи дуьздири. Кечел ведиромо э пушо, ихдилот сохд, чуьтам и журуб э дес эну офдориге, тожир э сер эну хьэшо вешендиге.

Гъирхьэрембоши гене э падшогь сер зере, мугую эзу:

— Огъойме падшогь, эри расди гоф энуре дануьсде, фуьрс одомигьойтуьре э гъирогъ шегьер, винуьт: э дивор вечаруьсде хьомум мих зере омориге небуге нэгI.

Падшогь мифуьрсуь гъуллугъчигьой хуьшдере. Угьо унжо миравт, миёвт, мугуют эз падшогь: э дивор хьомум мих зере омори.

— Гьечу буге,—мугую падшогь,—эдем кечеле не тожире чуьл руз вэхд доре: гьерки эзугьо ижире чуьл жуьфд журуб овурд—у дуз медиров. Энжэгъ э игъролевоз, эгенер э жигей кечел чуьл одоми э гиров поисдге.

Гъирхьэрембошигьо э герде мегируьт эри гиров поисде. Падшогь, гьелбет, нисе дануьсденбу угьо гъирхьэрембошигьоют гуфдире. Гьеммей энугьо тожиргьо-базургендгьоре хуно геймиш-гуьйдермиш бируьт, эзи бэхдевере одомигьоре хуно веди биренбируьт. Эхирки, кечеле рэхьо сохдуьт.

Кечел могошду э хуне, эри дедешу ихдилот мисоху э сер ю оморе гъозие-гъэдере, песде, гъэл гуьрде дедешуре, мофдону э рэхь.

Кечел хэйли рэхь, мемзуьл рафденге, миёв медиров э чоррэхьи. Мивинуь эз е рэхь е керву эдее гирошде. У куьнд миёв эз сэхьиб керву, эз е тожир, мугую:

— Эй тожир, мере э хуьшдеревоз веги, ме гьемме гъуллугътуьре меровунум.

Тожир мугую:

— Ме туьре пул нидуьм, энжэгъ нун хурдеитуьре мидуьм. Э гьечи разиниге—биё.

Кечел э герде мегируь, мофдону э угьоревоз э рэхь. Хэйли рэхь микешуь керву, песде миёв мирасуь э гъирогъ е дерьёгь. Э е келе геми игьо юкгьо, молгьошуре менуьт, мофдонуьт э рэхь. Угьо хэйли рэхь рафденге, э миглей дерьёгь оморе расиренге, гемичи е келе хьэрой мисоху, ченд е шивен, огол мизенуь тожире, мибурмуну э е келе жэгI, ченд е гьеждогьо. Гемичи мугую эз тожир:

— Ме дануьсденуьм хосиет эни келе жэгIэ. У гьейсэгIэт мичаруну

гемимуре. Эгенер иму эри эну е одомире бэхш нешендимге, гьемейму пучим.

Тожир огол мизенуь кечеле, мугую эзу:

— Э и дерьёгь е келе жэгI дери. Эри эну е одоми эз геми биё шенде биёв. Деше хуьшдере э гъэд гIов, диро э у жэгIэвоз э кишди, ме туьре ченгъэде воисд пул, мол мидуьм.

Кечел мугую э дуьл хуьшде: «Ме муьрденге мере пул, мол эйчуьи». У эй тожир ихдилот мисоху эз жеиге у, э жеиге хуней ю, песде мугую эзу:

— Э ме расиренигьо пулгьо, молгьоре мифуьрси э филон жиге-эри дедейму.

Тожир рази мибу э игърол эну. Кечел мидешенуь хуьшдере э дерьёгь. Миёв кечел э жэгIэвоз эри кишди гирде. ЖэгI-гьеждогьо гье у сэгIэт лэгIэре пара мисоху кечеле эри фуберде. Э вини эни гьеждогьо жэгI гушвор дебу. Кечел гье у туьтем мигируь эз гушвор эн жэгI, э зарбевоз микешуь. Гушвор мидомуну э дес кечел, жэгI мивируьхуь. Хьэрой мисоху кечел юре вокошу гуфдире. Гемичи не тожир шори мисохут кечеле диренге—рэхь энугьо имогьой саламати. Оммо кечел пул хуьшдере эз тожир хосденге тожир хуьршлемиш бире, мугую:

— Туь э худойтуь шуькуьр сох, зинде мундей гуфдире. Весси ме туьре эдее э гьовои э хуьшдеревоз берденуьм, нунтуьре доренуьм.

Кечел гоф нисоху.

Геми э гъирогъ эн е хэребее шегьер оморе расиренге, тожир мугую эз кечел:

— Весси ме туьре э хуьшдеревоз бердемгьо, хьэз сохдейгьо эри туь. Имогьой фура эз геми, бура туьре э гьержой воисд.

Мифурав кечел эз геми. Геми рэхь хуьшдере мирав. Мидиров кечел э гъэд шегьер, миденуьшуь мивинуь: шегьер гьеме хэребеи, вечаруьсде хунегьо, вечаруьсде диворгьои, иловле гьеме сенгъи.

Мигердуь кечел гъэд шегьере, е доне одоми ниофу. Е гъэдер вэхд гирошде бэгъдо, мивинуь э сер эн е сенгъ е раче жовон нуьшди. Жовон уре диренге мэхьтел мибу, мугую:

— Эй кечел, туь э же и жигегьо э же? Э и хоригьо эз терсме гъуш гъэнет нисе зере, деве дирногъ! Те сертуь согъ гьисдигьо, вир бош эзинжо! Небуге туьш одомигьой эни шегьере хуно э сенгъ мичари.

Кечел эри хуьшде вераси, ки и э куче гьисдигьо сенгъгьо пушоте гьеме одоми биребебей. И жовоне куки угьоре э сенгъ чарундигьо. Кечел омбар хьэйфбери мисоху э дуьл хуьшде эри эни э сенгъ чарунде оморе одомигьой эни шегьер. У мугую эз кук:

— Эгенер туь мердиге вэхиз эз жигейтуь, дироим э кишдибенд!

Кук гье усэгIэт мэхизуь эз жигей хуьшде, мепичуьт игьо э еки. Кечел миденишуь мивинуь, жовон эз ю гужлуьни, э у ниворов. Оммо синей жовон, синей духдере хуно гьуьндуьри. Кечел мугую э дуьл хуьшде: «Белки и жовониш духдери у э дивор вечаруьсде хьомум шегьер ишу дебугьо жовоне погьливоне хуно?»

Кечел дес микешуь э сер синей жовон мивинуь: у эз расдиш духдери. Мигируь у э зарбевоз эз синей эну мизенуь уре э хори. Духдер мэхизуь эри вирихде, кечел мигируь эз дес эну. Духдер э гужевоз медешенуь дес хуьшдере эз дес эну, мивируьхуь. Оммо духдер э вирихдеки,

энгуьшдери эну мидомуну э дес кечел. Кечел миденуь энгуьшдериреш э ки гушвор.

Е кем рэхьэти вегирде, кечел сер мигируь эри гешде э гъэд эни хэребее шегьер. Е хэйли рэхь рафденге, мивинуь инжо е симбогъини. Э гъэд симбогъ е келе гъэлече дери. Рачи эни гъэлечере гъэдер-хьисоб нисди. Мидиров у э симбогъ, песде э гъэд хьэёт гъэлече, миденишуь мивинуь э зир эн е келе серине дор, э сер савзегеи и хуб-рач веравунде суьфреи.

Кечеле лап гисне бугеш, э сер суьфре вебугьо чигьо дес незе, мугу э дуьл хуьшде: «Ме э и чигьо дес низенуьм, гьери винуьм э иш чуь сур дериге».

Кечел э е далде, э е кулелугъ пэхьни мибу. Е ченд дэгъдэгъэ гирошде бэгъдо эз гъэлече медировт се жогьиле духдер. Угьо дуь эз еки рачи. Угьо ингъэде рач гьисдуьт, рачи энугьо эдее э менг не асдарарevоз бэхьс берде. Угьо миёвт минуьшуьт э сер суьфре. Еки энугьо мугую:

— Эй хэгьергьо, ченд салгьо иму дуь екире недирейм, гьерки э е вилеет, э е дуре жиге бирейм. Биё те ебо чимуре хурде, ихдилот сохим дуь эри еки чуь жире гъозие-гъэдер э сер эн ки омориге.

Сер мигируь келеи хэгьер.

— Э е вилеет, э гъирогъ эн е шегьер,—мугую у,—ме э дувор вечаруьсде хьомум дерафдебируьм. Мере воисдембу е чуьн тойме игид эри офде. Эзу товуне гьерки э ки эну бору куьнд миомо, сер мигирд э дивор вечаруьсде хьомум эри мих зере, ме медиромурум, женг мигирдуьм э у одомиревоз, мизеруьм уре э хори. Еки энугьош э ме не вероморебу, не эз десме хилосиш небиребиру. Э гIэрей эну одомигьо ченд жире пегьливонгьо, ченд жире игидгьо дебируьт. Оммо е гиле эз жеиге омо ведиромо е кечел. У э диворме михиш зе, мере э хориш зе. Ме эз дес эну э вирихдеки, той журубмеш э дес эну демунд. У игид гьейсэгIэт инжо мибисдоге, ме э у э шуьвер мирафдуьм.

Кечеле воисд ведарав хуьшдере бирмуну э духдер, оммо сабур сохд, мунд э жигей хуьшде эри гуш веноре у дуь хэгьериге чуь мигуютге.

Миглеи хэгьер мугую:

— Ме чаруьсдебируьм э е келе жэгI, дерьёгье сейл зере эриме эзи сер э у сер. Оморе гемигьоре мидешендуьм э кун дерьёгь, е игид, е чуьн тойме э ме расд миёв гуфдире. Е гиле е геми гирошдеки, оморум пушой рэхь энуре гирдуьм. Гемире эз десме эри хилос сохде, е кечел дешенд хуьшдере э дерьёгь, вепичи э меревоз. Ме лэгIэ пара сохдум уре эри фуберде, кечел э е зарбевоз гуьрд эз гушворме, э виниме дебугьо. Ме хуьшдере эз дес эну э вирухундеки, гушворме демунд э дес эну. Эгенер у игид инжо мибисдоге, меш мирафдуьм э у э шуьвер.

Чуьклеи хэгьер е келе ох кешире, мугу:

— Эй хэгьергьо, э сер ишму оморе гъози-гъэдер э сермеш омори. Гьемин гье и кечел ишму гуфдиренитгьо э меш расд омори. Э меревоз э кишдибенд офдоре, мере у э хори зери. Ме хуьшдере эз дес эну э вирухундеки, энгуьшдериме демунди э дес эну. Эгенер у игид инжиге мибисдоге, меш мирафдуьм э у э шуьвер.

Кечел и гофгьой энугьоре шиновусде, мугую э дуьл хуьшде: «Имогьой вэгIдо омори, ведиром бирмунум хуьшдере».

Кечел шори-шори медиров э ки энугьо, мугую:

— Инуьм! Ме инжигеюм!

Хэгьергьош лап шор мибошут кечеле диренге, гъэл мигируьт уре. Угьо мидеберуьт кечеле э хьомум, хуб сер-тен энуре мишурут, хьомум-хьомумлемиш мисохут, раче бугьолуье парталгьой зари-зари мокунут э тен эну, минишунут уре э сер суьфре, хьэз-кейф мисохут дуь э екиревоз. Гье э вэхд эн кейф-хьэз бирден э ёр кечел миёв ки дедей ю э хуне гисне нечогъ дери, чуьл гъирхьэрембошигьо э жигей эну гиров мунди э ки падшогь. Эгенер те чуьл руз томом бире у неовурдге чуьл жуьфд журуб е русмуй ю суьрхи, е русмуй ю нуьгъреи, падшогь угьоре э жигей эну э дор микешуь. Песде хурде чигьо э жун эну хьэлол нибу, эз дуьл эну шори нигирору, эгенер одомигьой эни шегьере гьечи э сенгъ чаруьсде гьишде рафдге эзинжо.

Духдергьо миденуьшуьт мивинуьт кечел э фикир демунди, могъбуле хунои.

— Туь э фикир-хэёл демундей эхи? Негуи э иму фикиртуьре?—, мугуют хэгьергьо, гъэл гуьрде кечеле.

Кечел ихдилот мисоху эри энугьо гьеме гъозие-гъэдер хуьшдере, э сер ю чуь омориге, чуь воисдеге уре.

— Гье ини фикиртуь? Эриму гьемей эни метлебгьойтуьре бегьем сохдеи е чини е гIов хурдеш.

И се хэгьер неки лап раче духдергьо бируьт, гьемчун келе минежибгьо, тилисимчигьо бируьт. Чуьклеи хэгьер мегируь е жом гIове, чиг эну гIове шенде-шенде э сер эн сенгъгьой эни шегьер, э зир зугьун хуьшде чуьиге гуфдире-гуфдире, мигердуь гьечи э гьемей шегьер. Гьетте чиг эн гIов эну расире э сенгъгьо, угьо гье у туьтем зинде бире, э пушотеине чигьрет ишу мичаруьсдуьт. Э гьечиревоз чуьклеи хэгьер гьемей одомигьой шегьере зинде сохд, шегьере эз вечаруьсдеи оводу сохд, муьрде шегьер зинде бисдо.

Песде келеи хэгьер мичаруну кечеле э е суьмерле, ю не хэгьергьою мичаруьт э гъушгьо. Миденуь келеи хэгьер суьмере э дундугъ хуьшде, пар мизенуьт э гьово. Угьо гьетте оморе расире э шегьер кечел, келеи хэгьер мичаруну суьмере э кечел, ишуш гене мичаруьт э се хьируь гъуьзгьо. Мидировт угьо э хуней кечел. Кечел миденуьшуь мивинуь, дедешу гьолок муьрдеи. Омбар мигирисуь кечел, дедешуре гьечи диренге, гъэл мигируь, синесов мибу э уревоз. Духдергьо диренге хьол кечеле, мидуьт дедей энугьоре ужире дерму, эз комики келе зен гье усэгIэт хуб мибу, э пой мэхизуь. Минжии хэгьер э тилисимовоз огол мизенуь омбаре гъулгьо-гъэревошгьоре, буйругъ мидуь э угьо э жигей хуней кечел э гъэд е шев е келе гъэлече эри вокурде.

Себэхьмунде угьо гьемееки нуьшдебируьт э сер суьфре э гъэлече эри чи себэхьмундеире хурде, эз пенжере миденуьшуьт мивинуьт, хэлгъ э видов-видови. Кечел пенжерере вокурде, мипуьрсуь:

— Эй хэлгъ, и чуь видов-видови?

— Беге туь нешиновусдей?—мэхьтеле хуно мугуют эзу.—Имбуруз падшогь э мейдуй шегьер эдее чуьл гъирхьэрембошире, э гиров бируьтгьоре, э гъэнеро кешире.

Кечел гье усэгIэт мугую эз келеи зен хуьшде:

— Зубош, эзу ме э ён вечаруьсде хьомум эз пойтуь секендебируьмгьо журуб е русмуй ю суьрхи, е русмуй ю нуьгъреи хьозур сох.

Келеи хэгьериш огол мизенуь гъулгьо-гъэревошгьой хуьшдере, буйругъ мидуь э угьо э гъэд е сэгIэт чуьл жуьфд ужире журубгьо хьозур сохут эрию.

Е сэгIэтиге гирошде бэгъдо, кечел чуьл жуьфд журубе вегирде, видов-видов миёв мирасуь э мейдуь. Гьемин жоллодгьо сер гирдебируьт суьфде эри дуллу сохде келей хьэрембошигьоре. Падшогьиш нуьшди э сер тэхд хуьшде э пушой мейду.

Кечел эз дурине хьэрой мидешенуь, мугую:

— Ой жоллодгьо, поит е дэгъдэгъэ, мекешит уре э гъэноре!

Жоллодгьо мипоют. Кечел миёв, сер мизенуь э падшогь, минуь чуьл жуьфд журубе э пушой эну, мугую:

— Тожириш биёругу бирмунугу журубгьой хуьшдере.

Тожир гьемин гье инжиге бу. Тожир диренге кечеле э журубгьоревоз, сер мигируь эз пэхьники эри хуьшдере далде доре эри вирихде. Кечел видов-видов миёв мигируь уре, миёру э ки падшогь. Дургуни эи тожир очмиш мибу. Падшогь буйругъ мидуь э жигей э гиров бируьтгьо гъирхьэрембошигьо тожире эри дуллу сохде э гъэноре. Хэлгъ шегьере омбар хьэз миёв эзижире шэгIр, эз дуьли энугьо мибу и хьэшокоре, темэхькоре тожире э дор кешириеи.

Падшогь мугую эз кечел:

Эзи журубгьойтуь е дуь жуьфд журуб мере ди.

— Туьре воюгьо журубгьо, огъойме падшогь,—мугую кечел. —Ме туьре неки журубгьо, де бэхшгьойгеш мидуьм. Энжэгъ и чуьл жуьфд журубе мере воисдени чуьл дусдгьо-хьэрмэхгьоймере, э жигейме э гиров мундебируьтгьоре, гьеркишуре е жуьфд бэхшуьм.

У бэхш мидуь и чуьл журуб гъирхьэрембошигьоре, гъэл мигируь угьоре, мугую:

— Ишмуре гьер вэхд чуь воисдге биёйт хогьит эз ме. Ме гьер гъуллугъ, метлеб ишмуре миверовунум. Оммо э сер эн е доне косиб, бичоре дес мевегирит, ченгъэде эз дес ишму веромо э угьо кумеки, ники сохит.

Гъирхьэрембошигьо омбар «согъбоши» гуфдире эзу, гьеме э е лэгIэ жугьоб мидуьт:

— Омбар эз дуьлимуни и гофгьойтуь. Имуш туьре герек бисдоримге, гьемише хьозурим э гъуллугътуь.

Хэлгъ э шори, хэндеревоз лов мибу эз мейду.

Э чуь беде руз расиге тожир гьеме дуьшмегьошму расо, э чуь жире шори, бэхдевери расиге кечел—гьеме дусдгьошму расо.

И овосуне нуьвуьсде омори эз гофгьой **Мине Ханукаева,** э шегьер Дербенд, э май 1983 сал. Нуьвуьсди кук эну — **Борис Ханукаев.**

ГУЬЗЕЛ ЭН ГУЬЛИСТОН БОГЪИ

Хэбер эз ки дуьм ишмуре, хэбер эз е падшогь. Рузгьой е рузгьо падшогь синемиш мисоху мивинуь, чумгьою эдее тор бире, юш эдее эз хьол офдоре. Омбар падшогь дуьл песо мибу эзи кор. У огол мизенуь векилгьо, везиргьой хуьшдере, жэрэхьгьо, табибгьо, дананмендгьоре, мипуьрсуь эзугьо чуь чореиге эзи гIэзор эну.

Э пушо медиров е лап пире мерд, сер мизенуь э падшогь, мугую:

— Огъойме падшогь, туь согъ гердош! Гьисди эри эни гIэзортуь дерму! Эгенер эз Гуьлистон богъ гуьлистон епрогъире овурдегор бисдоге, уре душунде, мелхьэм сохде э чумгьойтуь веноге, чумгьойтуьш хос мибу, гIэзортуьш мигирору. Оммо эжеиге у Гуьлистон богъи, э коми сер гIуьломиге у, гьеле екиш нисе дануьсде.

Падшогье се оморе расире кукгьо бу. Угьо гьеле екиш эвленмиш небиребируьт. Дуь келеи кукгьо эгъуьлмендгьо, кордангьо бируьт, оммо чуьклеи кук эз сер-сифет, буй-бала рач бугеш, е небуд, шулух, феремез бу. Уре екиш хьисоб нисе гуьрденбу.

Себэхьимуьн келеи кук падшогь мегируь гьейбере, менуьшуь э кул гIэсб, мурав эри гешде эжеиге Гуьлистон богъи. У се руз, се шев рэхь мурав, се догъэ, се дереире, се нуькерере мигирору, э чоримуьн руз мивинуь э гIэрей эн дуь догъи е богъ дери, чуьжире мейво-емиш э гIуьлом гьисдиге, гьеме э и богъ вери. Кук падшогь омбар шори мисоху и богъэ диренки, гьечуь мидануь гьемин и гьисду Гуьлистон богъи. Зури-зури мичинуь эз велггьо, емишгьой эни богъ пур мисоху гьейбей хуьшдере, мофдону э рэхь.

Келеи кук падшогь овурде велггьоре мидушунут мивенуьт э чумгьой падшогь, оммо чумгьой эну эжигей хуб бире, диеш тор мибу. Увэхди гьеме э сер офдорут, ки и велггьо эз Гуьлистон богъи нисди.

Дуьимуьн кук падшогьиш вегуьрде гьейбере, венуьшде э кул эн юргъэее гIэсб, мирав эри гешде Гуьлистон богъэ. У хьофд руз, хьофд шев мирав, хьофд догъэ, хьофд дерере, хьофд нуькерере мигирору, э хьэшдимуьн руз мивинуь э сер келлей эн е гьуьндуьре догъ, иловлейю гьеме верф-жилид гуьрде, е раче богъи, э гуьл, велгевоз вераисди, эдее товуш доре. У омбар шори мисоху и богъэ диренге, гьечуь мидануь гьемин и богъи Гуьлистон богъ. Мичинуь эз велггьо, гуьлгьой эну, дуь сер гьейбенре пур мисоху, менуьшуь э кул гIэсб хуьшде, могорду э шегьер бебешу. Оммо эзи дуьимуьн кук овурдебугьо велггьош эри падшогь е чоре небисдо.

Чорей падшогь небисдо имидсуьз, недуьл-недуьл фуьрсо чуьклеи кук хуьшдере эри офде Гуьлистон богъэ. Чуьклеи кук падшогь шевруз недануьсде, не э хуьшде, не э гIэсб хуьшде гъимиш несохде омбаре рэхь рафд: дерени дере димеди, тепени тепе димеди, гежени-геже билмеди, гуьндуьзи-гуьндуьз билмедид, гуьз юхуе вермеди, бош естугъэ гъуймеди, чух гитти, оз гитти, гелиб бир мемзуьле чихди, мивинуь э зир эн е гьуьндуьре гъэе, гъугъ ю е сер э асму, расиренигьо, э ён эн е келе серине чинор дор, э иловлей ю е раче чеменлугъ е келе чешмей билогъи. Кук фурамо эз гIэсб, рэхьо до уре э чеменлугъ, ю омо э ён билогъ, дес-руй хуьшдере шушд, нуьшд эри чи хурде. Гье и вэхд эз пушой эну е гьуьндере келе мерд, рушгьою верфе хуно сип-сипи, э сифет

ю шевгъ вери, э десдечуревоз эдембу гирошде. Кук падшогь гьетте келе мерде дире, вэхуьшд э сер пой, дуь десе э сер сине веноре, руз эхэйрбу до уре, теклиф сохд э юревоз нуьшуь е лугъэ нун хуру гуфдире.

Келе мерде омбар хош омо эзи кор эн кук. У омо нуьшд э ки эну, пуьрси э чуь гъуллугъ-метлебевоз у омори ведироморигe э и хоригьо. Кук падшогь гьемере ихдилот мисоху эри эну.

— Эй хэлэфме,—мугую келе мерд,—Рэхь э Гуьлистон богъи омбар четини, терси. Гьеле екиш э унжо рафдегор эзунжо невогошди. Хьэйфтуьни, пуч-гьич мибоши, те сер туь согъ гьисдигьо, вогорд бура э хуней бебейтуь.

Кук падшогь мугую:

— НэгI леле, уьлмэгъ вор, дунмэгъ ёх: е мимируьм э и рэхь, енебуге эри чумгьой бебеймуре хос сохде гуьлистон епрогъире миёрум.

Увэхди келе мерд мугую эз кук:

— Гьечу буге э ме хуб гуш вени. И э пушойтуь деригьо рэхьэ мирай дим-дуз, э елош нечаруьсде. Э рэхьтуь мохуру Гъэри-Нене, жендэк эну э келеи е фили. Э лэгIэй ю е пуд сэгъуьз дери. У нуьшди э минжи рэхь, е неней хуьшдере э сер расди душ вешенди, е ненейгей хуьшдере—э сер чепи душ. Э и рэхь, э и тараф эн Гуьлистон богъ эз Гъэри-Нене ихдиёрсуьз, буйругъсуьз екиш гирошде нисе дануьсде: не муьргъ, не хьэйву, не инсон. Ижире хьуькм, гуж уре гьисди. У туьре дигe, данки туь пучи, эз жунтуь дес веги. Туь э пэхьники, э чорченги евошлей-евошлей куьнд бош э ки эну эз песой кемер ю, гье усэгIэт ги эз бешгей неней эну, дени э лэгIэйтуь, ху шир энуре. Оммо небу неней энуре рэхьо ди эз лэгIэйтуь, те у шовгIо несоху: у неки э жунтуь гъэсд нисоху, туьре эй хуьшде ферзенд хьисоб мисоху, э туь кумекиш мисоху метлебтуьре эри веровунде. Имогьой бура рэхь ник!

И гофгьоре келе мерд э кук гуфдире мунде, те кук чуме-чару сохде, мерд бирден эз пушой чум вир мибу.

Кук падшогь, келе мерд э ю гуфдирере хуно, э пэхьники оморени гуьрдени эз песой кемер неней Гъэри-Ненере, сер гуьрдени э зарбевоз эри жуьмуьсде, шир энуре хурде. Гъэри-Нене суьфде гьечуь мидануь мужакгьо енебуге бэгIэвечегьои уре инжимиш сохденигьо. Е шох мегируь угьоре эри пиш сохде. Песде у дануьсдки и мужак, бэгIэвече нисди, инсони, сер гуьрд уре эри терс, гьелебуле доре. Оммо диренге и ненейюре гуьрдигьо, э терсгьо, гьелебулегьойю гуш нисе веноре, эдее ненейюре туьр-туьр сохде, увэхди у шовгIо сохд э гъоврехуней бебедедей хуьшде, э жун эну гъэсд нисоху, уре балай хуьшдере хуно хьисоб мисоху, войге-метлеб юре бегьем мисоху, эгенер у неней энуре рэхьо доге.

Кук падшогь рэхьо мидуь пуштун Гъэри-Ненере, мугую эри эну э чуь войге-метлебевоз у инжо оморе ведироморигe. Гъэри-Ненеш мугую эзу:

— Эй хэлефме, и рэхь унжо гиден-гелмези. Мурай пуч-гьич мибоши, вогорд бура э ватантуь.

Кук падшогь э герде нивегируь, мугую:

— Жон Нене, е мимируьм э и рэхь, енебуге эри чумгьой бебеймуре хос сохде гуьлистон епрогъире миёрум.

— Гьечуниге, хэлефме, э ме хуб гуш вени,—мугую Гъэри-Нене.— Мурай гье э и рэхь. Э туь мохуру е дев. Гьеле те э дев оморе расире, э рэхьтуь мохуру е гъэнов. Эзу эжигей гIов эдее хун не рим рихде. У дев дегешди э минжи рэхь. Э пой эну верафди телуь ченд е луьгей дор. Пой эну вемасири, эзу эдее эз лиловуре хуно хун не рим рихде. Дев эз зэхьмет пой хуьшде эдее ох-ноле зере. Туь э пэхьники, хуьшдере небирмунде, куьнд бие э ки эну, э е зарбевоз ведеше телуьре эз пой эну, песде гье у сэгIэт пэхьни бош э е куле-далде. Телуьре эз пой эну ведешендеки, уре диеш дорд мидуь, увэхди у эз гъэгьр, зэхьмет жун хуьшде гьер э зир дес ю офдорегоре пара-парче мисоху. Е кем вэхд гирошде бэгъдо, хун не рим пой эну поисде, темиз биренге, у рэхьэт мибу, мэхизуь шори-шори, шовгIо мисоху э гъурхоней бебе-дедей хуьшде, ки уре эзи зэхьмет хилос сохдиге, эрию бирор мибу. У неки уре никуьшуь, эз дес ю вероморе кумекире э ю мисоху. Увэхди туь метерс, ведиро э пушой эну, гу э у войге-метлебтуьре.

Гъэри-Нене менуь пенжей хуьшдере э кемер кук, мугую:

— Имогьой бура рэхь ник. Данки эзимбэгъдо э туь гъувот эн хьофд догъ дери.

Эхирки, узун суьзуьн гъисгъэси, кук падшогь мисоху гье гьечу, чуьтам э ю гуфдиребуге Гъэри-Нене. Девиш э у омбар мугую мера гуфдире э и соконее рэхь, оммо кук э герде нивегируь. Увэхди дев мугую эзу:

— Имогьой туь гуш вени, бирор, э ме, ме чуь гуфдиренуьмге. Те ебо туь э Гуьлистон богъ расире, э рэхьтуь мохурут се гъэлече. Суьфдеи гъэлече эн се сере деви, дуьимуьн —эн пенж сере деви, сеимуьн —эн хьофд сере дев. Э суьфдеи гъэлече келеи духдер эн Чуьме-Чин падшогь есир дери, э дуьимуьн гъэлече—дуьимуьн духдер эну, э сеимуьн—чуьклеи духдер эн Чуьме-Чин падшогь. Эгенер э кумеки эн духдергьой Чуьме-Чин падшогьевоз туь эз се сере, пенж сере не хьофд сере девгьо хилос бисдориге, мурай гене рэхьтуьре пушово. Э дуь лой рэхь, э куьндигьой эн Гуьлистон богъ э елой рэхь э зенжилевоз э биней дор е гIэсб беседе омори, э е тарафигей рэхь—е келе сег. Хурекгьой энугьо дегиш сохде омори: э пушой эн сег е гьембиз гиёви, э пушой эн гIэсб хэйли остгъугьо. ГIэсб остгъуре хурде нисе дануьсде, сег—гиёве. Угьо эз гиснеи, эз гъэгьр жун ишу хьозурут эри пара-пара сохде гьерки э пушой энугьо э и рэхь омо ведиромо. Оммо туь метерс. Гьетте эзугьо куьнд оморе, гьеусэгIэт дегиш сох хурекгьой энугьоре: остгъугьоре эз пушой гIэсб вегуьрде, э пушой сег ни, гиёве эз пушой сег вегуьрде—э пушой эн гIэсб. Угьо хомуш бире, э хьэрой хурдешу бирекн, туь зе гирор эз гIэрей энугьо. Эзунжо омбар некешире, миёй мираси э ки Гуьлистон богъи. Э гъэд Гуьлистон богъ биё эз гъопу дарай. Чор киной богъ гьеме э гьуьндуьре боругьой сенгъиревоз ведабурраи Гъопуй эну гьовунини. Небу гъопуре э десевоз вокуни. Оф эз иловле е гьову, э уревоз гьуьл деди гъопуре, гъопу гье усэгIэт эз хуьшде вокурде миёв. Гьетте эз гъопу пой норе туь мивини жуьрбежуьре доргьо э жуьрбежуьре мейвогьоревоз вараисдет, гъэд эн богъ гуьлегуьле холире хуно э гуьлевоз безенмиши. Те ебо туь э гъэд богъ дерафде, пойтуь э гуьлгьо расире, туь пойгьотуьре э гиевевоз пучун, бесд, песде дара э гъэд богъ. Емуьшгьоре енебуге велггьоре э десевоз мечи.

Веги е чубугъэ, пара сох бешгейюре, чи угьоре э чубугъэвоз. Метлебтуьре бегьем сохде бэгъдо могорди песево гье эзу туь омрейгьо рэхь. Э туь дие екиш нивохуру. Оммо ме э гузет туь мипоюм. Небу эз гуфдире гофгьойме ведерайгьо!..

Пушой куке рэхь сохде, дев медешенуь эз сер хуьшде е муе, мидуь э у, мугую:

— Э сертуь е кор омоге, енебуге туьре е четини бисдоге, и муе сухун, ме миём мирасуьм кумек эритуь.

Кук падшогь хэйли рэхь кеши, омбаре чулгьо, вишегьо, пелессегьоре гирошд, омо раси эхириш э суьфдеи гъэлечей эн се сере дев. Дев и вэхди э ов бу. Келеи духдер эн Чуьме-Чин падшогь нуьшдебу э пенжерей гъэлече, могъбул, десе э чуне веноре. Кук падшогье у виники эз ело лап мэхьтел бисдо, эз елойге лап шор. У зури-зури ведиромо э пушой эну мугу:

— Эй жовон, туь инжо чуьтам оморей гъисмет бирей? Э и хоригьо эз терс гъуш гъэнет нисе зере, деве дирногъ. Дев оморе ведиромоге туьре гьеусэгІэт мифуберуь.

— Эй духдер,—мугую кук, —туь э ме кумеки сохдиге, ме девеш микуьшуьм, туьреш эз есири хилос мисохум.

Духдер увэхди мугую эзу, чуьтам се сере деве куьшде мибуге.

— Дениш э у э пушой гъэлече гьисдигьо келе догъ,—бирмунде э лой эн догъ, мугую духдер эн Чуьме-Чин падшогь.—Э келлей эну догъ е хуьшге дор вери. Э сер эну дор э лулей гъылогъи е хое дери. Бура те дев эз ов вогошде, у хоере эз луле веги, хьэл-хьэлим сох. Жун эну дев э у хое дери. Гьетте туь у хоере хьэл сохде, жун дев медарав, у мофдонуь мимуьруь.

Кук верафд э келлей, догъ, песде э гъугъ эну хуьшге велгесуьзе дор. Гьетте кук падшогь э дор верафде эз лулей гъилогъ хоере вегуьрде, се сере дев э хуьшде синемиш сохд, жун ю э секонеи дери. Се сере дев хуьшдере жумунде сэгІэт дор сэхд лерзи, гуйге уре еки эз зир эдембу шувунде. Екемлей мундебу кук эз дор неофдорени. Оммо кук лап сэхд гуьрде эз луьгегьой дор, раси э лулей гъылогъи, вегуьрд эзунжо хоере. Дев хьэрекет сохд эри видов-видов оморе расире, куьшде кук падшогье. Оммо у имбуруз лап дур рафдебу э ов хуьшде. Те у оморе расире, жун хуьшдере эри хилос сохде, кук падшогь жарунд, хьэл-хьэлим сохд хоере. Дев гьеусэгІэт офдо э хори, нешумо до.

Кук эз дор фураморенге, келеи духдер Чуьме-Чин падшогь, омбар шори сохд, мугу эз кук:

— Имогьой мереш веги бер э хуьшдеревоз.

— Эй духдер,—мугую кук,—сабур сох, те ме вогошде, хэгьергьойтуьре хилос сохде, туь пой инжо э гъэлече, дениш э иму.

Пушой кук рафде, духдер падшогь медешенуь е муе эз луьжуьй эн сие гІэсб се сере дев, мидуь э кук, мугую:

— Гьергой туьре е четини бисдо, и муе сухун, гу э дуьлтуь деригьо ниете, и гІэсб э е дэгъдэгъэ миёв мирасуь э китуь.

Кук е хэйли рэхь рафденге э пушой чум эну мохуру гье ужире гъэлече эн се сере деве хуно. Дуьимуьн духдер Чуьме-Чин падшогь

эз сер пенжерей гъэлече мивинуь куке э сер гIэсб, шори-шори медиров э пушой эну, мугую:

— Эй кук! Туь хош оморей! Ме и ченд салгьо хьэсротуьм руй инсоне эри дире, гоф сохде. Чуьтам келеи хэгьермере хилос сохдейге, мереш сох.

И гоф э лэгIэй духдер дери, бирден гьово-хори лерзи, туф-туфон вокурд, духдер Чуьме-Чин падшогь зэхьлевежэгъ бисдо, ранг ю рафди.

— Эй кук, пенж сере дев омо раси, видов зури-зури э е жиге пэхьни бош, те туь э чум эну вохурде.

Кук мугую:

— Ме эй пэхьни бире неоморем, пенж сере деве эри куьшде оморем.

Дев те оморе расире, уре буй инсон миёв. Куке диренге, у мугу:

— Эй инсон, туь инжиге чуь сохде? Эз терсме инжо гъуш гъэнет нисе зере, деве дирногъ. Ме гьейсэгIэт туьре нашдови мисохум.

Кук падшогь гъилинже эз гъоб хуьшде ведешенде, э уьткемиревоз мугу.

— Ме эри нашдовитуь неоморем, дев, эри гIэжел жунтуь оморем.

Пенж сере деве хэнде мигуьруь эзи гофгьой эн кук, мугую:

— Гьечу буге, ме эритуь энгуьшдмереш пури нисохум, гьечи зинде-зинде мифуберуьм туьре бэгIэвечере хуно.

Деве е пуф мизенуь, куке э гьово мешенуь, гье гьечу э парталгьо, ерэгъгьоюревоз уре мифуберуь. Гьетте кук э шуьгъэмбей дев офдоре, у гъилинж хуьшдере э кор миёру. Эз нимсгIэтиге бэгъдо, леш дев э хори офдоре, кук согъ-саламет миёв медиров эз шуьгъэм дев.

Дуьимуьн духдер Чуьме-Чин падшогьиш минет мисоху, мугую эзу беруь гуфдире юре эзинжо. Кук имид мидуь уре, хьофд сере девеш куьшднге, чуьклеи хэгьер юре хилос сохденге могорду гуфдире. Дуьимуьн духдер падшогьиш мидуь уре э рэхь ю муй гъирмизине гIэсб пенж сере деве.

Кук эз духдер «согъбоши», духдер эз кук «рэхь ник» гуфдире, кук падшогь э кул гIэсб хуьшде венуьшде, мофдону гене э рэхь. Миёв мирасуь э гъэлечей хьофд сере дев. Чуьклеи духдер Чуьме-Чин падшогьиш гьетте куке эз гъэлече дире, видов-видов медиров э пушорэхьи эну, мугую:

— Эй кук, туь чуьтам оморе ведироморей э инжо? Дев гьейсэгIэт бие биёв. Те у оморе ведироморе, биё гьердуьеки вирихим эзинжо.

— Кук мугую:

— Эй раче гуьзел! Ме эри вирихде неоморем, ме эри жун деве восдоре оморем. Туь эриме кумек бисдориге, ме деве микуьшуьм, туьреш хилос мисохум.

Дев э буе-буй инсон зури-зури миёв мирасуь. Диренге кук не духдер э ширине меслэхьэти дери, у хьуьршлуь бире, гьов микенуь миёв э сер кук уре эри куьшде. Кук ю суке одоми бугеш, э у имогьой гъувот эн хьофд догъ дебу. Те дев э ило э уло жуьмуьсде-чаруьсде, кук эз гъоб ведешенде гъилинже, бурри е сер эн деве. Е сер эн дев офдоренге, у е гъэдер эз гъувот офдо, оммо диеш хьуьршлемиш бире, шенд хуьшдере э сер кук. Гье и туьтем чуьклеи духдер Чуьме-Чин падшогьиш

гъилинже вегуьрде, ведиромо э песой кук э кумеки. Те гьово шохьонгум бире, угьо гьеждогьоре мент сохдуьт.

Кук падшогь динж-рэхьэти хуьшдере вегуьрде, чуьклеи духдер падшогье имид до, э песой ю могорду гуфдире. Чуьклеи духдериш дорени куке э рэхь ю муй эн гъирмизине гIэсб хьофдсери деве. Кук офдорени э рэхь. Е фарсанг рэхь рафденге э у вохурдени э сер э зенжил беседе гIэсб не сег. Э елой рэхь э пушой гIэсб остгъугьо бу, э е лойгей рэхь э пушой сег гьембиз эн гиёв. Гьердуьй энугьо эз гиснеи эдембируьт чуьк-чуьк сохде, делуьре хуно бируьт. Кук фурамо эз гIэсб, куьнд омо эзугьо, вегуьрде эз пушой эн сег э пушой гIэсб но, остгугьоре вегуьрде эз пушой эн гIэсб э пушой эн сег но. Угьо гьетте хурек ишуре виниpe, э хьэрой хурдешу бисдорут, кук э олхогьиниревоз э кул гIэсб хуьшде венуьшде, гирошд эз гIэрей энугьо. Кук зиёди унгъэде омбар рэхьиш нерафд, омо раси э Гуьлистон богъ. Те э ён гъопу оморе, у гешд офд е тике гьовуре, куьнд бисдо эз гъопу. Гъопу сэхд бу. У гьуьл додо дер гъопуре э гьовуревоз, гъопу гье усэгIэт вокурде омо. Бирден гъопу журай дешенде, шуькеет сохд:

— Ой гуьзел Гуьлистон богъи! Дер гъопуре вокурдуьтгьо-о-о!

Гуьзел Гуьлистон богъи эз сэхде ширине хов хуьшде хэбер бире, э гужевоз чумгьоре вокурде, пуьрси:

— Кини гъопуй Гуьлистон богъмере вокурдигьо?

— Гьову!—жугьоб до гъопу.

— Гъэлет мебош, гьову гъопуре нивокуну, — жугьоб до гуьзел Гуьлистон богъи.

Кук гьетте эз дер гъопу пой доноре, эз гъирогъ эн богъ чи е десде гиёв, пучунд э гиёвевоз пойгьой хуьшдере, дерафд э гъэд богъ. Гьетте пойгьой кук э гуьлгьо расире, гуьлгьо журай зере, шуькеет сохдуьт:

— Ой гуьзел Гуьлистон богъи! Имуре эдее шишире, зирпой сохдегьо!

— Кини ишмуре шишире, зирпой сохденигьо,—пуьрси гуьзел Гуьлистон богъи.

— Гиев!—эе лэгIэ жугьоб дорут гуьлгьо.

— Гъэлет мебошит, гиёв ишмуре зирпой нисоху.

Гуьзел эн Гуьлистон богъи гене э хифлет мурав. Кук миёв э ки эн е келе дор, мегируь е чубугъэ, сер юре пара мисоху, сер мигируь эз луьгей дор эри велг чире. Лигегьой доргьо гье усэгIэт, хьэрой дешенде, шуькеет мисохут:

— Эй гуьзел Гуьлистон богъи, эз лигегьойму эдее велггьо чирегьо!

— Кини эз лигегьошму велггьо чиренигьо?—хэбер бире, мипуьрсуь у.

— Чубугъ!—мугуют лигегьо.

— Гъэлет мебошит! Чубугъ эз лиге велг ничинуь!

Гуьлистон гуьзелире гене сэхде хов шишире, хисирени. Кук велг Гуьлистон богъире э гъултугъ чохой хуьшде деноре, гешдени эй томоше эри хуьшде э иловлей богъ. Э чум эну вохурдени е келе гъэлече, е сенгъ суьрхи, е сенгъ нуьгъреи, эз тов-тови гуйге эдее дегесире сухде. Э дер эн гъэлече е голгом очоргьо вери —эз чуьл утогъ—чуьл очор. Кук вегуьрдени голгом очоргьоре, дерафдени э гъэлече. Гьер очор эз е утогъи. Сивнуьгь утогъэ вокурдени. Утогъгьо дуь эз еки ра-

чи, вераюндеи, оммо э ежигеш е доне нешумо веди нисди. Чуьлимуьн утогъэ у вокурденге, мивинуь э сер эн тэхчей суьрхи е гуьзел хисири, рачи юре гъэдер нисди, не ху, не хис, нуьш томоше сох, дуь чум вери одомире, дуь чумигеш воисдени уре эри томоше сохде. Рачи духдер эдес э менг не чуьшмеревоз бэхьс дироморе. У тоб недоре, куьнд омо эз духдер, гъуз бисдо, хуш хьэлол ю, е хубе моч сохд эз гъутинею, песде эз энгуьшд духдер векенде энгуьшдериюре э энгуьшд хуьшде дено, эз энгуьшд хуьшде векенде энгуьшдерире, э энгуьшд духдер дено. Э ён бонилей духдер е сини гІош бу. У эз гІошиш е кем хурд, ведиромо эз гъэлече. Э песой гъопу э кул гІэсб гьейбей хуьшдере веноре, венуьшде э кул эн гІэсб омо суьфде э ки чуьклеи духдер Чуьме-Чин падшогь, песде э ки эн минжии, песде э ки келеи. Гьерсей эн духдергьой Чуьме-Чин падшогь гуриндире норе сукире вегирде, венуьшдуьт э кул эн гІэсбгьо, офдорут э кук падшогьевоз э рэхь.

Песой эни овосунере хунит э салиге ведировгьо альманах.

Овосунере нуьвуьсди **Семен Садыков** э шегьер Дербенд э декабрь 1986 сал эз гофгьой эн **Лиза Юсуфова.**

СЕРНОМЕ

Буьзуьрге Октябрь 3

ПОЭЗИЯ

Гамзат Цадаса
Ленин 7
Шолуми эз довгIо гужлуьни 8
Дуьзд боришмиш сохдегор 8
Бэхш 9
Яков Ильягуев
ШэгIмелей Октябрь 9
Александр Семендуев
Солдат эн революция 11
Тешнеюм эйтуь 12
Беньямин Сафанов
Пойсуьзе сэгIэтчи *(баллада)* 12
Менг не чуьшме *(легендай хэлгъ тати)* 14
Зоя Семендуева
Эри холибофгьо 14
Вэхд жовони 15
Борис Гаврилов
Гъозией ГевгIид гъуншиме 15
Яшар Машияхов
Духдер Урсиет 18
Борис Ханукаев
Эри хэлгъме 18
Қаламбургьо 19
Суьфдеи руз апрель 20
Шимшуьн Сафанов
Э кин метлеб 20
Эри ишму 20
Михаил Гаврилов
Э рачи имид бире 21
Имид 21
Чорриз 22
Лазарь Амиров
Инсон гъэнетлуьни 22
МэгIни эн догъгьо 22
Дуь каскагьой солдати 23
Пар зеренуьм ме э китуь 23
Писэхь Мишиев
Кейки туьре диренуьм 23
Дербендме 24

ИХДИЛОТГЬО, ОЧЕРКГЬО, СТАТЬЕГЬО

Феликс Бахшиев
Рэхь сохдеи 25
Гьемеймуре е дерди 28
Дуьздире гIэруьс 31
Нисон Гилядов
Ветеран завод 34
Хьэнуьх Анисимов
Гьемише э жергей гъовхочигьо 39
Дебарье Шоулов
Хьэсуьл омореи ве классови мэгIэной иудаизм 41
Наида Авшалумова
Концепцией эн хосиетгьой зени э овосунегьой тати 49

ФОЛЬКЛОР

Кутум 61
Беде зен 63
Кечел 65
Гуьзел эн Гуьлистон богъи 73

СОВЕТСКАЯ РОДИНА

Сборник татских писателей

На татском языке

Рецензент **Н. Гилядов**
Младший редактор **Ж. Алиева**
Составитель Б. Сафанов
Редактор **Х. Авшалумов**
Художественный редактор **М. Левченко**
Технический редактор **С. Амирханова**
Корректор **А. Симандуев**

ИБ 1733

Сдано в набор 31. 03. 87. Подписано в печать **25.05.87. Формат 70×90¹/₁₆. Бумага** тип. № 2. Гарнитура «Литературная». Печать высокая. Усл. печ. л. 5,85. Усл. кр. от. 6,14. Уч.-изд. л. 5,9. Тираж 500. Заказ 786. Цена 40 коп.

Дагестанское книжное издательство Государственного комитета Дагестанской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли.
367025, Махачкала, ул. Маркова, 55.

Типография им. С. М. Кирова Государственного комитета Дагестанской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли.
367025, Махачкала, ул. Маркова, 51.

40 коп.

СОВЕТСКАЯ РОДИНА

Сборник татских писателей

На татском языке